

Sodobnost

5

Letnik 77
maj 2013

Uvodnik

dr. Marko Pavliha: Iskanje (od)rešitve 499

Mnenja, izkušnje, vizije

Stefan Auer: Konec sanj o Evropi 514

Pogovori s sodobniki

Rok Smrdelj z Vladimirjem P. Štefanecem 529

Sodobna slovenska poezija

Peter Kolšek: Strah pred vetrom 546

Bernarda Jelen: da se spozabiš 555

Matej Krajnc: Prašič pod hrastom in druge poučne rime 565

Sodobna slovenska proza

Veronika Simoniti: Papilio dardanus 570

Matjaž Brulc: Neva 577

Sodobni slovenski esej

Matjaž Zorec: Kriza odvečnih ljudi 587

Alternativna misel

Matthijs van Boxsel: Enciklopedija neumnosti, 8 595

Brati ali ne brati ...

Alan Sillitoe: Gore in jame 611

Sprehodi po knjižnem trgu

Katja Perat: Najboljši so padli (Milan Vincetič)	619
Milan Kleč: Trojke (Majda Travnik Vode).....	622
Peter Rezman: Zahod jame (Ana Geršak)	626
Stanka Hrastelj, Milan Kleč, Marko Sosič, Dušan Šarotar: Miti naši vsakdanji (Lucija Stepančič)	630

Mlada Sodobnost

Jelka Godec Schmidt: Potovalnik (Gaja Kos)	633
Nataša Konc Lorenzutti: Kakšno drevo zraste iz mačka (Katja Klopčič Lavrenčič).....	636

Gledališki dnevnik

Matej Bogataj: Pretočnost in rezervat.....	639
--	-----

dr. Marko Pavliha

Iskanje (od)rešitve

*Biti pripravljen je veliko,
znati čakati je še več,
toda izkoristiti pravi trenutek
je vse.*

Arthur Schnitzler

Simptomi in vzroki (j)etične pandemije

Mišku Kranjcu so strici že povedali, kaj pa preostalim sorodnikom iz alpsko-sredozemske Kranjske? Spet naj prilezejo iz temačnih lukenj in nam razodenejo, kako pozabiti jedko preteklost ter sprostiti moč sedanosti in prihodnosti. Planetarna situacija s slovensko konkretizacijo nas vse bolj trpinči, tako da je še največji flegmatiki ne zmorejo opisati z “bo že” (*ne daj bože*), temveč s trpkimi pridevniki, ki tudi v ponesrečenih metamorfozah niso pretirani.

Navidezno razmišljujoče človeštvo, ki je zaradi diktature (raz)uma neumno, nikoli ne bi smelo dopustiti, da so njegovi otroci v predsobi tretjega tisočletja še vedno lačni in žejni – pa dopušča; nikdar ne bi smelo dovoliti, da ljudje umirajo zaradi revščine, raka, aidsa, kapí, naravnih katastrof, mučenja, genocida, zasvojenosti in terorističnega klanja – pa dovoli. Zemljo terorizirajo oligarhija, plutokracija, farmacevtske, orožarske, gradbene, energetske, vodne in prehranjevalne multinacionalke. Krvnik z imenom Denar je v preobleki *korpokracije* in *petrodolarja* neskončno grabežljiv in pogolten vladar, ki je za svoje tiskarje pripravljen narediti vse, tudi ubijati. Izbere revno državo, ji ponudi tolst “razvojni” kredit, ki ga večinoma pograbijo megalomanski izvajalci posojevalke, po potrebi zruši politično oblast in postavi novo, ki je dovezetna za korupcijo in uslužna do novih gospodarjev. Ker dolžnica ne zmore odplačati dolga,

v zameno prepusti nafto, pitno vodo, izobraževalne in socialne institucije ter izdahne domovinsko dušo, kot da bi Faust podpisal pogodbo z Mefistom, le da si s tem ne prisluži večne mladosti. To ni izmišljena teorija zarote sionskih modrecev, temveč kruta resnica, ki jo izpričujejo John Perkins v *Izpovedi(h) ekonomskega morilca*, Naomi Klein v *Doktrini šoka: razmah uničevalnega kapitalizma* in filmi o duhu časa. Toda protagonisti globalnega mrtvaškega plesa so le simptomi, ki se ne bodo razblinili v nič, dokler ne bomo izkoreninili vzrokov. Revolucija je neizbežna, upajmo le, da bosta zadostovali njeni prvi dve stopnji – ideološki upor in javna nepokorščina oziroma pasivni odpor –, kajti končna faza je neobzdržano fizično nasilje.

Če bi žrtve pohlepnih globalizacijskih roparjev secirali s Hanlonovo britvijo, bi v drobovju odkrili še eno nezaslišano resnico, namreč da posledice nikoli ne smemo pripisati zlobnosti, če jo lahko adekvatno pojasnimo z vzrokom neumnosti. Matthijs van Boxsel ugotavlja, da je nespametnost človeka prisilila, “da je razvil inteligenco, vendar mu ta ne zagotavlja samoohranitve”, ker pogosto ravna samouničevalno, v nasprotju s svojimi interesi. Tako so prehodi za pešce povečali število nesreč sprehajalcev, hlajenje pisarn povzroča segrevanje ozračja, boljša higiena je privedla do znatnejše dovzetnosti za bakterijske okužbe, bolezen norih krav je posledica recikliranja odpadlih mesnih snovi ... Za enciklopedijo neumnosti pač ne bo zmanjkalo snovi niti trapastih medijskih hitov, kot sta južnokorejski *Psy z Gangnam Style* z več kot milijardo klikov in še bolj idiotski *Harlem Shake*. Oba bi profesor in evropski sodnik Boštjan M. Zupančič označil kot kokainsko podprto eksternalizacijo prededipalnega fantazma ali hedonizma kot bega pred notranjo izpraznjenostjo. Andrew Lobaczewski piše o politični *ponerologiji – patokraciji*, ki pomeni obliko vladavine, v kateri posamezniki s psihičnimi motnjami zavzemajo vladajoče položaje v družbi. Mar nihilistično sveto kraljevsko trojico še vedno tvorijo *SmoKing*, *DrinKing* in *FucKing*, je sploh še kaj pozitivnega razen testov za aids?

Svetovni (j)etični razkroj je okužil tudi Slovenijo, ki jo dodatno uničujejo maligni tumorji, zrasli iz sovraštva med gospodarji in hlapci, klerom in proletariatom, kmeti in malomeščani, partizani in domobranci, levičarji in desničarji, bogataši in siromaki, botri iz ozadja in parveniji iz ospredja. Nečedna dejanja opozicijskega veljaka in vladnega prvaka z vzajemnim koalicijsko-opozicijskim onaniranjem na mednarodnem parketu dokazujejo, da to niso Budale, temveč smo vsi budale. Politična slovenščina je bogatejša za sedmi sklon *koruptivnik*, po katerem se vprašamo *komu in koliko*; žal je zatajila glagol *odstopiti*, ki še bivšemu papežu ni povzročal

preglavic. Prislovična zavistnost služi celo v reklamne namene, recimo z avtomobilskim sloganom "ko sosedje obmolkeje".

Zdravnik Matjaž Zwitter nas pouči, da ne moremo govoriti o načrtu zdravljenja, dokler ne postavimo diagnoze, pri čemer pravnikom, finančnikom in politikom ponuja dve ultimativni možnosti: "Prva je, da boste nemudoma sami počistili vso gnilobo v svoji in naši hiši. Druga je, da bo ljudska jeza odnesla vse, tudi tiste med vami, ki delajo dobro, vendar so žal tiho." S kritiko teh (ne)poklic(a)nih nepridipravov se je mogoče strinjati; ne nazadnje kar gomazi pravnikov, ki jim je *lex* zgolj okrajšava za najnovejši *lexus*. Vendar moti popolna odsotnost samokritične volje do pometanja pred zdravstvenim pragom in še posebej znotraj medicinskih ustanov, kjer takisto zaudarja po kadavrih, ki jih niso ugonobili le pripadniki naštetih cehov.

Petina ljudi živi v pomanjkanju in se pogreza v brezno, ki se širi med tistimi, ki imajo vse, in onimi, ki imajo vse manj oziroma nimajo skorajda ničesar. Zakonodajna, izvršna in sodna oblast so deležne izjemno nizkega javnega zaupanja; zlasti mladi se množično selijo v tujino zaradi političnih zdrah, strmega padca življenjskega standarda in nespodbudne prihodnosti. Se pri tem dovolj pogosto iskreno vprašamo, od kod raste triada zaničevanih vej? Kakopak iz ljudskega debla, iz vseh nas, ki bodisi aktivno volimo župane, občinske in državne svetnike, poslance in predsednika republike, ali pa smo brezbrizni, pasivni volilni abstinenti. V obeh primerih smo objektivno soodgovorni za družbene razmere, imamo takšne politične predstavnike, kot si jih zaslužimo. Še nikoli nismo bili tako zelo pritlehni, vrednotno zakrneli, malodušni, bolešno ambiciozni, zavistni, škodoželjni, goljufivi in grabežljivi! Pestí nas kompleks majhnosti, zategadelj hočemo vzbujati vtis večvrednosti, in ker drugi tega ne nagradijo z aplavzom, postanemo destruktivni. Zakaj se vsaj malce ne zgledujemo po Darku Đuriću, Tini Maze, Ani Lukner in drugih izjemnih rojakih, ki vedno znova dokazujejo, da je s trdim delom, srčnostjo in nadarjenostjo možno doseči ogromno in še več? Toda Slovenec je rojaku raje najhujša zverina, pri čemer za našo moralno zakrknjenost bržda ni izključno kriva "kakofonija hormonskega orkestra" s sintetičnimi kemikalijami – tako Anton Komar –, ki zarodkom demaskulinizirajo možgane, jih kemično kastrirajo in porušijo hormonsko ravnovesje, kar prepreči ponotranjenje očetovega "zakona" in povzroči prededipalnost. Eden od teh znakov je bojda neporaščenost, kar je težko prebaviti brez riganja, kajti mnogi se bodisi brijemo ali pa imamo pomisleke glede obraznih kocin, ker utegne brada pomeniti *zvanje, znanje ili sranje*.

Vzroki so kompleksni in jih bo treba poglobljeno raziskati, da jih bomo zmogli odstraniti. Klinična psihologinja Martha Stout navaja, da kar

štirje odstotki ljudi boleajo za mentalno motnjo, katere glavni simptom je popolna odsotnost vesti, kot v filmu *Ameriški psiho*. Kar koli naredijo sociopati, ne občutijo popolnoma nobene krivde, sramu in kesanja, ker jim je vseeno. To so brezobzirni, izjemno zavistni, navzven samozavestni in šarmantni, a povsem ledeni ljudje. Vest je bistveno več kot Freudov superego, ker vključuje čustva in etos, je moralni občutek, ki temelji na naši normalni in pozitivni medsebojni povezanosti. Vamuk D. Volkan in J. Christopher Fowler pišeta o vplivu narcisizma velikih skupin na politične vodje, ki se začne v otroštvu, ko se slehernik poistoveti z določeno večjo družbeno skupino in deli njeno identiteto. To se lahko odraža kot normalen, "zdrav" vzajemni narcisizem (ponos, pripadnost, samozavest) ali pa se izrodi v pretiranega, če postanejo člani preobremenjeni s skupinsko superiornostjo, zato zatirajo druge, po njihovem prepričanju manj vredne ljudi. Če večja skupina nazaduje (regresira), se pogosto oklene primitivnih mehanizmov, recimo namišljenega zunanjega sovražnika, ki je kriv za njene travme, zato za boj proti njemu nagonsko izbere paranoično nezaupljivega liderja, ki ji vlije nove energije in predsodke prenaša na naslednje generacije. Če hočemo spoznati podleža, mu dajmo položaj, pravi portugalski pregovor. Mar ni podobnost s slovensko partitokracijo očitna?

Kaj so torej razlogi in kaj posledice? Slednje so na dlani, prve pa lahko pripišemo pokvarjeni (ne)človeški mentaliteti, ki je mutirala zaradi neznosnega hlepenja po materialnem bogastvu, iz katerega bolj ali manj izvirajo vsi grehi in demoni.

Reakcija: Le vkup, le vkup uboga gmajna!

Na prededipalnost, patološki narcisizem in vrednotno razsulo že desetletja preroško opozarja B. M. Zupančič – pred kratkim s tretjo od znamenitih suhih krav –, a ga pri nas premalo upoštevajo, zato so ga sprva odgnali z ljubljanske pravne fakultete, nato še iz domovine. Slovenski živelj pač ne mara, da mu kdo nastavi resnicoljubno ogledalo, temveč ima raje hvalisave lažnivce in prilizovalce, ki jih potrpežljivo tolerira, dokler mu ne prekipi in ne odstreli genetsko kaljenega pokrova hlapčevskega udi-njanja. Potem je marsikdo s prazno kanglico v roki *gotof* in *fertik*, saj se dramatično dogodi ulica, završi, zakriči in prelije kri, še upokojenci in invalidi zavpijejo *zpiz-di*, ker je očitno evolucija mogoča le tedaj, če ji zažuga revolucija. Vsepovsod družbeno vrvi od nestranskarskega združevanja in dobrodelnega povezovanja, od raznovrstnih gibanj in odborov do društev in njihovih zvez. Tudi Društvo slovenskih pisateljev se je

pridružilo civilnim protestom zoper “aktualno politiko, ki si je državljane republike Slovenije izbrala za talce in jim ukradla ne le državo, ampak predvsem svobodo”. Politika sme biti le služabnica državljanov, ki so glasniki vrhovnega zakona demokracije in antipod strankarskim povzpetnikom. Nemogoče je sproščeno živeti “v prisilno ideološko razklani, sistemsko skorumpirani državi, ki jo vodijo sebični strankarski interesi, povezujoči se s plenilskimi lastniki kapitala, ki so si prilastili lastnino slovenskega ljudstva”, svarijo literati, ki so v največji meri zaslužni, da imamo svojo državo. Prihodnost človeštva je v sprejetju načel solidarnosti in tisti, “ki nimajo ničesar (več) izgubiti, bodo bojevali svoj pravični boj do konca”, ker so to naši otroci in vnuki. To ni boj za lastne koristi, temveč za prihodnost naših otrok. Zato v pisateljskem društvu zahtevajo odstop politikov, “ki v imenu strankarskih programov podpirajo plenjenje slovenskega premoženja ter sistematično uničevanje gospodarstva”, nato formiranje prehodne strokovne vlade narodne enotnosti in končno razpis predčasnih volitev, na katerih bi morale nastopiti nove politične, ideološko neobremenjene skupine in gibanja, ki bodo z javnimi zadevami upravljale izključno v skladu z voljo ljudi.

Toda ena sveža lastovka ob krempljastih večnih ujedah še ne bo prinesla pomladi.

Nekatere dobronamerne ideje so že poprej mutirale v politične stranke in se bodisi koristoljubno popačile ali pa so bile izigrane pri političnem pokru, zato so postale medijsko nezanimive in so pristale za obzidjem družbenopolitičnega dogajanja. Zbori, forumi in podobne združbe niso nič drugega kot ideološko-lobistična podpora strankam, zato nanje pri iskanju novih rešitev ni pametno računati, kot tudi ne verjamemo sindikatom, za katere se zdi, da so namenjeni samim sebi in mastnim plačam njihovih funkcionarjev. Mračne srednjeveške občutke vzbujajo izjava ljubljanskega nadškofa, da so kristjani “tista divjad, na katero lahko čisto vsak nekaznovano strelja”, in besede “moralnega” teologa, da gre pri ljudski vstaji za “obnovo revolucije”, pri čemer so za lačne otroke krivi vsi drugi, le cerkev in trenutna oblast ne. Morda bi bilo najbolje, da vse nekristjane zakurimo na grmadah, pa bo spet mir v sveti hiši!

Boštjan Videmšek, novinar in poznavalec kriznih območij, napoveduje, da bomo o uspehu začeli razmišljati šele takrat, ko bodo tako leve in desne elite storile vse, da preprečijo nastanek novih političnih oblik in bo na ulicah tristo tisoč ljudi. Napočil je torej skrajni trenutek za podalpski *Avaaz*, ko naj Ihanovi *Državljanski eseji* meso postanejo, vključno z Alojzom in preostalimi modrimi poštenjaki, ki jih zdaj potrebujemo v prvih vrstah na konkretnih položajih! Nekateri s(m)o se v politični kuhinji že skušali in

opekli, kar ne pomeni, da ne bomo več kuhali, vendar ne za avtokratične restavracije, ki marajo za goste le med izpolnjevanjem anket priljubljenosti in tekmovalno evforijo na štiri leta. Toda pozor: če se nekdo kot tehnični minister zaradi nekakšne pregovorne higijene včlani v politično stranko, da bi z njenim žegnomo kandidiral za poslanca, potem pa zaradi notranjih peripetij iz nje izstopi in pičel preostanek mandata preživi v drugi poslanski skupini, ne da bi se včlanil v sekto, velja za konvertita in prebežnika. Politika ga razočara, a po večletnem mirovanju zaradi klavnosti še ene oblasti znova poskusi in sodeluje pri nastanku nove civilne pobude, ki se žal hitro prelevi v stranko in udinja temačnim silam, zato se dokončno poslovi in ponikne v ustvarjalno zatočišče. Ali povedano s kančkom poetičnosti: ko je iskal svoje mesto pod svobodnim soncem, je zašel v vabljlive votline, kjer so se lesketali namišljeni zakladi. Toda tam ni našel sočne svetlobe, še manj prostosti, zato se je vrnil in nadaljuje potovanje do samouresničenja.

Je takšen človek koristolovec, ki se obrača po vetru, ali nemara dobroverni naivnež, ki ga je partitokracija sprva premamila z navideznim prestižnim pooblastilom za družbeno prenavljanje, potem pa zlorabila in porinila v blato, zategadelj ji je obrnil hrbet? Mar je njegovo ravnanje častno in etično ali vredno prezira? Le kako se počuti profesor Miro Cerar ml., čigar ime se je pojavilo med potencialnimi odrešitelji države, a so ga takoj popljuvali zaradi znane mame, sodelovanja z zloglasnim odvetnikom in predsedovanja sodnemu svetu? Si bo sploh še kdo upal v politiko ali bo kadrovanje še bolj negativno?

“Ni vetra, ki bi bil naklonjen tistemu, ki ne ve, kam pluje,” je povedal Michel de Montaigne, in to drži tudi za državo.

Irena Štaudohar piše o *Veliki ideji* Richarda Wilkinsona in Kate Pickett, s katero zagovarjata tezo, da ne potrebujemo še ene revolucije, marveč neprekinjeni tok majhnih sprememb v čvrsto začrtani smeri. Zasnovati moramo metode, s katerimi bo osvežena družba začela rasti znotraj starih institucij, ki jih bo postopoma ukinila in nadomestila. Aktivno državljanstvo je solidna aktiva prihodnje bilance, strankarska politika pa negativna pasiva, zato naj se slovenska civilna družba zaveda svojega zgodovinskega poslanstva, da lahko že takoj legalno in legitimno okrepi svoje formalno politično delovanje. Slovenska vrhovna postava recimo določa, da se poslanci praviloma volijo po načelu sorazmernega predstavništva ob štiriodstotnem volilnem pragu za vstop v državni zbor, pri čemer imajo na dodelitev mandatov odločilen vpliv volivci. To žal v praksi ne drži – poslanci naj bi sicer bili predstavniki vsega ljudstva in ne bi smeli biti vezani na kakršna koli navodila, a je ta ustavna določba le mrtvi zapis na papirju

oziroma groteskna potegavščina, saj vemó, da večinoma dihajó, migajó, razmišljajó in pritiskajó na glasovalne tipke po strankarskih navodilih, sicer se njihova kariera kaj hitro klavrno konča. Zakon o volitvah v državni zbor predpisuje, da ima za poslanca pravico voliti in biti voljen slovenski državlján, ki je na dan glasovanja dopolnil osemnajst let. V posamezni volilni enoti lahko listo kandidatov s podpisi določi tudi skupina najmanj tisoč volivcev, ki imajo tam stalno prebivališče. Na kandidatni listi noben spol ne sme biti zastopan z manj kakor petintridesetimi odstotki od skupnega dejanskega števila predlaganih. Kandidata za poslanca italijanske oziroma madžarske narodne skupnosti določi s podpisi najmanj trideset volivcev – pripadnikov italijanske oziroma madžarske narodne skupnosti. Poslovnik državnega zbora omogoča poslancem, ki so bili izvoljeni z list volivcev, in onim, ki jim je prenehalo članstvo v politični stranki, da ustanovijo poslansko skupino nepovezanih poslancev ali pristopijo k taki skupini, če že obstaja. V času istega mandata se lahko oblikuje samo ena tovrstna poslanska skupina, ki mora šteti najmanj tri člane. Te možnosti nikakor ne smemo ukiniti, ker bo zaradi nenehnega upadanja zaupanja v stranke najverjetneje naraščalo število neodvisnih kandidatov; to potrjujejo domače in tuje lokalne, parlamentarne in predsedniške izkušnje.

Skratka, če se civilna družba dobronamerno poveže in vrhunsko pripravi, lahko ljudstvo na naslednjih rednih ali predčasnih volitvah dejansko prevzame oblast in zasede čim več sedežev v državnem zboru, hkrati pa se ji tudi simbolično odpove, ker bi bilo vladanje samemu sebi *contradictio in adiecto*, obvladanje za dobrobit vseh pa težko pričakovana katarza. Po vzpostavljeni novi formi naj takoj sledi vsebina: neodvisni ljudski zastopniki bi morali temeljito preučiti vso zakonodajo, jo pravično izboljšati, okrepiti njeno učinkovitost, revitalizirati državno upravo in z vsemi razpoložljivimi sredstvi vrniti ljudem demokratično, pravno in socialno državo, ki brezpogojno spoštuje svetovni etos, začeni s človekovimi pravicami in temeljnimi svoboščinami.

21. stoletje mora biti duhovno, sicer ga ne bo!

Ta vzklik pripisujejo Andréju Malrauxu, stvarnosti pa ga je približal dalajlama v upanju, da bi bilo 21. stoletje oživljeno z dialogom, ker je bilo prejšnje okrvavljeno z nepopisno morijo. Pretirano laično bi bilo v tej fazi razglablјati o konkretnjših odrešujočih pilulah in operacijskih posegih v gnojno družbeno tkivo, čeravno je nekaj nujnih ukrepov na slovenskih tleh jasnih kot beli dan: prenova volilnega sistema, ki bo

omogočila bistveno večjo izvoljivost neodvisnih, ljudskih kandidatov in njihov odpoklic; ukinitve financiranja političnih strank; prevetritev vrtcev, osnovnošolskih, srednješolskih, univerzitetnih in vseživljenjskih programov s poživljajočo burjo svetovnega etosa ter subvencioniranje tistih medijev, ki bodo več pozornosti namenili osebnostnemu razvoju, vrednotam in etiki. Če se kdo plaši pranja možganov, naj tokrat odmisli Orwellovega zloveščega brata in poskuša spremeniti paranoični miselni vzorec, kajti s plemenito motiviranim čiščenjem se lahko znebimo tudi mentalne svinjarije.

Peter Kraljič, nekdanji direktor v legendarnem podjetju McKinsey in svetovalac nemške vlade, že dolgo opozarja, da bi morali okoli sedem odstotkov bruto domačega proizvoda vlagati v izobrazbo in vsaj štiri odstotke v raziskave, da bomo postali bolj inovativni, ustvarili nova atraktivna delovna mesta in mobilizirali naš kreativni potencial. Tudi umetnosti in kulturi nasploh smo dolžni na stežaj razpreiti srce in državno blagajno, saj proizvajata življenjsko pomembne eritrocite, brez katerih bi že zdavnaj anemično usahnili.

Vse to je siamsko zraščeno z duševnim zdravjem, celostnim stanjem fizičnega, duševnega in socialnega blagostanja, ki je predpogoj za preživetje in nadaljevanje človeške civilizacije. Freud je menda dejal, da je človeško dostojanstvo doživelo tri smrtne udarce: prvega s Kopernikovim odkritjem, da človek ni središče vesolja, drugega z Darwinovim, da je človek žival, in tretjega z njegovo tezo, da je ta bestija zelo bolešno bitje. Če pustimo ob strani seksualne deviacije, Ojdipov kompleks in eksplozivni libido, tule zadostuje napoved Svetovne zdravstvene organizacije, da bo depresija kmalu drugi najpogostejši bolezenski vzrok, ki zahteva radikalno prilagoditev življenjskega sloga.

Psihologinja Nataša Pust citira Dianno Hales, ki duševno zdravje označuje z naslednjimi kvalitetami: zmožnost prilagajanja, občutek smiselnosti in izpolnjenosti življenja, zavedanje, da individualni jaz ni središče vesolja, sposobnost sočutja in nesebičnosti, poglobljenost in zadovoljstvo v intimnih odnosih ter občutek obvladovanja telesnega in duševnega delovanja. Kdor je duševno zdrav, je hkrati samouresničen in po Abrahamu Maslowu obdarjen z uspešnejšim opazovanjem, prepoznavanjem stvarnosti in laagodnejšim odnosom do realnosti; sprejemanjem sebe, drugih in narave; spontanostjo, enostavnostjo in naravnostjo; občutkom globlje povezanosti s celotnim človeštvom; filozofskim in prijateljskim smislom za humor; ustvarjalnostjo; mističnimi doživetji in drugimi nevsakdanjimi lastnostmi. Nekaj takšnih nesmrtnih antičnih prednikov je upodobil Rafael na znameniti freski *Atenska šola* v vatikanski Stanzi della Segnatura, vzhajajoči

Jules Evans pa jih je simpatično ubesedil v fenomenalni knjigi *Philosophy for Life and Other Dangerous Situations*. Navaja štiri korake sokratične tradicije: razumno spoznavanje samega sebe (vključno s podzavestnimi prepričanji in vrednotami), spreminjanje, kreiranje novih poti mišljenja, čustvovanja in delovanja ter upoštevanje filozofije kot načina življenja.

S človeško psiho se poleg tradicionalne psihoanalize in filozofije ubadajo tudi novejša (meta)znanosti in terapije, na primer pozitivna psihologija, *Gestalt* psihologija, kognitivna behavioristična terapija, psihologija telesa, psihosinteza, psihonevroimunologija, psihokibernetika, nevrolingvistično programiranje, *coaching*, *clearing*, možganska telovadba, kvantno učenje, nevrotika, lateralno mišljenje, regresija, meditacija, joga, teozofija, hipnoterapija, ponovna povezava, parapsihologija, paliativna medicina, zunanje telesne in obsmrtno izkušnje. Holistično jih prepleta tibetanski budižem, ki ga karizmatično uteleša štirinajsti dalajlama Tenzin Gyatso z lastnim vzorom neskončne moralnosti, vesoljne ljubezni, sočutja in čistega umskega vrta, v katerem so trpke pleve sproti izravnane in preobražene v sr(e)čna zrna. Zavzema se za sekularno etiko, oprto na enakost ljudi, saj smo vsi človeška, čuteča bitja, ki nočemo trpeti in ne želimo biti osamljeni, ker nas izoliranost razgrajuje, zatoj vsi kopravimo po sreči. Takšen pristop presega vse religije, politične sisteme in filozofske nauke; vsi bi morali biti *mi*, namesto *naših* in *vaših*, vsi smo okoljsko, ekonomsko in politično povezani, zato potrebujemo univerzalno sočutje in razsodnost, ki ju je treba nenehno gojiti; vzgajajmo srce z izobraževanjem uma, mentalno se kultivirajmo, ker je to najboljši protistrup zoper duševni nemir, iz katerega raste vse zlo. Naš um je kot deroča reka, ki se umiri šele v morju, ko se vsa škodljiva nesnaga posede na dno.

Pomudimo se za hipec še pri psihosintezi, priljudni vedi o vzgoji človeka, ki ji je pomagal na svetlo Roberto Assagioli, italijanski psihiater in psihoterapevt, upajoč, da nas bo naučil izražanja in uresničevanja naših potencialov in jazov, po filozofsko *areté* – človeške odličnosti. Psihosinteza je ljudem blizu, ker se v njej prepletajo tisočletne verske in filozofske resnice. Assagioli jo je definiral kot metodo “samovzgoje in psihološko-duhovne samorealizacije za vse, ki niso pripravljeni biti ujetniki svojih notranjih fantazem in zunanjih vplivov, ne želijo biti pasivne žrtve igre psiholoških silnic, ki se odvija v njih, temveč hočejo postati gospodarji svojega notranjega kraljestva.” Pravi, da se moramo zavedati duševne mnogoterosti občutkov, impulzov, želja, čustev, misli, podob, intuitivnih prebliskov in konfliktov, skratka stanj, ko se popolnoma identificiramo s svojimi različnimi vlogami ali značilnostmi, kar je prvi nujni korak k pretvorbi občutka notranje razdrobljenosti v bogato osebnostno celovitost.

Posameznik je torej dinamično večplastno bitje, sestavljeno iz raznolikih podosebnosti oziroma množtev življenj, ki jih upravlja zdravo jedro, "buden jaz", ki se lahko zaveda in raste. Takšna "prometna gneča" nas v primeru konfliktov notranje razdvaja ali pa krepi, kadar smo v stanju demokratične, "harmonične kulture" vseh naših lastnosti in sposobnosti, torej povezanosti in sodelovanja. V nekom je lahko več pozitivnih podosebnosti, na primer soprog, oče, učitelj, načrtovalec, boem, pisatelj, pesnik, glasbenik, športnik, ljubitelj narave, popotnik in veseljak. Žal jim nagaja krdelo negativnih, denimo nastopač, zavistnež, pohotnež, alkoholik, kadilec, avanturist, zaletavec, narcis, občutljivec in egoist. Podosebnosti se nenehno prepirajo ali koketirajo, odvisno kako odločno jih brzdamo in usmerjamo. Tako je nekdo izvrsten predavatelj tudi zato, ker je uspel v sebi ukrotiti nastopača in sebičneža ter ju prisiliti, da si prizadevata za "višje cilje". Kadar različni notranji deli niso medsebojno povezani ali si nasprotujejo in se celo sovražijo, občutimo psihološke bolečine, neravnovesje in brezvoljnost. Ko se zlijejo v višjo celoto, se energija sprosti, zato se počutimo dobro. Ker je proces simbiotičnega spajanja pogosto blokiran, ga moramo spodbuditi in lajšati s tehnikami psihosinteze. Proces je dolgotrajen in ga lahko označimo kot "psihično nosečnost", ki nam bo na koncu oziroma na popolnoma novem začetku podarila otroka v podobi osebnostne preobrazbe.

Tole je še lažje razumljivo skozi spiritualni teleskop Eckharta Tolleja, ki odkriva moč sedanjega trenutka, *The Power of Now*. Če želimo resnični Jaz povezati z Bitjo (bivanjem, zavestjo, vesoljem, bogom, življenjem, neizraženim ...), se moramo osredotočiti na Zdaj in utišati svoj Um, ga nepristransko opazovati. Naj nas ne preslepi Ego s podosebnostmi, ker je le napačen, ponarejeni Jaz, ki nastane s podzavestnim poistovetenjem z Umom, ta pa je zgolj del Zavesti ali zavedanja, ki nam ovira pristen stik z Bitjo. Jaz je kot ravnatelj v zbornici, kjer hočejo učitelji in dijaki prevpiti drug drugega s sklicevanjem na čustva, preteklost in prihodnost. Ko jih pomiri, se zlije s trenutkom, postane popolnoma zavesten in v spokojnosti zamaknjeno prisluhne Biti, tej vsej vesoljni modrosti. To je razsvetljenje. Kot alkimist lahko trpljenje pretopi v zavedanje in nesrečo v epifanijo, zato je v vsaki kritični mejni situaciji in na slehernem križevem potu priložnost za prepород.

Assagioli je učencem in naslednikom Piero Ferrucci slikovito razložil, da v zgradbi človeške psihe ne obstaja "samo klet s podganami in ščurki: nezavedno, polno naših tesnob in naših ran", kajti tu so "tudi višja nadstropja in terasa, s katere lahko vidimo zvezde", tu biva "višje nezavedno, od koder izvirajo intuicija, inspiracija, ustvarjalne zamisli, razširitev zavesti".

Žal pogosto “živimo zaprti v moreči sobici in pozabljamo na vse drugo”, da lepota v nas prebuja zavest o novih možnostih, brez njene perspektive pa se nam “na koncu vse zdi neprimerno ali morda brez smisla”.

Radi se širokoustimo o etiki, morali in vrednotah, namesto da bi udejanjali etos, ki pomeni notranjo moralno, нравno temeljno držo individuuma, ki se ravna po določenih normah in merilih ter ima svojo vest za življenjsko busolo ali vrednotni garmin, ki kaže onkraj prava v sfero osebne vesti in srca. Novodobni etos je utemeljil Hans Küng, švicarski duhovnik, teolog, profiliran pisec, predsednik ustanove za globalno etiko, nekakšen zahodno-evropski dalajlama (čeravno ga ta v zadnji knjigi *Beyond Religion: Ethics for a Whole World* niti z besedico ne omenja ...), eden od kovačev etike za novo tisočletje, ki nas je motiviral tudi v naših krajih, četudi ni bil nikoli verski ali politični poglavar. Vatikan mu je odvzel licenco za poučevanje katoliške teologije, vendar kot vplivni disident in zaslužni profesor še vedno gostuje in predava. Po besedah filozofa Boruta Ošlaja gre za *praetos* elementarne človečnosti, ki je skupen vsem sakralnim in sekularnim moralnim naukom, je nevtralen in hkrati povezovalen, je *resetiran* moralni kompas, trajen projekt, poziv vsem, da ukrepamo. Izhaja iz hipoteze, da ni miru med narodi brez miru med verstvi, miru med verstvi pa ni brez dialoga med verstvi. Vendar svetovni etos nikakor ni samo religiozen, temveč je splošno etičen in velja za vse ljudi, verne in neverne, zato si ga nihče ne sme lastiti kot svoje orodje, ne kler, ne ateisti. Kaže na skupne temelje prvinskih življenjskih pravil, kot so človečnost, vzajemnost (zlato pravilo), nenasilje, pravičnost, resnicoljubnost in partnerstvo. Utemeljen je pragmatično (na primer *fair play* v športu), filozofsko, kulturno-antropološko, politično, pravno, fiziološko-psihološko in religijsko-znanstveno.

Ker dvomljivcem razvpiti zakon privlačnosti kot dokaz za blagodejno učinkovanje vsega pozitivnega ne zadostuje, jih lahko prepričamo tudi drugače. Po precejšnji zaslugi štirinajstega dalajlame je namreč znanstveno potrjeno, da so se naši možgani sposobni spreminjati in razvijati, da so plastični oziroma gnetljivi. Petinosemdeset odstotkov podlage za razvoj veščin in sposobnosti se izoblikuje v prvih petih letih, ko se otroški možgani učijo z vsakim dotikom, pogledom, vdihom, slišanim, okusom, besedo in zgledom. Zato je ključno varno in spodbudno okolje, ki ga nudijo topli družinski domovi, vrtci in šolske ustanove. Alessandro D'Avenia v svojih romanih diagnosticira, da odraščajočim otrokom doma in v šoli manjka trdna moška opora; zaradi odsotnih očetov so otroci zmedeni, tavajo brez smisla in zabredejo v težave. Vendar nikoli ni prepozno; sistematično urjenje uma z razvijanjem sreče in notranjim preoblikovanjem, s premišljenim izbiranjem in osredotočanjem na vedra duševna stanja ter s kljubovanjem negativnim mislim privede do nastanka

novih vzorcev v možganih, kar pomeni, da se lahko z vztrajnostjo dejansko psihofizično preobrazimo. Še več, kot je dokazal Norman Cousins z biologijo upanja oziroma *psihonevroimunologijo*, je s pozitivnimi čustvi – na primer s smehom, optimizmom in umetniškim doživljanjem – mogoče pozdraviti tudi najhujše bolezni. Če nečesa (še) ni mogoče stoddstotno znanstveno dokazati, ne pomeni, da takšen “pojav” ne obstaja, temveč je lahko razlog tudi v nedoraslosti dosedanjih empiričnih metod, ki zaenkrat niso kos transcendenici.

Edgar Mitchell je zaslovel kot šesti astronaut iz Apolla 14, ki je zakoračil po Luni, manj znano pa je, da je med povratkom na domači planet izkusil epifanijo, globok občutek božanskosti in vesoljne povezanosti, *samandhi*, presežek dualizma in holističen, neposreden stik z znanjem in védenjem. Zato je ustanovil Inštitut za noetične znanosti, ki preučuje *noetikos*, najglobljo čisto zavest, neposredno subjektivno razumevanje, intuicijo in notranjo modrost. Vse to bo še kako potrebno za ustvarjanje nove civilizacije, ki jo načrtuje Jacque Fresco z ambicioznim projektom *Venus*. Bistvo je ukinitve monetarnega sistema (denarja!) z nenehnim izboljševanjem tehnologij, ki morajo biti izključno namenjene povečevanju blaginje ljudi in varovanju okolja. Naš Zoran Železnikar tudi ve: *Človek je več*.

Nekateri zopet opevajo marksizem z vrhuncem v idealnem komunizmu. Karl Marx in Friedrich Engels sta že v *Manifestu komunistične partije* sredi 19. stoletja ugotovila, da se vsa družba “čedalje bolj cepi v dva velika sovražna si tabora, v dva velika neposredno drug nasproti drugemu stoječa razreda: buržoazijo in proletariat”. Kolikor bo “odpravljeno izkoriščanje človeka po človeku, toliko bo odpravljeno izkoriščanje naroda po narodu, in ko “izginejo nasprotja med razredi v narodu samem, izgine tudi sovražno stališče naroda po narodu”. Po njunem mnenju naj bi na mesto stare buržoazne družbe z njenimi razredi in razrednimi nasprotji stopila “asociacija, v kateri bo svobodni razvoj vsakega posameznika pogoj za svobodni razvoj vseh”.

Kaj je tako heretičnega v tej zamisli, mar bi bilo hudo narobe, če bi obveljalo, da vsi dajemo po svojih zmožnostih in jemljemo po pristnih potrebah, da bi v demokratičnem socializmu prednjačilo *biti* namesto *imeti*?

Slehernik je svoje in obče sreče kovač

Bržda vsi hrepenimo po tolikšni zgnetenosti sivih celic, da bi bili vsestransko in vseskozi srečni, zato se tudi združujemo v raznovrstne entitete z neizogibnim vrhuncem v demokratični državi. Ameriška deklaracija o neodvisnosti je oznanjala, da so ob rojstvu vsi ljudje enaki, od stvarnika

obdarjeni z neodtujljivimi pravicami do življenja, svobode in sreče. Zavoljo zagotavljanja teh upravičenj ljudstvo izbere vlado, ki črpa pooblastila iz volilne volje. Kadar postane oblast destruktivna za uresničitev zelenih ciljev, jo lahko ljudje zamenjajo, ukinejo in vzpostavijo novo, ki se jim bo zdela najprimernejša za zagotovitev varnosti in sreče. Ključna beseda je *sreča*, ki naj bi bila sonce organiziranega sobivanja; priljubljeni harvardski profesor jo je definiral kot splošno občutenje ugodja in smisla, oblastniki pa raje govorijo o blaginji, dobrem življenju, *sumak kawsay* po južnoameriško, o pravni in socialni državi. Sreča ni absolutno stanje, temveč občasen vrhunec, ki raste iz dela, družine in sebstva ter vseskozi stremi k ponovitvi, zato se nenehno dialektično razvija.

Že antični misleci so poudarjali, da je človek družbeno bitje in ni rojen le zase, temveč za družino, prijatelje, domovino in najširše stvarstvo. Ta socialna tankočutnost je skoraj tri desetletja za zapahi plemenitila Nelsona Mandelo, ki ga je Richard Stengel opisal kot zadnjega pristnega junaka s tega planeta, ki ga milijoni častijo kot svetnika, saj jim predstavlja "nasmejan simbol požrtvovalnosti in pravičnosti". Njegovo magnetično karizmo označi z afriškim pojmom *ubuntu*, kar bi zahodnjaki imenovali bratstvo, izvira pa iz zulujskega pregovora *umuntu ngumuntu ngabantu* – človek je oseba le zaradi drugih ljudi. Nismo le posamezniki, temveč del neskončne mreže človeških bitij, kajti vsi smo medsebojno povezani, *jaz* je vedno podrejen *nam*, zato ni nihče samotni otok, kot je romantično recitiral John Donne.

Aristotel bi bil zdajle navdušen, človek je pač od nekdanj družbeni žival, njegova *eudaimonia*, sreča v podobi človeškega razcveta, pa je dandanes tako zelo čislana mantra, da o njej poglobljeno razglabljajo teoretiki in praktiki, na primer Tal Ben-Shahar, Sonja Lyubomirsky, Jonathan Haidt, Leo Bormans, Susan David, Ilona Boniwell, Amanda Conley Ayers, Martin Kojc in Anton Trstenjak. Toda navadni smrtniki si jo preprosto le želijo in jo pogrešajo. *Action for Happiness* je gibanje za pozitivno družbeno spremembo, ki ima okoli petindvajset tisoč članov iz stoosemindvajsetih držav in je na podlagi najnovejših znanstvenih izsledkov razvilo deset ključev za srečnejše življenje, *great dream* ali velik sen po naše. Prvih pet se nanaša na posameznikov odnos z okolico, preostali so bolj notranje naravnani:

- Giving:* razdajajmo se, pomagajmo drugim.
- Relating:* družimo in povezujemo se.
- Exercising:* telovadimo, skrbimo za telo in dušo.
- Appreciating:* cenimo vse in bodimo pozorni na svet, ki nas obkroža.
- Trying out:* nenehno se učimo novih reči.

- Direction:** zamislimo si poti in postavimo si cilje.
Resilience: bodimo odporni in sposobni, da si po neuspehih hitro opomoremo.
Emotion: negujmo pozitivna čustva.
Acceptance: sprejmimo sami sebe, spoštujmo se.
Meaning: bodimo del nečesa pomembnega, kar ima smisel.

Sanje vzbujajo asociacijo na Martina Luthra Kinga ml. ("Sanjam, da se bo ta narod nekega dne dvignil ..."), Milana Kučana ("Nocoj so dovoljene sanje. Jutri je nov dan.") in Janka Samca (*Sen morja*), pri čemer mi Samčevi soneti še najbolj zvenijo kot sreča. Nočem se strinjati s Plinijem starejšim ali predsednikom Borutom Pahorjem, da je sreča na strani (samo) pogumnih, pritrjujem pa Romainu Rollandu in Simonu Gregorčiču, da je pogumen tisti, ki naredi, kar lahko, "kar more, to mož je storiti dolžan!" Takisto imam pomisleke glede mnenja Alija Žerdina, da beseda sreča sodi bolj v hazarderski slovar kot v politično govorico. O sreči predavajo, jo preučujejo, merijo s posebnimi indeksi, ji posvečajo praznike in jo častijo kot sveti gral, a kaj, ko bi bila najmanj poldruga milijarda Zemljanov povsem zadovoljna in srečna s fiziološkim minimumom, občutkom sitosti, čilosti in varnosti, mnoge pa tudi največ in še več ne osrečuje več. Drži, da naj si vsakdo pomaga sam in mu bo tudi bog pomagal, toda tu je še država, ki je poseobljena zastopnica ljudstva in je dolžna priskočiti na pomoč sleherniku, da razvija obče vrline in svoje veščine ter poišče srečo; njena učinkovitost je odvisna od sposobnosti in integritete ljudi, ki so odgovorni za delovanje državnega mehanizma. Osrečeni sistemski delci bi bili najboljše zagotovilo, da bi vsak politični sistem deloval kot naoljen *perpetuum mobile*, a očitno še dolgo ne bo šlo brez dovajanja energije, kar je vzajemna naloga. Aleksander Zadel nas brez dlake na jeziku poziva, naj dvignemo svoje lene riti in končno nekaj ukrenemo.

Tone Pavček nam je odsvetoval poslušanje tistih, ki jadikujejo, da je ta svet grozen, grob in grd. To namreč ni res, ker je lahko še hujši, toda to je naš edini svet, edini, ki v njem živimo, da se v njem udomimo in ga v dobrem naravnamo po svoji podobi. "Ne verjemite tudi njim, ki vam pravijo: Življenje je trdo, trpko in težko. Ni res. Res je, da je lahko še hujše. Toda za vas je to življenje edino, enkratno in neponovljivo ... Vaše je, da iz njega naredite vse, kar je v dobrem mogoče."

Ko je v prislovično radostnega literata kot strela z jasnega treščila sinova smrt, mu je stari modrec svetoval, naj se odslej ne boji življenja, kar velja tudi za vse nas. "Naj pljuska v vas z vso silo in v vse žile, naj vas nese ali

zanese, le ne pustite, da vas spodnese. In imejte ga radi, da bo tudi ono, življenje, imelo rado vas!”

Zgodovinski razvoj človeka dokazuje skupne podstavke različnih kultur, religij in etičnih naukov: prilagoditev skupini zaradi preživetja, medsebojna pomoč, težnja po sreči, koristi in blaginji slehernika, iskanje smisla, notranje vodilo, duša, bog in narava. Očitno je nekje odpovedalo, ampak pokvarjeno zmoremo popraviti. Nihče ni sam zaslužen za svoje dosežke, kajti celokupno smo povezani v mistično Celoto, ki je več kot ozemljena Gaja. Če kdo misli drugače, je najverjetneje patološki narcis ali psihopat. V Slogi ni le (bila) erotika, temveč resnična moč, in ker smo istega izvora, se odgovorno vprašajmo, ali bomo (iz)goreli kot oglje ali raje sijemo kot diamanti? Doživeli smo prvi krajec, ščip in zadnji krajec, mar nas bo zdaj omračil mlaj? Menda je Albert Einstein izumil formulo, da naš *ego* ustreza ulomku med števnikom *ena* in imenovalcem *znanje*, kar pomeni, da je rezultat toliko manjši (torej boljši), kolikor je večja modrost, ki vključuje vrednote.

Nekoč so otroke spraševali, ali vedo, kdo je optimist. Večina je odgovorila linearno, predvidljivo, logično in naučeno, češ da je to veder človek, nekdo, ki misli dobro, mala deklica pa je lateralno šepnila nekaj osupljivo nepričakovanega: “Optimist je ladja.”

Nemara je skrivnost kvantnega preskoka na višjo raven zavesti ravno v takšnem neorenesančnem mišljenju ...

Stefan Auer

Konec sanj o Evropi

Veliki Gatsby kot prilika o evropskem snu

Tako kot Fitzgeraldov Gatsby je tudi Evropska unija nietzschejanski projekt brez konca. Evropska unija je, prav tako kot Gatsby, v svojem jedru moderna – negotova in vznemirljiva, nikdar zadovoljna, vedno željna več, neizmerno bogata, a povsem nezmožna poravnati svoje račune. Moderni človek nikoli ni le tisto, kar je – nenehno namreč nastaja, se na novo izumlja, redefinira, in to radikalno, vsak dan znova. Tako kot Gatsby v zlati dobi ameriškega jazza v dvajsetih letih prejšnjega stoletja so se tudi Evropejci navadili živeti v fantazijskem svetu, v katerem je vse mogoče. Evropski sen je veliko učinkovitost kapitalistične, tržno usmerjene ekonomije spajal z družbeno pravičnostjo; želel je ustvariti neizmerno materialno bogastvo in hkrati odločno obvarovati naravno okolje, in vse to je hotel doseči z apolitično, tehnokratsko vlado, ki bi bila tudi demokratično legitimna. Tako kot Gatsbyjeva neomajna ljubezen je tudi evropski sen danes razcefran na kosce.

Gatsby je živel v prepričanju, da je človek v svojem izumljanju povsem svoboden, neomejen. Zoperstavil se je vsem preprekam in si nakopal bajno bogastvo, vse to, da bi naposled spet osvojil ljubezen svojega življenja, Daisy. A Gatsby se je, kot se to pogosto zgodi vročičnim strastnežem, zaljubil v fantazijo, kajti Daisy ni bila več tisto, za kar jo je imel.

Projekt evropske enotnosti je doletela podobna usoda. Evropske elite so bile tako očarane z idejo “vedno bolj povezane skupnosti”, da so v celoti prezrle ovire, ki jim jih je nastavljala resničnost. Predvsem v zadnjih dvajsetih letih se je Evropska unija iz pragmatičnega projekta, ki je s previdnimi koraki stopal naproti ambicioznemu cilju mednarodnega

Avtor se zahvaljuje Johnu Hirstu in Adrianu Jonesu za spodbudo in pripombe.

sodelovanja, prelevila v ošaben projekt, ki hoče nadnacionalno državo. Prva tri desetletja evropske integracije je nadnacionalne ambicije elit ohlajalo zavedanje, da večina evropskih državljanov še vedno prisega zvestobo predvsem lastnemu narodu. Sprva je evropsko povezovanje pravzaprav okrepilo nacionalno zavest svojih članic. Danes pa ni več tako. Maastrichtska pogodba je sprožila pravcato revolucijo, ki je hotela nacionalne meje in valute enkrat za vselej pomesti v smetnjak zgodovine. Ta revolucija je popolnoma spodletela.

Četudi je nemogoče napovedati, kdaj bo evroobmočje začelo razpadati, je že danes povsem jasno, da je ta projekt zgrešil tako politične kot ekonomske cilje. Iz političnega vidika je skupna valuta le znova vzbudila stare zamere med evropskimi narodi ter jih še bolj razdvojila, namesto da bi jih utrdila v enotnosti. Iz ekonomskega vidika je – namesto enakomernejše razporeditve bogastva – narode z obrobja evroobmočja potisnila še bolj na rob. Kar pa se tiče Evrope brez meja, je svoboda gibanja omejena z jezikovno raznolikostjo in drugimi materialnimi ovirami, ki zavirajo prost pretok delovne sile. Leta 2012 je bilo za mladega Evropejca izjemno pomembno, ali prihaja s severa (v Avstriji, Nemčiji in na Nizozemskem je bila brezposelnost med mladimi manj kot 10-odstotna) ali z juga Evrope (v Grčiji in Španiji je brezposelnost med mladimi preseгла 50 odstotkov). Prav nič presenetljivo torej ni, da so imeli različni narodi, denimo Grčija in Nemčija, radikalno različne poglede na prednosti in slabosti evropskega povezovanja.

Enotna valuta je Evropo pravzaprav pretresla, pojavile so se nove tektonske prelomnice, stare pa so se še poglobile. Takole pravi eden najlucidnejših kritikov evropske integracije, Giandomenico Majone:

Danes je Unija razdeljena v tri skupine: na članice evroobmočja, na *de iure* (Velika Britanija, Danska) in *de facto* (Švedska) nasprotnike evra ter na članice, ki na vstop v evroobmočje še čakajo (medtem pa njihovo navdušenje usiha).

To razdrobljenost bo še pospešilo oblikovanje nove, četrte skupine “držav z velikim javnim dolgom, ki bodo v naslednjih petih do desetih letih evro prisiljenje opustiti”. Če do tega pride, in mislim, da bo prišlo, se bodo te države primorane odreči vsaj nekaterim od štirih svoboščin, ki definirajo evropski projekt: državljani, blago in usluge se bodo še naprej prosto pretakali med državami, treba pa bo uvesti nadzor nad kapitalom. V katero koli smer se bo razvijala zgodba enotne evropske valute, bo ta proces zanesljivo kaotičen, boleč in bo silno razdejal družbeni ustroj

prizadetih držav. A države, ki se gibljejo po robu, so odločene prenesti še več bolečine, pa naj evro ohranijo ali ne.

“Slabše, kot je, boljše je”: kriza kot priložnost?

Te strašljive (in razkrajajoče) materialne razmere pomenijo, da imajo zdaj evropske elite prav toliko možnosti vnovič zanetiti ogenj ljudske podpore za svoj federalistični projekt Združenih držav Evrope, kot jih je imel Gatsby za vnovično oživitve svoje prve ljubezni: nič. Kljub temu neustrašno vztrajajo pri svoji “postnacionalni revoluciji Evrope”. Daniel Cohn-Bendit in Guy Verhofstadt v svojem *Manifestu* takole nasprotujeta pragmatizmu drobnih korakov:

Zavrnite vse počasne reforme. Situacija je veliko preresna za tak pristop. Zahtevajte kvantni skok, veliki skok v resnično federativno Evropo.

Samoprevara federalističnih evropskih elit je toliko lažja zaradi dejstva, da je v preteklosti evropski projekt v kriznih časih resnično dobro uspeval. Zato gredo nekateri politični komentatorji celo tako daleč, da namigujejo, da je bila kriza pravzaprav nalašč ustvarjena: “mi” smo vedeli, da je enotna valuta nedomišljen projekt, pravijo, “mi” smo težave pričakovali in zdaj, končno, bomo pretekle poraze obrnili v bodoče zmage. Je že res, da Grki, Irci, Portugalci in Španci trpijo, a druge poti ni. Za prihodnost Evrope gre – za mir, blaginjo, politično stabilnost celotnega kontinenta. Dejstvo, da je vse te cilje spodkopalo prav sredstvo, ki naj bi jih zagotovilo, ti komentatorji povsem zanemarijo. Ne glede na žrtve cilj ostaja jasen: enotnost evropskega ljudstva, kot je še ni bilo.

Bralci, predvsem tisti iz držav bivšega vzhodnega bloka, bodo prepoznali ta vzorec mišljenja – “slabše, kot je, boljše je” –, priročen izgovor za nujnost žrtev, ki bodo v prihodnosti pripeljale do boljše, vseevropske družbe. A koliko Grkov, Portugalcev in Špancev še verjame takim floskulam? Naj si federalistične politične elite mislijo, kar hočejo, a vedno več Evropejcev Unije ne vidi več kot “vir rešitev za probleme, ki jih nacije same ne morejo rešiti, temveč kot vir marsikaterega od teh problemov”. Naj bo tako ali drugače, ponavljanje mantre, da Evropa potrebuje še več Evrope, Evrope ne bo rešilo. Le uničilo jo bo.

Politična kriza je evropske politične razrede napeljala k temu, da se preveč zanašajo na to, kar Joseph Weiler prodorno opisuje kot “politično mesijanstvo”. Weiler razlaga, kako “utemeljitev političnih dejanj in njihova

mobilizirajoča sila ne izvirata več iz samega procesa, kot je to veljalo v klasični demokraciji, ali iz posledic in uspeha, temveč iz ideala, ki ga zasledujejo, iz usode, ki si jo je treba ukrojiti, iz obljubljenе dežele, ki čaka na koncu poti.” Evropska integracija je, kot pravi Weiler,

avantura političnega mesijanstva *par excellence*, znotraj katere odrešenje postaja osrednja vloga njene izvorne in vztrajajoče politične kulture. Evropska mobilizirajoča sila in glavna točka legitimacije je bila vizija, ki jo je ponujala, sen, obljuba svetlejše prihodnost.

Weilerjeva diagnoza se dobro ujema z Majonejevo kritiko “politične kulture totalnega optimizma”, ki skuša vsaj deloma razjasniti odločne poteze evropskih voditeljev. Kot pravi Majone, je bila uvedba enotne valute izpeljana “povsem brez upoštevanja mnenj strokovnjakov, pa tudi osnovnih principov obvladovanja kriznih situacij, kot je denimo pravočasna priprava na izredne razmere in skrbno beleženje znakov, ki bi lahko vnaprej napovedali prihod krize”. Z zategovanjem zanke okrog vratu skupne valute se je retorika evropskih voditeljev od “totalnega optimizma obrnila h katastrofizmu”. Eklektično mešanico optimizma in katastrofizma je bilo mogoče slišati ob podelitvi Nobelove nagrade za mir Evropski uniji oktobra 2012. Evropski voditelji so pohiteli s svojo odrešeniško retoriko: v nemškem *Bundestagu* je Angela Merkel izjavila naslednje:

V času krize je odločitev komisije za podelitev nagrade mnogo več kot le pohvala. Je več kot le opomin na izhodiščni ideal, ki si ga je Evropa zastavila po stoletjih ubijanja in umiranja. Odločitev je tako pomembna, ker prihaja ravno zdaj, v teh težkih časih. Prav zato jo je mogoče razumeti kot svarilo.

Kanclerka je znova poudarila vlogo skupne valute kot mirovnega projekta, ne da bi se zmenila za razdejanje, ki ga je evro povzročil. Projekt evropskega monetarnega poenotenja je bil pravzaprav osnovan na povsem napačno razumljeni – ali kar spregledani – evropski zgodovini. Edine vojne po drugi svetovni vojni so se v Evropi zgodile v federacijah, kot sta Sovjetska zveza in Jugoslavija, ki so imele skupno valuto. In obratno, prve svetovne vojne ni preprečilo to, da je Evropa takrat *de facto* že imela skupno valuto, zlato, ki je določalo vrednost ostalih monetarnih valut. Tako torej enotnost (sploh če je slednje preveč in je vsiljena od zgoraj) ne le da konfliktov ne prepreči, temveč jih celo ustvarja. Jerry Muller prepričljivo argumentira, da dolgotrajni mir v povojni Evropi ni bil toliko posledica nadnacionalizma kot omejenega nacionalizma: “Za evropsko stabilnost v času hladne vojne

se gre vsaj deloma zahvaliti splošni izpolnitvi etno-nacionalnih projektov.” Zdaj je že očitno, da je povezovanje članic Evropske unije v enotno evroobmočje dramatično oklestilo politične in ekonomske instrumente in s tem še bolj načelo suverenost posameznih narodov.

Izredno stanje: “Dojeti resnost grožnje”

Do nedavnega je bilo o Evropi še mogoče verodostojno razmišljati kot o Rousseaujevem idealu “Evropskega Commonwealtha” ali Kantovem stanju večnega miru. Vprašanje suverenosti nacij se je zdelo zastarelo. Ideje državljana sveta (Ulrich Beck) in ustavnega patriotizma (Jürgen Habermas) so služile zagotavljanju “miru skozi pogovor”. Danes ni več tako. Namesto Rousseauja in Habermasa današnja situacija bolj pritiče Thomasu Hobbesu, Machiavelliju in podobnim, filozofom, ki so politiko razumeli kot konflikt. Ti zdravorazumski misleci so dobro vedeli, da se za besedami politikov, ki govorijo o skupnem dobrem in višjih ciljih, najpogosteje skrivajo parcialni, osebni interesi – v resnici skupno dobro, ki politike niti ne bi potrebovalo, sploh ne obstaja. Politika ni nič drugega kot ubadanje z nerešljivimi konflikti.

Tako je politiko razumel tudi kontroverzni politični teoretik Carl Schmitt, ki je razčlenil osnovna protislovja liberalne demokracije v času njene do danes najgloblje krize: Weimarske republike. Sodobni politologi se, predvsem v Nemčiji, Schmittove intelektualne dediščine na daleč izogibajo, in za to imajo dobre razloge. Schmitt je svojo kariero začel kot goreč zagovornik liberalne demokracije, a je nazadnje postal njen smrtni sovražnik. Bil je briljanten poznavalec ustavnega prava, ki je s svojim nenadkriljivim znanjem in neverjetno spretnostjo podprl nacistični režim. Po prepričanju je bil kozmopolitan, in vendar je uspel upravičiti radikalni nacionalizem Hitlerjeve Nemčije. Kljub grozoviti nerazsodnosti, ki jo je izkazal v letu 1933 in pozneje, je Schmitt temeljito razmišljal tudi o nekaterih osnovnih problemih, s katerimi se danes srečuje Evropa: Kakšno je razmerje med pravom in politiko, med liberalizmom in demokracijo, med avtoriteto in suverenostjo? Kako preprečiti tehnokracijo?

Ni treba posebej poudarjati, da so mnogi Schmittovi argumenti problematični. Marsikatera njegova rešitev problemov liberalne demokracije je naravnost ogabna. In to tudi ni poskus ubraniti čast glavnega jurista nacistične Nemčije. Prej je povabilo k razmisleku skupaj s Schmittom proti Schmittu. Povabilo k drznemu razmisleku o ključnih izzivih Evrope,

in to brez obotavljanja, ne da bi se izogibali neprijetnim temam. Schmitt je bil filozof izrednega stanja. Prepričan je bil, da je normalnost dolgočasna. Zanimale so ga izjeme. In ali sploh še kdo dvomi, da se Evropa danes sooča z izjemno situacijo?

Zdaj smo vi schmittejanci. Vsi: predsednik Evropskega parlamenta Martin Schulz; nemška kanclerka Angela Merkel; irski premier Enda Kenny; predsednik Evropske centralne banke Mario Draghi; predsednik Evropske komisije José Manuel Barroso; že omenjena evropska parlamentarca Daniel Cohn-Bendit in Guy Verhofstadt ter vodilni družbeni kritiki, kot so Ulrich Beck, Jürgen Habermas in Bernard-Henri Lévy – vsi ti so v nekem trenutku v zadnjih treh letih začutili, da je treba v izrednih časih poseči po izrednih rešitvah. Nihče pa v svojem navdušenju nad krizo evroobmočja ni šel tako daleč kot slavni avstrijski pisatelj Robert Menasse: “Ta kriza je naravnost čudovita,” je izjavil. Predvideval je namreč, da bo kriza Evropo še tesneje povezala. “Otroški optimizem” retorike krize-kot-priložnosti je Menasse zavrnil takole:

Ne, kriza ni priložnost, kriza je kompulzija. Spričo grožnje propada Evrope bo kriza izsilila reforme evropske ustave, ki so bile do zdaj zaradi lokalnih, drobnjakarsko nacionalnih teženj nemogoče.

Kaj pa, če Evropejci ne delijo Menassejevega navdušenja nad novim začetkom? Nič za to, kajti to ni vprašanje demokracije, vsaj ne še. Menasse kliče k zrušenju evropske demokracije, da bi na njenem mestu vzpostavili radikalno novo, še neznano obliko demokracije. Treba se je osvoboditi tega zadnjega tabuja, tabuja opustitve demokracije, pravi Menasse. Evropski projekt je bil od vsega začetka, meni Menasse, namenjen preseganju nacionalnih držav. Krizo je treba razumeti kot neustavljivo silo, ki bo v imenu postnacionalne demokratične Evrope izbrisala nacionalne demokracije. Menassejevo razmišljanje je dober primer Weilerjevega političnega mesijanstva. Idealizacijo demokracije zavrača le toliko, da na njen piedestal povzdigne evropski projekt:

Da bi evropski projekt uspel, je treba zavreči vse, kar bo tako ali drugače padlo samo od sebe. Osvoboditi se je treba zadnjega tabuja razsvetljenske družbe: da je demokracija sveto dobro. Izumiti moramo novo demokracijo. Demokracijo, ki ni vezana na nacionalno državo.

Kdor koli stoji na poti tej drzni viziji “povsem novega, globalno inovativnega, neustrašnega evropskega avantgardnega projekta”, je ozkogled

nacionalist in reakcionaren populist. Menasse te kritike ne usmerja le proti tistim odkrito protievropskim, politično ksenofobičnim gibanjem, ki so se v času krize bujno namnožila (denimo grška neonacistična stranka Zlata zora). Menasse postavlja pod vprašaj celó politično legitimnost britanskega premiera, Davida Camerona, in vztraja, da bi bilo mogoče nacionalne parlamente odpraviti v srednjeročnem načrtu.

Podobno se tudi Ulrich Beck topi ob misli na vnovično prebujenje “sanj o novi Evropi”. V zavetju Hölderlina – “kjer je nevarnost, tam raste tudi rešitev” – Beck predlaga “tranzicijski model socialne demokracije”. V isti sapi sapi jasno zavrne vsakršen pomislek glede nepraktičnosti takega načrta. Kriza ne upravičuje le neortodoksnih političnih potez, temveč celó zah-teva “novo razumevanje realizma”, t. j. radikalno nov način razmišljanja:

Kar je še nedavno veljalo za “realistično”, je danes naivno in nevarno, ker dovoljuje možnost kolapsa. In kar je do zdaj veljalo za naivno in iluzorno, je danes “realistično”, saj si prizadeva preprečiti katastrofo in s tem ustvariti boljši svet.

Napori za boljšo Evropo in spotoma za boljši svet se bodo dopolnili prek vseevropske revolucije, ki bo pometla z nacionalnimi državami. “Evrop-ska pomlad”, “evropsko družbeno gibanje, ki si bo na ulicah priborilo novo družbeno pogodbo”, bo poteptalo “neoliberalno Evropo”, ki je dokončno izgubila vso legitimnost. Da se razumemo, Beck priznava, da o evropski javi sferi ni ne duha ne sluha, a pravi, da bi se to dalo doseči s “prostovoljnimi evropskim letom za vse”. Ko se bodo Evropejci vseh sta-rosti in življenjskih zgodb začeli spoznavati neodvisno od državnih mej, bodo prerasli ozkogledi nacionalizem in razvili vseevropsko solidarnost.

Pri tem pa ni upoštevano dejstvo, da mešanje kultur ne vodi zmeraj k boljšemu medsebojnemu razumevanju, kaj šele k vzajemnemu prevzema-nju odgovornosti. *Manj se vidimo, raje se imamo* je družbeni pojav, ki so ga socialni psihologi vzeli pod drobnogled predvsem v primeru etičnih trenj, ki se pojavljajo, kadar se meje med različnimi skupinami zabrišejo in jih je težko vzdrževati. Konrad Paul Liessmann, avtor knjige *Lob der Grenze (Hvalnica mejam)*, je pred kratkim zapisal: “Odpiranje meja ni toliko izraz političnega programa, kot je posledica politične krize.” Evropa brez meja ni rodila večje nadnacionalne solidarnosti; učinek je bil prej obraten. Podporniki redistribucije razumejo pomembnost meja. Kot je rekel pokojni Tony Judt: “[P]rorostor je pomemben. In politika je funkcija prostora – volimo tam, kjer živimo; legitimnost in avtoriteta izvoljenih sta omejeni na prostor, v katerem so jih izvolili.”

Beck ignorira še eno dejstvo: zaradi želje po bolj socialni Evropi prezre omejitve socialne države, ki jih niti zgodovinarji, naklonjeni socialni demokraciji, ne morejo zanikati. Še več: če naraščajoče ekonomske razlike pokažejo tudi svoj teritorialni in etnični obraz, razvoja vseevropske javne sfere ne moremo več pričakovati. Namesto tega se bo okrepil začaran krog sumničavosti in predsodkov. S tem problemom se že srečujejo v multietničnih državah Evrope, kot sta Belgija in Španija, kjer se na ozadju velikega nacionalnega dolga odvijajo eksplozivne bitke za redistribucijo. Podobni problemi načenjajo tudi razmerja med državami dolžnicami in upnicami znotraj celotnega evroobmočja. Ena najbolj grenkih posledic sedanje krize je naraščajoča sovražnost do Nemčije, ki vznikla po vsej Evropi, predvsem v Grčiji, Italiji, Španiji in na Portugalskem. Problem, ki ga je Claus Offe opredelil pred dobrimi desetimi leti, je danes še kako aktualen: *Entgrenzung als Selbstentpflichtung*, brisanje meja kot brisanje odgovornosti zase. Offe je razumel velikanski izziv, ki ga predstavlja Evropa brez meja. Masivna ekspanzija politične skupnosti, do katere naj bi posameznik čutil solidarnost, v ljudeh paradoksalno vzbuja občutek, da se njihova odgovornost krči. Več kot se od nas pričakuje, manj na koncu naredimo.

Tako Menasse kot Beck torej nasprotujeta nemški Evropi in zagovarjata politični projekt, ki bi zares bil postnacionalen in demokratičen na način, ki ga je šele treba izumiti. Nevarnost njunih predlogov tiči v tem, da spodkopavajo ostanke demokratičnega nadzora na nacionalnem nivoju, ne da bi hkrati zagotovili novo vrsto nadzora na evropskem nivoju.

Od omejene demokracije k nikakršni demokraciji

S širšega zgodovinskega gledišča ti drzni nedemokratični predlogi niso nič nenavadnega. Kljub vztrajni retoriki demokracije je bil evropski projekt pravzaprav že od vsega začetka projekt elit, ne ljudstva. Evropska povojna demokracija temelji na predpostavki, da ljudem ne gre zaupati. So preveč muhasti. V svoji odlični študiji je Jan-Werner Müller pokazal, da je bilo tisto, kar se je razvilo v povojni kontinentalni Evropi, predvsem v Nemčiji (in nekoliko manj v Italiji in Franciji), dejansko omejena demokracija, ki je iznašla mehanizme zatiranja pogubnih populističnih teženj. Iz izkušnje poloma institucije demokracije med drugo svetovno vojno so se politične elite naučile, da je treba s sistemom močnih institucij, kot so na primer ustavna sodišča, vladavino ljudstva omejiti. Po prevratih, ki smo jim bili priča v prvi polovici 20. stoletja, je glavni cilj postal zagotoviti politično stabilnost:

Vodje političnih strank so, nič manj kot pravniki in filozofi, želeli vzpostaviti red, ki bi v prvi vrsti preprečil ponovitev totalitarne preteklosti. Preteklost je bila po njihovem mnenju polna brezmejnega političnega dinamizma, neukročenih množic in trmastih poskusov ustvariti povsem svoboden politični subjekt – prečiščen nemški *Volksgemeinschaft*. V odgovor na to so zahodnoevropske države ukrojile ozko omejen tip demokracije, globoko zaznamovan z nezaupanjem do ljudske suverenosti, celo do tradicionalne parlamentarne suverenosti.

Evropski projekt je te težnje še okrepil. Evropske nadnacionalne institucije, neodvisne od demokratičnega nadzora, so na nacionalnem nivoju želele zagotoviti demokratične režime in zatreti vsakršno možnost, da bi Evropa še kdaj zapadla skušnjavi nacionalizma in diktature. Taka ureditev je bila presenetljivo učinkovita, vse dokler so bile tako evropske kot nacionalne politične institucije (in vsi glavni politični akterji, ne le *Volk*) omejene s strogimi pravili igre. Ne gre pozabiti, da je bila evropska enotnost možna prav prek oblikovanja skupnega nadnacionalnega prava (*Rechtsgemeinschaft*).

Projekt evropskega združevanja je bil že od vsega začetka izreden, če ne celo revolucionaren. Odvijal se je na ozadju dotlej nevidenega uničenja, ki ga je prizadejala druga svetovna vojna, in nepopisne grozote holokavsta. Njegov cilj ni bil le obnoviti evropsko ekonomijo in politiko, temveč tudi vrniti evropski civilizaciji njeno življenjsko moč in kredibilnost. Tako kot so bile evropske elite z vso pravico nezaupljive do ljudstva, tako so tudi narodi povsem upravičeno sumničavo gledali drug drugega. Nemčija je potrebovala desetletja, da je lahko svoj poraz – in z njim sramoto – sprejela kot svojo osvoboditev. Še dlje je trajalo, da so narodnosti, ki jim je Nemčija prizadejala toliko gorja, v njej znova videle zaupanja vrednega partnerja – spomnite se le, kako dolgo je trajal proces francosko-nemške sprave. Povojni politični vodje, kot so bili Konrad Adenauer, Robert Schuman in Jean Monnet, so drzno in hkrati preudarno vztrajali pri evropski enotnosti ne glede na čustva ljudstva. Njihov pristop k politični transformaciji je bil usmerjen od zgoraj navzdol; nekoliko pomanjkljivo ekonomsko in politično integracijo je vseskozi spremljala tudi pravna integracija.

Danes se ta proces odvija v obratni smeri – ekonomske razlike porajajo tudi vedno ostrejša politična trenja med državami članicami. Nadnacionalno *Rechtsstaat* spodkopavajo ukrepi, ki so menda nujni za reševanje evroobmočja, čeprav se ne skladajo z obstoječimi pravili, kot sta klavzula proti posojilom iz Maastrichtske pogodbe in prepoved financiranja države

s strani Evropske centralne banke. Na kratko, arhitekti evropske enotnosti se v današnji krizi čutijo poklicani početi tisto, "kar zahteva nevarnost situacije, a zakon prepoveduje".

V tem je nekaj zlovesčega. Če odmislimo pravila in zakone, apolitične institucije postanejo arbitrarne avtoritete. S tem pa postane pošast tehnokratske tiranije veliko bolj resnična. Christian Joerges s svojim precej schmittejanskim vprašanjem prav nič ne pretirava: "Smo se znašli v izrednem stanju, je napočil čas za diktaturo komisarjev?"

Kako je prišlo tako daleč? Prva desetletja evropskega povezovanja so prinesla tisto, o čemer je že v petdesetih letih prejšnjega stoletja govoril Thomas Mann – evropsko Nemčijo na politično enotnem kontinentu. Kljub temu pa je združitev Nemčije po letu 1989 preostale evropske partnerice tako prestrašila, da so nemško zvestobo Evropi preizkusile in utrdile z uvedbo enotne valute. Zato je danes toliko bolj ironično, da se pravzaprav spopadamo z izzivom nemške Evrope. Ta preobrat pa ni drugega kot posledica popolnega brezbrizja do lekcij iz nedavne zgodovine.

Literarni *intermezzo*: Gatsby in Daisy

Vrnimo se k Fitzgeraldu in njegovemu romanu. Gatsby seveda živi mimo vseh pravil, ki veljajo za povprečne ljudi. Z veseljem naredi kar koli, s čimer bi znova osvojil svojo ljubezen. Ni le noro zaljubljen – nor je. Da bi se na novo izumil, si mora izmisliti vso svojo preteklost; a to mu ni dovolj – odločen je, da bo preuredil tudi Daisyjino preteklost. Gatsby od nje zahteva, da zataji svojega moža.

"Daisy, to je zdaj vse minilo," je resno dejal. "To zdaj nič več ne pomeni. Samo resnico mu povej – da ga nisi nikoli ljubila – in vse je za vekomaj izbrisano."¹

Pozabiti ne zadostuje: zanikati mora, da ga je kadar koli ljubila, šele nato bo vse izbrisano za večno. Med Evropo in njeno preteklostjo pa ne gre toliko za ljubezen kot za nezaupanje, celo za sovraštvo med narodi. To je paradoks evropske enotnosti: čeprav je projekt izhajal neposredno iz izkušnje grozovitih vojn v prvi polovici 20. stoletja, je njegov uspeh temeljil predvsem na zahtevi, da evropski narodi pozabijo na medsebojno sovraštvo. Nato pa niti pozaba ni več zadostovala. Evropske elite so se začele obnašati, kot da med državami nezaupanja sploh nikoli ni bilo. Le

¹ Citati iz romana *Veliki Gatsby* so prevod Gitice Jakopin, Ljubljana: Mladinska knjiga, 1961.

kako bi sicer izvedli nekaj takega, kot je uvedba enotne valute, evra, ki države prej ali slej prisili, da se odrečejo krmilu lastne usode? Le kako bi sicer še naprej vztrajali pri ideji postnacionalne Evrope?

Maastrichtska pogodba je bila oblikovana z drzno predpostavko, da Evropa ne potrebuje več ne nacionalnih mej ne nacionalnih valut. To je sprožilo vztrajno in na videz nepopravljivo erozijo nacionalne suverenosti; ni pa izbrisalo samih narodov ali njihovih medsebojnih trenj. Še več, tak razvoj dogodkov je pripeljal do tega, da je naposled postala najbolj privilegirana država Evrope prav tista, ki je slovesno zaprisegla zvestobo demokraciji in *Rechtsstaatu* – Nemčija. Motor evropske ekonomije, Nemčija, je z enotno valuto, zaradi katere so vse druge, manj razvite partnerice postale še manj konkurenčne, postala še mogočnejša. In ker nimamo nobene EU-institucije, ki bi bila pristojna za usmerjanje držav iz krize, je danes Nemčija tista, ki odreja ukrepe. Da je njen glavni cilj vseevropski *Rechtsstaat* po nemškem vzoru, doda ironiji današnje situacije še novo dimenzijo. Pri tem pa ta cilj ni ne realen, ne zaželen, ne perspektiven. Prav obratno. Evropejci bodo nemške rešitve za svoje težave ostro zavrnil, saj se jih bodo zdele vsiljene.

Enako velja za predrzne postnacionalne alternative, ki sta jih predlagala Beck in Menasse – predlagala sta nemško Evropo, a vsak po svojem okusu. Kot je leta 1990 zapisal Thomas Nipperdey:

Nemogoče je spregledati, da je ideja zanikanja naroda nekaj zelo nemškega in vsebuje usodno težnjo po tem, da bi “poučila” še druge države, ki se ji zdijo nazadnjaške. Svet potrebuje rešitelja (spet bo to Nemčija), ki je naprednejši, postnacionalen in boljši od vseh ostalih; in ta antinacionalistična pozicija je precej arogantna. Ne smemo ji nasesti.

Kljub Beckovi in Menassejevi kritiki sodobne nemške evropske politike pa je jasno, da se tudi kanclerka Angela Merkel zaveda nenavadne predanosti Nemčije postnacionalni Evropi. Fiskalna pogodba, denimo, predvideva možnost, da bi, če se država ne bi zmogla ravnati po strogih fiskalnih pravilih in bi se zadolžila čez dovoljeno mero, nadzor nad njenim proračunom prevzele EU-institucije.

Ta predlog je bil kontroverzen celo v Nemčiji, tako da so dali fiskalno pogodbo v presojo ustavnemu sodišču. V vrsti predhodnih sodb je to sicer odločilo, da je proračunska suverenost nepogrešljiv člen nemške demokracije, tokrat pa je odločilo drugače. 12. septembra 2012 je sodišče razsodilo, da fiskalna pogodba Nemčiji ne predstavlja nobene grožnje, saj

ta federalna republika nikoli ne bo zašla v take težave – nemška ustava namreč prepoveduje prekomerno zadolževanje.

Posredno taka razsodba dokončno utrdi vodstveno pozicijo Nemčije v Evropi. Ni dvoma, da se bodo *druge države morda znašle* v precepu fiskalne pogodbe, ne glede na to, ali imajo kaj podobnega zapisanega v svoji ustavi ali ne. Čeprav bi Ustavno sodišče Zvezne republike Nemčije prestopilo mejo svoje jurisdikcije, če bi se izreklo o trenutni kakovosti grške demokracije pod skrbništvom “trojke” upnikov (Mednarodnega denarnega sklada, Evropske komisije in Evropske centralne banke), pa s svojo odločitvijo vsaj implicitno pritrjuje tezi, da je edini možni način ohranjanja prave demokracije to, da parlament ohrani nadzor nad proračunom lastne države.

Odzivi glavnih evropskih političnih akterjev in institucij na razsodbo nemškega ustavnega sodišča dokazujejo, da ima Nemčija izjemno pomembno, vodilno vlogo v tem okornem sistemu vodenja Evropske unije. Na primer: evropski parlament je prekinil zasedanje, poslanci so ob razglasitvi sodbe spontano vstali in zaploskali. Rim, Madrid in vodja Mednarodnega denarnega sklada Christine Lagarde so izrazili globoko olajšanje, češ da zdaj ni več ovir za implementacijo fiskalnega pravila. S tem ko je nemško ustavno sodišče pristalo na predlog, je v njihovih očeh preprečilo veliko katastrofo. Če drži, kar je trdil Carl Schmitt, da je “suveren tisti, ki odloča, kdaj nastopi izredno stanje”, potem se je nemško ustavno sodišče izkazalo za suverena, saj je s svojo razsodbo žezlo nadzora nad krizo vrnilo v roke nemškega *Bundestaga*.

Nobenega dvoma ni, kateremu narodu pripada politična in ekonomska premoč v Evropi. Takole je zapisal Timothy Garton Ash (in ob tem ponovil besede mnogih drugih političnih analitikov): “Nemčija si te vodilne vloge sploh ni želela. Današnja situacija je kvečjemu odličen primer povsem nenačrtovane posledice nekega procesa.” Morda ta izid res ni bil načrtovan, mogoče pa ga je bilo predvideti – in predviden je tudi bil.

Pri britanskem *Spectatorju* so imeli v devetdesetih letih prejšnjega stoletja prav (pa med letoma 2010 in 2012 tudi)

Angleški konservativni kritiki federalističnega evropskega projekta, ki se s skokom v enotno valuto niso strinjali, so se izkazali za daljnovidne. Alan Massie, denimo, je v časniku *The Spectator* nemškega kanclerja Helmuta

Kohla in francoskega predsednika Mitteranda pozval, naj preučita *Razmišljanja o francoski revoluciji* Edmunda Burkeja, da bosta boljše razumela britanske pomisleke v zvezi z evrom:

Znanosti ustanavljanja, obnavljanja ali reformiranja zveze držav se tako kot nobene druge znanosti ni mogoče naučiti *a priori* [...] Zelo prepričljive sheme z nadobudnimi začetki pogosto zelo klavrno končajo [...] Človeška narava je težko doumljiva; človeška družba je pojav najvišje stopnje kompleksnosti; zato nobena preprosta ureditev, nobena enostavna usmeritev moči ne more biti ustrezna niti za človeka niti za družbo, ki jo ustvarja.

“Zgodovina pa je naše prijatelje s celine spremenila v zagrizene lovce na volivce,” pravi Massie, “in tako so, ne meneč se za Burka, pripravljeni sprejeti razne nepremišljene načrte, kot je enotna evropska valuta – in to povsem brez premisleka o morebitnih škodljivih posledicah.” Tisto, kar je leta 2010 Majrone poimenoval “kultura totalnega optimizma”, so angleški evroskeptiki že leta 1990 prepoznali kot temeljno šibkost evropskega projekta. Ta kritika je danes nadvse umestna v kontekstu nedavnih “zelo prepričljivih shem z nadobudnimi začetki”.

Časnik *The Spectator* je skupaj z drugim dnevnim časopisjem organiziral pravo kampanjo proti uvedbi enotne valute, češ da predstavlja resno grožnjo britanski suverenosti in evropski demokraciji. 14. julija 1990 so v uvodniku opozorili na očitno neskladje argumentov, ki so jih navajali v prid evru. Zagovorniki so se ubadali z vlogo vnovič združene Nemčije in tem, ali Nemčiji sploh gre zaupati. Pri tem so izhajali iz dveh nasprotujočih si predpostavk: “Prva je predvidevala, da so Nemci posebno zlobni, druga pa, da so posebno krepotni.” Tako so Nemci sprva veljali za “intrinzično bojovite”, enotna evropska valuta pa je bil edini način, kako po padcu Berlinskega zidu Nemčijo obdržati pod nadzorom. Prav v trenutku, ki je obljubljal vrnitev suverenosti nemškega naroda, nasilno razdeljenega na vzhodni in zahodni del, je “krčevit prijem evropskega povezovanja” to suverenost ogrozil. A to ni bil strah le, denimo, francoskega predsednika Mitteranda – enako tesnobo so čutili številni nemški intelektualci (na primer Günter Grass, Jürgen Habermas, Stefan Heym). Pozneje pa so zagovorniki nadaljnjega združevanja prisegali na nemško “krepotnost brez primere”, češ da so Nemci vredni vsega zaupanja in da lahko Britanci svojo monetarno politiko brez skrbi za vselej prepustijo instituciji, ki je zrasla iz nemške *Bundesbank* in ima sedež v Frankfurtu.

Potemtakem sploh ni presenetljivo, da so vse to združevanje nekateri dojemali predvsem kot premeteno nemško ukano, kako znova zavzeti

Evropo, a tokrat ne z vojsko, temveč z ekonomijo. Tak je bil kontroverzen argument britanskega sekretarja za industrijo, Nicholasa Ridleyja, ki je nemškega kanclerja Helmuta Kohla in njegove ambicije primerjal z Adolfom Hitlerjem. Njegov članek, pospremljen s karikaturjo, na kateri Ridley kanclerju natika Hitlerjeve brke, je vzbudil burne odzive po vsem Združenem kraljestvu in še marsikje. Ridley je moral z ministrskega mesta odstopiti kljub temu – ali morda prav zato, ker so bili njegovi pogledi preveč podobni tistim, ki jih je zastopala tedanja premierka Margaret Thatcher. Kot je bilo mogoče pričakovati, so bili nemški, pa tudi nekateri francoski časniki nad njegovimi izjavami ogorčeni.

Rasistični podton Ridleyevih argumentov je bil zavajajoč in škodljiv – pozornost je odvrnil od glavne poante njegovih izjav, ki so se dvajset let pozneje izkazale za povsem točne: vpeljava enotne valute je narodom vzela suverenost. Ni šlo le za sentimentalno navezanost na politično neodvisnost Britanije; na kocki sta bila demokratični nadzor in moč nacionalnih politik, da se o zadevah, ki se tičejo njihovih državljanov, odločajo samostojno. To pomeni tudi svobodo državljanov in njihovih vlad, da se motijo. Zamislite si, vabi Ridley svoje bralce, kako bi bilo, če bi usodo britanskih delavcev narekovali nemški kancler in uradniki iz *Bundesbank*. Nemški kancler bo prišel k nam, je zapisal Ridley, in “nam povedal, kako naj upravljamo s svojimi bankami in kakšni naj bodo naši davki. Nazadnje bo hotel sam upravljati z vsem!”

Take napovedi danes ne zvenijo prav nič nenavadno – danes je reševanje grške ekonomije povsem odvisno od nemških zveznih volitev septembra 2013. Opozorilo, ki ga je pred leti Ridley izrekal svojim sodržavljanom, danes velja Grkom: “O Britancih ne veste ničesar, če ne veste tega: lahko jih izzivate, lahko razjezite; a pokorščina Nemcem bi za našo državo pomenila popolno pohabljenje – in verjetno bi to tudi v resnici bila.”

Slednjemu pritrjuje tudi analiza *nemške* Evrope Ulricha Becka. Beck razume sovražstvo, ki ga Grki, Španci in Portugalci čutijo do Angele Merkel in na splošno do Nemčije. Prav pa ima tudi, ko pravi, da je to ena od nenamernih posledic skupne valute. Ridleyjeva zmota je v tem, da je Nemčijo obtožil zlih namenov. In tako kot se je Ridley motil v le enem, a zelo pomembnem vidiku, tudi Beckov pogled ni povsem celovit in je zato zavajajoč. Izid evropskega monetarnega poenotenja je sicer res bil nenamern, ni pa bil nepričakovan. Problem je bil – in ostaja – v tem, da načrtovalci te politike niso poslušali kritik. Konservativne nasprotnike enotne valute so brez premisleka zavrnil kot ozkoglede in nazadnjaške.

Ključen izziv, ki ga Evropejci še vedno niso razrešili in za katerega so bili prepričani, da ni več relevanten, je lokus suverenosti. V času razcveta

je bilo ta problem še mogoče ignorirati in do pred kratkim je Evropa res veljala za zgleden primer skupne suverenosti, ki ni vezana na nacijo. In čeprav evropski federalisti še vedno vztrajajo, da je treba še več suverenosti prenesti na evropski nivo, se bo morala Evropa prej kot slej vsaj delno znova nacionalizirati in postati Evropa narodov. Ta težnja je v Združenem kraljestvu že prevladala; drugi narodi ji bodo kmalu sledili. Če se vladajoči politiki ne bodo pravočasno lotili problema nacionalne suverenosti, bodo vajeti v roke vzele radikalne skupine – in če se bo to zgodilo, se bo evropski sen sprevrigel v nočno moro.

Zaključne misli

Ko se je leta 2012 kriza evroobmočja še poglobila, so se ugibanja o prihodnosti Evrope oblikovala v dve prevladujoči viziji. Na eni strani so Ulrich Beck, Jürgen Habermas in Robert Menasse zagovarjali Evropo pod vodstvom Nemčije, ki bo v svojem samozatajevanju v tako odpovedovanje prisilila tudi vse druge evropske narode. Na drugi strani pa se je nemška vlada, ob boku Evropske komisije in njenih partnerjev, trudila vzpostaviti nemško Evropo *à la* Merkel, ki bi strogost in zmernost zacementirala v obliki nadnacionalne *Rechtsstaat*. Obe viziji sta nespametno drzni in le ponavljata napake iz preteklosti. Fitzgerald svoj roman o ameriškem snu zaključí s sladko-kislím priokusom Gatsbyjeve smrti. Predstavljati si ga srečno združenega z Daisy pač ni prepričljivo. Romantična ljubezen je le redko trden temelj za uspešen zakon. Enako velja v politiki – utopični projekti so obsojeni na propad. Tako romantične zaljubljenosti kot utopije skušajo brez uspeha pobegniti banalnosti vsakdana. In prav tako kot Gatsby Evropejci skušajo kljubovati svoji zgodovini. Takole je ob koncu zapisal Fitzgerald:

Gatsby je veroval v zeleno lučko, v opojno bodočnost, ki se nam izmika leto za letom. Tudi tedaj se nam je izmaknila, a nič zato – jutri bomo tekli hitreje, dlje bomo iztegnili roke ... In nekega krasnega jutra –

Tako plovemo, čolni proti toku, ki nas nenehno zanaša nazaj, v preteklost.

Prevedla Špela Brecelj

Vladimir P. Štefanec

Rok Smrdelj z Vladimirjem P. Štefanecem

Smrdelj: Dovolite mi, da začneva pogovor rahlo nenavadno, v zvezi z vašim imenom: ko sem vas želel povabiti k intervjuju, sem pod imenom Vladimir P. Štefanec iskal morebitne podatke in stike, ki bi me pripeljali do vas, vendar nisem našel ničesar. Šele pozneje sem dobil pojasnilo, da je vaš naslov registriran na nekem drugem imenu. Gre za psevdonim?

Štefanec: Imam več imen, ki jih uporabljam za različne namene. To ima svoje boljše in slabše strani, a moja težja dosegljivost se mi pravzaprav ne zdi ena od slabih. Mislim, da smo danes kar preveč dosegljivi, zlahka dostopni, postavljeni na ogled v različne izložbe “družbenih omrežij” in ostalih zbiralcev naših osebnih podatkov. Glede tega se, kar zadeva moj položaj, v zadnjih dvajsetih letih pravzaprav ni prav veliko spremenilo, še vedno sem enako dosegljiv kot takrat, se je pa v tem času bistveno spremenilo naše družbeno, komunikacijsko okolje. A ne zdi se mi nujno, da bi mu sledil. Sam sem že precej pred letom 1984 prebral znameniti Orwellov roman in njegovo sporočilo vzel zelo resno. So se pa v družbi oziroma v različnih tipih družb, ki jih družijo nekatere skupne strategije (različni tipi zahodnih družb, Kitajska itd.), medtem stvari zelo hitro premikale in v nekaterih segmentih je šlo tako daleč, da so se razmerja med javno dostopnim in zasebnim, da ne govorim o različnih oblikah nadzora, dobesedno postavila na glavo. Danes svojo zasebnost mnogi brez pomisleka delijo z vsakomer, nekateri za to celo moledujejo. Posledice tega so mnogoplastne, a ljudje se jih žal ne zavedajo. Ko se jih bodo, bo verjetno, kot v mnogih podobnih primerih, že prepozno ... Kljub temu je z menoj, kot ste medtem ugotovili tudi sami, mogoče vzpostaviti stik, le kakšno minuto več časa si je morda treba vzeti. Ne živim v ilegali in tega niti ne poskušam.

Smrdelj: Letos mineva natanko deset let, odkar ste v pričujoči reviji spregovorili z Vasjem Bratino (Sodobnost 10/2003). Že takrat je vaše ime uživalo renome sodobnega slovenskega pisatelja in publicista, ki je imel

za seboj štiri izdane knjige. Odtlej pa do danes se je vaš literarni opus povečal za isto količino in spremenilo se je zagotovo še marsikaj drugega. Bi se lahko v tem časovnem okviru dotaknili najpomembnejših postaj vaše življenjske in ustvarjalne poti?

Štefanec: V tem obdobju se mi pravzaprav ni zgodilo nič frapantnega, nekaj malega pa vseeno. Kot vedno sem se učil živeti in umreti, saj ne da tega še ne bi znal, a malo vaditi ne škodi. Najbrž sem izgubil še zadnje iluzije, do konca spoznal naravo tega našega prostora, njegovih ljudi, tako v dobrem kot v slabem. Trudil sem se v trdi realnosti najti možnosti za uresničenje svojih stremljenj, iskal načine in čas za večje in manjše pobege. Uspel sem ostati zvest samemu sebi, kar me navdaja z mešanimi občutki, saj se mi pogosto zdi, da to meni in mojim bližnjim prinaša več škode kot koristi ... V tem obdobju sem veliko delal, o čemer pričajo rezultati, omenjene štiri knjige, romani, in nekaj sto publicističnih objav. Poskusil sem se v žanrski literaturi, spisal dve kriminalki. Upam, da jih bom uspel še več, čeprav sem bil deležen tudi mnenj, da s tem zapravljam svoj talent. Poleg tega sem postal honorarni visokošolski predavatelj, kar je mojemu delovanju dalo novo dimenzijo, mi omogočilo neposreden stik z mladimi, z vsem, kar to pomeni ... Sicer pa ne na svoje življenje ne na kaj drugega nimam navade gledati po izsekih, po ločenih kosih, petletkah, desetletkah. Vse je povezano, prepleteno, neločljiva celota, tok, tako da bi pravzaprav moral zelo dobro premisliti in secirati, da bi ugotovil, kaj sodi v zadnjo desetletko in kaj v kakšno drugo.

Smrdelj: Po nastanku prvenca *Morje novih obal* ste na ljubljanski filozofski fakulteti diplomirali iz filozofije in umetnostne zgodovine. Če vaše nadaljnje poti ne gledava parcialno, ampak kot “neločljivo celoto”, opaziva, da vsa ta leta delujete kot svobodni umetnik. Zakaj?

Štefanec: Pravzaprav je to povsem logično. Študirat nisem šel z namenom, da bi se izobrazil za opravljanje kakšnega konkretnega poklica, ampak da bi si pridobil nekaj izobrazbe s področij, ki sta me zanimali. Ko sem potem v štirih letih opravil štiri letnike študija, sem se malo ustavil in se zamislil. Čez eno leto bi diplomiral in kaj potem? Naj bi si poiskal službo in obtičal v njej? Svojega življenja si nisem tako predstavljal, četudi je res, da o tem, kako naj bi to izgledalo, tudi nisem veliko razmišljal. Stvari so se pač dogajale sproti, spontano. In tako sem se odločil, da pred absolventskim stažem eno leto pavziram in napišem knjigo. To mi je uspelo in kmalu po diplomi sem objavil prvenec, postal pisatelj, čeprav

samega sebe nisem tako imenoval, dokler nisem objavil treh knjig. Prej se mi je ta naziv zdel pompoz in nezaslužen, zato sem raje govoril, da sem pač nekdo, ki med drugim piše. Potem so šle stvari svojo pot ... Je pa obstajalo nekaj malega možnosti, da bi se obrnile drugače. Pravzaprav sem se tudi v iskanju službice nekoliko poskusil. Takoj po faksu sem najprej živel brez kakršnega koli statusa, kot pravi svobodnjak, potem pa sem enkrat moral k zdravniku in ugotovil, da zna biti zdravstveno zavarovanje koristno. Nekdo mi je povedal, da ga lahko pridobim, če se prijavim na Zavod za zaposlovanje, takrat je bilo to tako urejeno. In sem se prijavil in poslej živel z zdravstvenim zavarovanjem. Vmes sem bil seveda na voljo za delo, ki bi mi ga ponudili, in v dveh letih tega mojega statusovanja so mi ga enkrat celo res. Šlo je za delo vzdrževalca teniških igrišč in sprva se mi je zadeva zdela celo zanimiva. Nestresno delo na svežem zraku, pa še tenis sem igral v mladosti ... Mislil sem že, da bi se prijavil, a sem se vseeno odločil, da mesto prepustim komu bolj kvalificiranemu.

Naslednja priložnost se mi je ponudila, ko je država uvedla program financiranja pripravništev. Takrat je bilo na voljo kar nekaj službic, saj so delodajalci tako za določen čas dobili zastonj kadre. Razpis za pripravnika je objavila tudi neka likovna revija in bil sem izbran. Prvi dan sem prišel v službo, si začel urejati pisalno mizo, preizkusil stol ob njej ... potem pa so v uredništvo pridrli neki ljudje in razpustili celotno uredništvo, z menoj vred, seveda. Mislim, da niso bili zadovoljni z uredniško politiko ali nekaj takega ... Izkušnja je bila poučna in v službo nisem več silil, dokler se nisem znašel na neki življenjski prelomnici, ko sem ugotovil, da bi bilo nujno izboljšati finančni položaj. Po spletu okoliščin sem dobil priložnost, da postanem vodja kabineta visokega uradnika zunanjega ministrstva, a so tistega možakarja, v zadnjem hipu preden sem nastopil službo, zamenjali in zadeva je padla v vodo. Vsi ti jasni znaki so torej kazali, da mi ni namenjeno, da bi svoje ure posvečal kakšni službici, zato sem jih ubogal in pravzaprav mi ni žal. Tako ali tako nisem človek, ki bi ponižno poslušal šefa.

Smrdelj: Vaša (materialna) eksistenca temelji na avtorskih honorarjih in literarnih nagradah. Kako so finančni rezi in ostali ukrepi na kulturnem polju vplivali na vaše delo?

Štefanec: Na nagradah moja materialna eksistenca žal ne more temeljiti, saj še nobene nisem prejel. Moje ime marsikdo povezuje z njimi, saj sem bil zanje večkrat nominiran, a bistvena razlika je, ali je nekdo samo nominiran ali pa tudi kaj dobi. V materialnem smislu nominacije ne pomenijo

nič, medtem ko nagrade prinesejo tudi možnost črpanja štipendij. Na ta način se dejansko izvaja selekcija med tistimi, ki se s svojim ustvarjanjem lahko preživljajo, in tistimi, ki jim to ni dano. Sistem štipendiranja temelji na teoretični predpostavki, da so nagrade realni pokazatelj kvalitete nekega avtorja, a večinoma se jih – vsa čast izjemam – še vedno podeljuje prijateljem, zaveznikom ali po inerciji, različnim svetim kravam oziroma “plemenjakom”, kot je tovrstne nagrajence na nekem svojem do teh zadev kritičnem delu poimenoval že Hinko Smrekar. Štipendira se torej tiste, ki so bili že nagrajeni, za tiste, ki to niso bili, ne ostane nič.

Med rezi se me je zaenkrat konkretno dotaknil tisti davčni, ki nam je odvezol olajšave, ob tem pa sem zaznal tudi paralizo domačih leposlovnih programov založb, ki čakajo na razrez prihodnjih subvencij. Brez teh tovrstne literature praviloma ne izdajajo, trenutno pa še nihče ne ve, kolikšno znižanje subvencij jih bo doletelo. Sicer pa rezi v našo kulturo niso povezani le z zadnjo varčevalno manijo, ampak jih sam spremljam že vse od začetka svoje ustvarjalne poti, ki se slučajno točno pokriva z vekom naše samostojne države. Odkar smo se osamosvojili, so se honorarji pisateljev znižali za dve tretjini. Toliko o naši “na kulturi utemeljeni samobitnosti”. Stanje naj bi blažile štipendije, vendar so te, kot že rečeno, dostopne le nekaterim. Delati moram torej bistveno več od nagrajevanih avtorjev, a bojim se, da kmalu tudi potencirana delovna vnema ne bo več dovolj ... Se pa pravzaprav ne pritožujem, saj sam še nekako vozim. Bolj me skrbi za manj trdožive ustvarjalce in za mlajše kolege. Tovrstno stanje nas lahko pripelje do kulturne podhranjenosti. In podkultivirana družba je pravzaprav idealno stanje “krasnega novega sveta”, v katerega hitro drsimo.

Smerdelj: Novopečena vlada je revitalizirala ministrstvo za kulturo, ki je bilo minulo leto ukinjeno. Ali lahko institucionalna obuditev izboljša trenutne razmere?

Štefanec: Ministrstvo za kulturo je seveda pomembno že na simbolni ravni in simboli so pomemben konstitutivni element našega skupnega in osebnega življenja. Drugače pa si, iskreno povedano, sam od ministrstva za kulturo nikoli nisem obetal veliko in si tudi v prihodnje ne. Z njim imam nekaj slabih in nobene omembe vredne dobre izkušnje. Kot opažam, njegovo delovanje, vsaj kar zadeva svobodnjake, odločilno usmerjajo strokovne službe in komisije, v katerih isti ljudje sedijo celo po nekaj desetletij. Ministri se menjavajo, “strokovnjaki” pa ostajajo in vodijo zadeve po svoje. Ima pa institucija, kot je ministrstvo, seveda precejšnjo moč.

Če bi v njegovem okviru delovali ljudje z vizijo, nekaj domišljije in volje, bi bilo mogoče marsikaj narediti, tako za kulturo kot za državo nasploh.

Smrdelj: Očitno je, da želijo nekatere družbene skupine kulturo popolnoma iztrebiti, o čemer pričajo razmere, ki jih opisujete. Zakaj književnost in kulturo v času visokega kapitalizma ter razcveta neoliberalizma sploh potrebujemo? Prej ste aludirali na Huxleyjevo delo *Krasni novi svet* ...

Štefanec: Popolnoma iztrebiti kulture sicer verjetno nihče ne želi, se jo pa želi pomembno reducirati, pohabiti. V stvarnosti zapovedane stalne rasti proizvodnje in dobičkov, ko je imperativ čim bolj brezkonfliktni tek dobro naoljenih kapitalsko-političnih povezav, v stvarnosti, kjer so jasno razdeljene vloge med vladajočo "elito" in brezpravno "rajo", je kritična, preizprašujoča, k dvomom o vladajočem sistemu in njegovih vrednotah ter stanju duha napeljujoča kultura seveda moteča, zdi se kot sicer majhen, a vseeno zoprni kamenček v mašineriji, toku medsebojno povezanih zobatih koles, če se izrazim z nekoliko zastarelo prisposodbo.

Književnost in kulturo nasploh seveda potrebujemo vsaj toliko kot kdaj prej, vsi skupaj zato, da ostanemo človečni in da osmišlja naš bivanjski položaj, dileme ... Tisti, ki vodijo igro ali si vsaj domišljajo, da jo (v resnici so vse bolj ujeti v delovanje nekega anonimnega inertnega mehanizma, katerega delovanje vse bolj pospešuje), pa kulturo vidijo v dveh različicah. Kot kulturo zase in tisto za "rajo", ki tudi mora nekaj dobiti, da se malo potolaži, pozabi na svoj resnični položaj. Huxley, Zamjatin, Orwell ... so vse te zadeve sprevideli že precej pred svojimi sodobniki, a so, zaradi daljnosežnosti svojih vizij, te zapakirali v formo "negativnih utopij". Seveda so govorili o silnicah, družbenih tendencah, ki so jih izluščili v svojem času, v našem pa so prišle do izraza v vsej svoji vulgarni brutalnosti. Pri nas lahko v zadnjem obdobju opazujemo lep primer delitve kulture, dvosmernost kulturne politike na državni in lokalni ravni, ki po eni strani podpira predvsem "elitno" institucionalno kulturo (klasična glasba, gledališče, opera ipd.) in po drugi "ljudsko", ljubiteljsko, "narodnozabavno" kulturo, ki naj poteši množice. Na slabšem je predvsem kultura, ki ne sodi v nobeno od teh dveh področij, in to je pravzaprav najvitalnejši, najproncljivejši, najprodornejši, a hkrati najbolj krhek segment književne in nasploh kulturne ustvarjalnosti, tisti, ki sem ga omenil na začetku tega odgovora. Ta del kulture je zares ogrožen.

Smrdelj: V ta segment kulture sodi tudi vaše leposlovno ustvarjanje. Kljub temu da so vaša dela interpretativno večdimenzionalna in sporočilno

mnogoplastna, lahko bralec iz njih razbere elementarno značilnost vašega opusa: slehernega individuuma determinira usoda in ga zatorej napravlja za nesvobodnega. Vaši literarni junaki uporabljajo različne načine, s katerimi želijo preseči tozadevno formulo. Zakaj so vsi neuspešni?

Štefanec: To, čemur pravite usoda, je v mojih delih navadno preplet zunanjih in notranjih dejavnikov; odnosov, razmerij, danosti nekega okolja nasploh in osebnostne narave posameznikov. Na stiku med tema komponentama navadno pride do težave. Moji literarni liki so sicer navadno dovolj bistri, da dojemajo naravo okolja, v katerem živijo, njegove zahteve in omejitve, a vendarle nekako upajo ali pa si čisto zares obetajo, da jim bo uspelo trdo stvarnost nekako zaobiti, pretentati, njej navkljub priti do cilja. A stvarnost se seveda ne da, navadno pokaže, da je zares trda, da ne deli odpustkov, da ne odpušča praznih upov.

Recimo, da so mnogi moji junaki, če jim lahko tako rečeva, neuspešni, ker pričakujejo, si želijo preveč. Vsak po svoje se oklepajo nekih prvinskih idealov, ki jih je družba že zdavnaj pokopala in jih zamenjala z njihovimi puhlimi surogati. Njihova stremjenja zato neizbežno ostajajo neuresničena in drugače sploh ne more biti, saj je tisto, kar poskušajo doseči, nedosegljivo ali že kar neobstoječe, zamenjano s surogatom, kot je na primer v *Sprehajalcu z nočnih ulic* razstavljeni meč nadomeščen s kopijo, česar "junak" seveda ne ve, in kot v *Pariških zgodbah* prvoosebni pripovedovalec namesto mitičnega samoroga pod tem imenom najde z rogom ozaljšanega kita narvala. Problem so torej tako liki sami kot svet okrog njih. Oboje je preprosto neuskklajeno, o krivdi za to je težko govoriti, če pa že, je je nekaj več na strani sveta. Je pa kakšen od mojih likov tudi uspešnejši, Viktorju Jelenu na koncu celo nekaj uspe, najde nekakšno svojo nišo, svoje mesto v svetu. Ne sicer tam, kjer si je sprva obetal, a vseeno ...

Smrdelj: Je naključje glavno orodje usode? Za Augusta Lamma, judovskega sodnika in protagonista romana *Republika jutranje rose* je usoden nakup avtomobila. Dogodek sproži plaz mnogih naključij in njegov eksistencialni položaj začne drseti navzdol ...

Štefanec: Usoda je dobro opremljena z raznovrstnimi orodji, razpolaga s širokim naborom sredstev, ki jih uporabi po potrebi, tako da doseže ravno pravi, ne vedno skrajni učinek. Pogosto se odloči za fino orodje, s katerim povzroči manjšo, a natančno odmerjeno škodo, ki pa je le začetek ... Pri Augustu Lammu je bilo le vprašanje časa, kdaj in kako se bo zalomilo.

Če se ne bi z avtom, bi se pri čem drugem. In vozilce si je konec koncev pravzaprav kupil zato, da je nekemu naredil uslugo. Podobno kot on je končal še marsikateri pripadnik njegovega ljudstva, na primer njegov kolega sodnik, ki se je ves čas izogibal težavam, a sta potem vendarle skupaj odkorakala v internacijo na Ljubljanski grad. V težkih časih so bili pač drugačni, med drugim Judje, redna žrtev izlivov frustracij večine in tudi pri nas glede tega ni bilo veliko drugače.

Smrdelj: Kako je naslov tega romana povezan z zgodbo?

Štefanec: Lamm je tudi nekakšen avtentični, neortodoksni kabalist. Republika jutranje rose je njegova specifična vizija posmrtnega bivanja za pravičnike, med katere se seveda uvršča tudi sam, je nekakšen oddelek v prostranstvih posmrtnosti, hkrati pa njegova uteha v tuzemskem življenju. Po eni strani ni pravoveren, po drugi pa brez religiozno intoniranih hrepenenj ne more, zato si zamisli svoj avtentični prostor odrešitve.

Smrdelj: Atentator Peter, ključna figura romana *Odličen dan za atentat*, želi smisel svojega bivanjskega položaja doseči precej bolj radikalno. Njegov smoter je izvedba atentata na predsednika, ki ne udejanji svoje predvolilne obljube. Peter v svojem poslednjem pismu, ki ga na stranišču prebira reporterka Ema, zapiše: "Svoboda, ki nam jo prodajajo, je prevara! In morda bo moje dejanje vsaj majhen korak na poti k resnični svobodi, ki morda nekoč vendarle pride." Je "resnična svoboda" sploh mogoča? Kako jo razumete vi?

Štefanec: Kaj pa vem ... Recimo, da bi bilo mogoče svobodo na kratko in zelo shematično definirati kot odsotnost omejujočih danosti. Takoj zatem se seveda postavi vprašanje, kaj so omejujoče danosti, in v tem romanu sugeriram, da so odgovori individualni, da pojem, občutje svobode vsak razume, doživlja drugače. Vsak od nosilnih protagonistov romana nosi v sebi neko svojo vizijo svobode, ki se ji poskuša približati, jo udejanjiti, doseči tisto obljubljeni stanje. Njihovi odgovori se zelo razlikujejo ter so dovolj tesno povezani s posebno naravo in položajem vsakega od njih. Mislim, da roman tudi sugerira, da neka popolna svoboda ni mogoča, je pa mogoče iskati, loviti, včasih celo doseči neke majhne, individualne, parcialne, relativne svobodice, ki lahko koga potešijo za daljši ali krajši čas. Zaplesti se utegne, če ob takšni majhni svobodici kdo pride naokus in si zaželi kaj več, kaj nemogočega, nedosegljivega, k čemur so mnogi moji liki seveda nagnjeni ...

Smrdelj: Recenzentka Tina Vrščaj je pričujoči roman opisala s sintagmo “kvazikriminalka v rašomonski tehniki”, ki v slovenskem literarnem prostoru ni inovacija, je pa noviteta v vašem literarnem opusu. Zakaj ste se odločili za uporabo tega postopka, ki je bil pred dobrimi šestimi desetletji utemeljen v japonskem filmu *Rašomon*?

Štefanec: Postopek je bil pravzaprav utemeljen v literarni predlogi filma *Rašomon*, v zgodbi *V hosti* japonskega pisatelja Akutagawe ... Tam gre za izpovedi prič in sodelujočih pri nekem kriminalnem dejanju, a ne pričajo vsi o tem, kar se je zares zgodilo, ampak nekateri svoje izpovedi priredijo, da bi se oprali krivde. Pri meni gre za nekaj drugega. V svojih romanih večkrat prepletem dve zgodbi ali vsaj dve pripovedni ravni, tokrat pa sem se odločil, da jih prepletem pet. Njihovi nosilci se v istem času znajdejo na istem mestu, njihova življenja se za kratek čas bolj ali manj dotaknejo, nato gredo naprej vsak po svoji poti. V romanu soočim njihove različne pozicije, ki so plod njihovih različnih osebnosti, nazorov, življenjskih položajev, skratka različnih določenosti. Na literarni način sem na majhnem vzorcu likov razmišljal o tem, kako razlike med nami vplivajo na naše sobivanje, kako omogočajo, še bolj pa onemogočajo skladnost, sožitje, toleranco ... med nami. V življenju je mnogo nesporazumov, ki izvirajo iz nezmožnosti, da bi presegli, uskladili svoje različne narave, pozicije, poglede ipd. Tovrstna literarna forma se mi je zdela primerna za premislek o tem.

Smrdelj: Z uporabo tovrstnega postopka ste opozorili na razkorak med predmetnostjo, kakršna se zdi, da je, in kakršna je v resnici. Ali je človekov mentalni aparat sposoben zaznati objektivno resnico?

Štefanec: O nečem, kot je objektivna resnica, je smiselno govoriti le, kadar gre za kakšna preprosta, fizična, zlahka preverljiva dejstva. Kadar gre za kaj kompleksnejšega, se začnejo težave in takrat lahko govorimo kvečjemu o nekih delnih, provizoričnih, zasebnih resnicah. Človek je preveč obremenjen in določen z vsem, kar ga definira, da bi zmoget to preseči, da bi zmoget stopiti iz neke parcialne realnosti, ki jo živi. Že v svojem prvem romanu sem zapisal, da je realnost stvar prepričanja, in nekaj podobnega navadno velja tudi za “resnico”.

Smrdelj: Strinjam se z vami – pogledi na realnost in resnico so zelo heterogeni ter jih je najverjetneje toliko, kolikor je ljudi. Kljub temu imajo vsi ti polimorfni aspekti skupni imenovalec: običajno se poudarja “odraslo” perspektivo, medtem ko je prikazovanje sveta skozi otroško prizmo

v literaturi manj pogost pojav. V vašem zadnjem romanu ste vključili pripoved petletnega Aleša ter s tem opozorili na dodatno dimenzijo Resnice, ki v primerjavi z “odraslo” ni inferiorna ...

Štefanec: Tako je. Nosilni liki romana, posameznih prepletenih zgodb, so si različni tudi po starosti, po življenjskih obdobjih, ki jih živijo. Naše dožemanje realnosti je namreč odvisno tudi od tega, v katerega od njih smo ujeti. Otroška perspektiva je gotovo svojska, škoda, da večina nanjo tako hitro pozabi. Med drugim je zanjo značilno, da je veliko pomembnejša sedanost kot preteklost, ki je imajo otroci za seboj malo in zanje še ni zelo oddaljena. Seveda pa pisanje iz otroške perspektive predstavlja težavo, nastavlja kup pasti. Ena nevarnejših je pokroviteljska drža. Upam, da sem se ji sam uspešno izognil.

Smrdelj: Leon, partner reporterke Eme, za časopis *Kronist* vnaprej oblikuje nekrologe slavnih osebnosti. Med eminentnimi imeni, o katerih piše zadnje stavke, naletimo tudi na Vladimírja P. Štefaneca. Pričujoči postmodernistični element je Majda Travnik Vode označila z besedno zvezo “metafikcijska samoironija”. Koliko avtobiografskega je v vaših delih?

Štefanec: V različnih delih različno. *Pariške zgodbe* so na primer domala v celoti avtobiografske, v drugih delih je tega manj, odmerki so različni, ponekod skoraj nični. Seveda pa je vprašanje avtobiografskosti v literarnih delih kompleksno, govorimo lahko o neposredni avtobiografskosti, o posredni itd. Avtor seveda mora imeti svoj nabor izkušenj, na katere se pri pisanju opira, tako da se meja tu hitro zabriše.

Res je, da se v kakšnem od mojih romanov pojavi ali je omenjen kakšen tip z imenom, enakim imenu avtorja knjige. S tem sem začel v svojem prvencu in še vedno se tu in tam zgodi. To se mi zdi simpatičen dodatni literarni element, a s tem ne pretiram. Temu je moč reči “metafikcijska samoironija” ali zgolj šala, igrivost ... Kaj konec koncev slovenskemu pisatelju, ki ni priklenjen na jasli z javnim denarjem, preostane drugega, kot da se kdaj pa kdaj pošali na račun lastnega položaja, veličine ...

Smrdelj: Slovanski narodi so dokaj melanholični, zato se mi zdi, da je humor za naš značaj še kako dobrodošel, zlasti v literaturi, ker izboljšuje kolektivno samopodobo. Menite, da znamo biti Slovenci dovolj šaljivi?

Štefanec: Pravzaprav nimam dovolj natančnega pregleda nad slovensko literaturo, da bi lahko zanesljivo odgovoril, kolikor vem, pa nam tega

elementa manjka tako v kulturnem kot v javnem in zasebnem življenju. Kot humor se nam pogosto prodaja neke okorne štose in zdi se mi, da smo ujeti v neki čuden položaj, ko se po eni strani jemljemo premalo resno in smo zato premalo samozavestni, po drugi strani pa se jemljemo preveč resno, zato se seveda malo šalimo. To seveda ni dobro, mislim, da slabo vpliva na marsikatero področje našega življenja in medsebojnih odnosov. Rekel bi, da pomanjkanje humorja in smeha slabo vpliva celo na prebavo. Kamor koli pri nas pogledaš, vidiš ljudi s slabo prebavo.

Smrdelj: Veliko resnobnejšo vsebino ima vaša najnovejša literarna stvaritev, ki ste jo delili z bralci. To je božična zgodba *Bodika, kosi in jetrna pašteta* (Pogledi 23–24/2012). Napisana je kot kritika “suverenih nakupovalcev s polnimi vozički”, ki so antipod socialno šibkemu očetu in njegovi hčerki; slednja za praznik izbereta le najnujnejša živila. Ali navdih za zgodbo izhaja iz trenutne socialne situacije v Sloveniji?

Štefanec: Zgodba se gotovo žalostno ujema s trenutnimi razmerami pri nas, navdih zanjo pa je bilo predpraznično doživetje, opažanje izpred leta ali dveh. Socialne razmere so bile za marsikoga težke že takrat in nič ni videti, da bo glede tega kmalu ali sploh kdaj bolje. Hkrati je tisto besedilo žanrsko, napisano torej po nekaterih pravilih, ki veljajo za tovrstno literaturo. Zgodba po moje ni zgolj resnobna, saj pokaže tudi na drobno, krhko srečo tistih dveh v predbožičnem obilju izgubljenih oseb. Privoščita si lahko malo, a jima tisto verjetno pomeni več kot marsikomu njegovo pretirano praznično razkošje ... Gotovo nič novega, morda zveni celo klišejsko, a takšna je pač narava božičnih zgodb. Podati neko v osnovi določeno vsebino na nov, avtorski način.

Smrdelj: Inšpektorja Viktorja Kobala ste v prvencu žrtvovali v “imenu višjih romanesknih smotrov”, nato pa ste ga v vašem žanrskem romanu *To se zgodi porednim fantom* “obudili”. Je tovrstno “vstajenje” značilno tudi za (atentatorja) Petra, ki se pojavi v božični zgodbi?

Štefanec: Ta Peter bi res lahko bil tisti iz *Odličnega dneva za atentat*, a recimo, da to ni njegovo novo, posmrtno življenje, pač pa tisto iz časov, preden se mu je zalomilo. Takrat je njegovo življenje še teklo po dokaj ustaljenih tirnicah, socialno občutljivost je gotovo premogel že takrat ...

Smrdelj: Ravno zaradi socialnega čuta, njune stične točke, sem pomislil na analogijo. Balzac je leta 1834 dejal, da si želi ustvariti svet medsebojno

povezanih romanov. Idejo je nekaj let pozneje realiziral v zbirki *Človeška komedija*, ki v koherentno dogajalno celoto povezuje sedemnajst romanov. Ker v vašem opusu ravno tako srečamo enake osebe in motive, me zanima, ali imate tudi vi podobne intence?

Štefanec: Nimam ambicije niti želje po ustvarjanju kakšne koherentne širše celote, nekaj tovrstnih intenc je, a so bolj šibke. Pri meni se to dogaja čisto spontano in občasno, predvsem gre za nekakšno interno kratkočasenje, literarno igro, ki seveda lahko ima globlje implikacije in ki mojim delom gotovo pridaja dodatno dimenzijo. Kar malo sem presenečen, ker začenjate nekateri to zadevo opazati in ji posvečati pozornost. Do zdaj sem bil namreč vaju, da takšni in drugačni bralci moja dela dojemajo reducirano, po določenih segmentih, medtem ko drugih ne opazijo ali se jim ne zdijo pomembni. Sprijaznil sem se torej, da živim v okolju, ki je bolj ali manj gluho za kompleksnejše literarne pojave, ki se ne skladajo s tukaj prevladujočimi praksami in njihovo ravnijo, zato me, kot rečeno, takšna vaša vprašanja presenečajo ... Prijetno, seveda.

Smrdelj: Preidiva še na vaše kriminalne romane. V prvem je žrtev bogat denacionalizacijski upravičenec Edvard Petelinšek. Zakaj ste se odločili za literarno obdelavo denacionalizacije, ki je posledica "največjega greha" socialistične družbe?

Štefanec: Denacionalizacija je le eden od pojavov iz naše sodobnosti, ki sem se jih dotaknil v kriminalkah. Tovrstni žanr se mi namreč zdi zelo primeren za ukvarjanje z aktualnimi družbenimi dogajanjem, takšnimi in drugačnimi družbenimi nevrvalgičnimi točkami, ki seveda povzročajo tudi vsakovrstne napetosti in zaostritve odnosov med ljudmi. Teme sem se dotaknil tako, da sem osvetlil položaja, poziciji obeh strani v tem konfliktnem razmerju, na kratko, kolikor je to pač osnovna linija romana dopuščala. Oba glavna antagonista v tej zadevi torej prideta do besede, četudi je eden malo bolj mrtev kot drugi, obe plati tega zgodovinskega dogajanja sta enakopravno predstavljeni. Ni mi namreč šlo za to, da bi dajal prednost, da bi opravičeval eno ali drugo, ampak se mi je zdel to tipičen sodoben, tukajšnji primer ujetosti določenih ljudi in družbenih skupin v neko specifično parcialno realnost. Nekaj takega, o čemer sva prej govorila v povezavi z nečim drugim. Tudi tukaj gre za nezmožnost preseganja lastne pozicije, sprejemanja, razumevanja pozicije drugega, sporazumevanja. Gre torej za sorazmerno preprost, nazoren, brez težav

razumljiv primer tega, kar se v odnosih med ljudmi sicer dogaja ves čas, a manj razvidno, bolj prikrito.

Smrdelj: Vaš odgovor aludira na ideološko polarizacijo, ki svojo provenienco in kulminacijo beleži v obdobju druge svetovne vojne ter je tako v laični kot strokovni javnosti še vedno jabolko spora, saj prežema domala vsa torišča slovenske družbe, žal tudi kulturno. Dokaz so nedavne časopisne polemike nekaterih članov Društva slovenskih pisateljev in izključitev prejšnjega predsednika vlade iz Slovenskega centra PEN. Katero učinkovito zdravilo bi predpisali zoper ideološki virus?

Štefanec: Nisem ravno zdravnik, poleg tega vem, da so nekateri virusi trdovratni ... Vsekakor bi pomagalo širše, nadideološko razmišljanje in doživljanje sveta, a to je slejkoprej povezano z vsesplošnim kultiviranjem tukajšnjega življenja, na kratke proge torej utopija. Je pa mogoče živeti tudi z ideološkimi, nazorskimi razlikami. Te so konec koncev prisotne marsikje, le da znajo z njimi večinoma znosneje sobivati kot pri nas. Res je bilo z obeh strani zadanih veliko ran, a da bi zaradi tragične preteklosti žrtvovali svojo prihodnost, je seveda samomorilsko. Res pa je, da smo dokaj samomorilski narod ... Opažam tudi, da se nekateri prav radi grizejo med seboj, na nespravljalnosti gradijo pomemben del svoje identitete ... A mislim, da je med ljudstvom tovrstne nespravljalnosti precej manj kot med tistimi, ki jahajo na teh delitvah, na njih gradijo svoje politične in druge kariere. Recimo, da to vzbuja upanje na postopno ozdravitev.

Smrdelj: Najbrž ste v sodobni tehnološki epohi eden redkih pisateljev, ki svoje romane najprej napiše "na roko" in jih šele nato pretipka na računalnik. Zakaj? Ali tako oblikujete tudi paraliterarne tekste?

Štefanec: Razlog je ta, da si ne želim tehnološkega vmesnika. Že telo, v tem primeru roka, je nekakšen vmesnik med človekovim duhom, njegovim miselnim snovanjem, in zapisom, izpovedjo, a tu je povezava vseeno tesnejša, sodelovanje bolj uigrano. Včasih mi misel teče tako hitro, da ji z zapisom komaj sledim, če bi za ustvarjanje tega potreboval tipkovnico, pa bi bilo to nemogoče, misli bi se trgale, delati bi moral v drugačnem ritmu. Poleg tega se zgodi, da ne pišem vedno za svojo pisalno mizo, ampak tudi na mestih, kjer bi bilo zapisovanje na računalnik oteženo ali nemogoče. Poleg tega mi prepisovanje, ki sledi prvemu zapisu, omogoči popravke, korigiranje, je naslednja faza v nastanku končne verzije "rokopisa". Ostala besedila pišem kakor katerega, odvisno od njegove narave, zahtevnosti ipd.

Smrdelj: Čeprav živite v Ljubljani, niste član nobene literarne skupine, ki jih je v prestolnici kar nekaj. Zakaj? Je to razlog, da je vaš duktus tako edinstven in je teoretsko težko umestljiv v neko, že uveljavljeno literarno smer?

Štefanec: Najbrž gre za splet razlogov, objektivnih in subjektivnih. Na splošno se mi zdi, da naj bi bili pisatelji bolj samotne živali, individualisti, in me precej čudi, da se pri nas nekateri tako radi grupirajo. Nekoliko je to najbrž posledica težjih zgodovinskih obdobj, ko je bilo takšno zbiranje v skupine pomembna opora za člane, pa časov, ko so se konfrontirali različni pogledi na književnost, danes pa nekateri tako uveljavljajo svoje interese, pogosto materialne. Tudi meni so bili na začetku literarne poti ponujeni "mentorstvo", "zaščita", "včlanjenje". Nagovoril me je starejši kolega, zelo znan pisatelj, in mi ponudil, da me vzame pod svoje okrilje, mi pomaga pri objavah, pridobivanju nagrad ... Jaz sem ga, ves idealističen, začudeno gledal, on pa mi je pojasnil, da to pri nas tako gre, da je njemu utrl pot starejši kolega in da jo je on pripravljen meni, saj da brez tega ni uspeha. Rekel sem mu, da si svoje literarno delovanje predstavljam drugače, da mislim, da bi moral avtor prodreti zaradi kakovosti svojega dela, ne pa zaradi zvez, povezav ... Potem je on začudeno gledal mene, mi svetoval, naj dobro premislim in naj se zavedam posledic svoje odločitve. Že takrat sem se jih zavedal na splošni ravni, na ravni načel, in te so bile zame blagodejne. Težko bi namreč živel z občutkom, da sem nekemu nekaj dolžan, da moram biti ves čas na voljo za protiusluge ... Že kar nekaj let pa se posledic svoje odločitve zavedam tudi na materialni ravni, kar je seveda manj blagodejno, a tako pač je in s tem živim.

Pišem, kot pišem, ker sem, kar sem, me zanima, kar me zanima, in se tega lotevam na svoj način. Je pa težka umestljivost mojega pisanja, ki jo omenjate, seveda dodaten problem. V našem okolju to nikakor ni prednost, kot bi morda bila kje drugje, ampak hendikep. Pri nas so praviloma uspešnejši tisti, ki jih je lažje "popredalčkati".

Smrdelj: A vendar sta vaš intelektualni kapital in pisateljski talent meritorna razloga za to, da sodite med najbolj reprezentativna sodobna slovenska kritiško-publicistična imena. Kakšna je vloga kritika danes?

Štefanec: V povezavi s seboj besedo kritik uporabljam precej redko, bolj se doživljam kot nekoga, ki piše o umetnosti, v preteklosti predvsem o knjigah, danes predvsem o vizualnih umetnostih ... Vloga, po kateri sprašujete, pa je tukaj in zdaj pogojena z neprijaznimi razmerami in je

drugačna od tiste običajne, mogoče v bolj urejenih kulturnih okoljih. Pri nas smo v zadnjih letih – pravzaprav že kar nekaj let – priče krčenju medijskega prostora, namenjenega tehtnejši refleksiji umetniške produkcije. Na problem, ki je nadvse resen, in takšne bodo najbrž tudi posledice njegovega nereševanja, sem pred leti s pismom opozoril različne naslovnike, med drugim Ministrstvo za kulturo. Tam so na podlagi tega mojega pisanja menda sicer ustanovili neko komisijo, ki je preučevala razmere, a njena morebitna dognanja in predlogi mi niso znani. Mislim, da so na ministrstvu rešitev problema povezali z ustanovitvijo novega štirinajstdnevnikarja *Pogledi*, ki je bila takrat aktualna. Nekaj malega je to res pripomoglo, a vse opaznejšega reduciranja tovrstnih vsebin v dnevnem tisku seveda ni moglo nadomestiti. Poleg tega so *Poglede* ustanovili za določeno obdobje, in ko je pred kratkim prišel čas za vnovično odločanje o njihovi usodi, se je pokazalo, da ta še zdaleč ni zabetonirana ... V teh razmerah sistematično in sprotno pokrivanje področij, o katerih pišem, žal ni mogoče, kar je v drastičnem nasprotju z dejstvom, da je usoda umetnikov, predvsem tistih samozaposlenih, vse bolj odvisna od tehtnih medijskih odzivov na njihovo delo. Paradoks torej, eden od značilnih ... Medijski prostor, ki ga dobim na voljo, poskušam torej uporabiti predvsem za to, da opozorim na umetniške dosežke, ki jih po moje ne bi bilo dobro spregledati. To je vse, pa še to mi uspeva le za silo, a kot rečeno, ne po moji krivdi. Za nameček je tovrstno delo plačano slabo, kljub temu pa si nekateri drznejše honorarje še nižati ... Včasih imam občutek, da s tem svojim pisanjem opravljam nekakšno prostovoljsko, družbenokoristno delo, od katerega imam sam še najmanj. Nekaj dobrega občutka zaradi širših koristi in precej zamer ...

Smrdelj: Je odgovornost najpomembnejša komponenta kritiškega peresa?

Štefanec: Zdi se mi, da je najpomembnejša prava mera. Če je človek dovolj izobražen, široko- in globokogled, če razume mehanizme nastanka umetniških del na obravnavanem področju, je pripravljen prisluhnuti intencam avtorjev, in če je spodobno etičen, potem se mi zdi, da odgovornost pride sama, da dela odgovorno, ne da bi se s tem posebej obremenjeval. Če preveč razmišlja o odgovornosti, o posledicah svojega delovanja, utegne to postati hromeče, rezultat tega pa bi znala biti omladnost. In ta gotovo ni kakšna posebna kvaliteta.

Smrdelj: Je slovenski – literarni in umetnostni – kritiški prostor dovolj kvaliteten in ustreza kriterijem, ki jih omenjate? Imate morda o njegovi vsebini specifično mnenje?

Štefanec: Z razmerami na tem področju je težko biti zadovoljen in skoraj nihče ni, čeprav izjeme kažejo, da bi lahko bilo drugače. Ob omejenem naboru kvalitetno, zanimivo, pronicljivo, sveže ... razmišljujočih in pišočih so pomemben razlog za to slabi pogoji za tovrstno delo. Marsikdo ga vidi le kot vmesno postajo na poti do česa boljšega, saj je jasno, da od tega ni mogoče živeti. Ob tem so na delu tudi različne tipične deformacije, zgodi se celo, da urednik piše o knjigi, ki jo objavi, kustos o razstavi, ki jo pripravi, različni prijatelji pa so itak ves čas na voljo. Pogosto lahko beremo prijateljska besedila, ki so bolj kot kritikam podobna sporočilom izdajateljev, prirediteljev za javnost, se z njimi včasih celo dobresedno skladajo. Meja med kritiko, refleksijo in piarom se pogosto briše, slabše informirani bralci med obojim težko ločijo, prihajajo do popačenih predstav. Dodatna težava je, da takšno stanje mnogim celo ustreza, tistim seveda, ki tako prihajajo do "pozitivnih medijskih odzivov". Kvaliteta refleksije je po moje torej tesno povezana s splošnimi razmerami na tem področju.

Smrdelj: Cobiss nam potrdi, da vaš kritiško-publicistični opus obsega že več kot petsto člankov. Ste morda kdaj razmišljali, da bi napravili izbor in jih izdali v samostojni knjižni enoti?

Štefanec: Sam imam zabeleženih blizu šestopetdeset objav. Cobiss ne upošteva vseh publikacij, vsega tudi nisem objavljajal pod istim imenom ... Opazil sem, da je običaj, da resnejši publicisti, po določenem obdobju objavljanja, naredijo izbor za trajnejši, knjižni medij. Sam sem na to že pomislil, vendar sem precej zaposlen, zato si za to težko vzamem čas. Sem pa s tem vendarle poskušal, zaprosil ministrstvo za kulturo za delovno štipendijo, ki bi mi omogočila, da bi malo lažje zadihal, se posvetil selekciji svojega publicističnega gradiva. Kot avtor sem na razpisu sicer dosegel visoko število točk, medtem ko je bil projekt sam ocenjen kot irelevanten. Pritožba seveda ni spremenila ničesar ... Po tistem se s tem nisem več ukvarjal, morda pa se kdaj vseeno še bom.

Smrdelj: Kako sprejemate ugotovitve literarnih kritikov, ko izrekajo sodbe vašim knjigam?

Štefanec: Stoično. Če na kakšno kritiko naletim, jo preberem. Še z nobenim od avtorjev, ki so pisali o mojih knjigah, se nisem zapletal v debato ali celo v polemiko. Imajo svoja mnenja, stališča, poglede – ne glede na to, kako so do njih prišli – in pod njih se podpišejo. Gre za njihovo delo, ki ne priča le o obravnavani knjigi, ampak tudi o njih, včasih predvsem o njih ... Kritiki mojih del navadno sicer ne raztrgajo, tu in tam pa kateri

zapiše kakšno pripombo, pomislek. Če se mi zdi tehten, o njem premislim. Prepričanje o lastni nezmotljivosti naj bi bilo značilno predvsem za mlade avtorje. Sam ne sodim več med njih.

Smerdelj: Bi v epilogu najinega pogovora bralcem Sodobnosti zaupali, katere so zadnje knjige, ki so se znašle na vaši nočni omarici?

Štefanec: Zadnje vprašanje pri tovrstnih pogovorih se navadno nanaša na prihodnost, na načrte, vi očitno niste želeli biti šablonski in ste zastavili drugačnega. A v mojem primeru gre pravzaprav za podobni zadevi. Zadnja leta namreč berem predvsem knjige, ki so tako ali drugače povezane z mojim prihodnjim delom. Če bi govoril o njih, bi torej posredno govoril o svojih načrtih in tega nimam navade početi. Lahko pa povem, da se je pri meni v zadnjem obdobju uravnotežilo razmerje med prebranim leposlovjem in stvarnejšimi oblikami literature, še vedno pa sem naklonjen vsakršnim posebnostim, če so le dovolj tehtne.

Že kar nekaj let ne berem več v postelji, ampak na drugih mestih, še vedno pa se pri meni menjavajo obdobja, ko berem manj ali več, kar je odvisno od tega, ali takrat pišem kakšno knjigo, in od tega, koliko sem nasploh zaposlen. Je pa res, da imam na nočni omarici ali v njenem predalu dve knjigi. To sta sanjski knjigi, ena starejša in ena novejša. Med njunima izidoma je minilo nekako sto let, in ko po njiju za čim brskam, navadno vzamem v roke obe. Zelo zanimivo se mi ju zdi primerjati in ugotavljati, kako se je v stotih letih spremenilo splošno dojemanje sanj. In se spreminja še vedno, neprestano, kar seveda ne velja samo za sanje.

Peter Kolšek

Strah pred vetrom

Strah pred vetrom

Zmeraj te je strah,
kaj bo postoril veter,
še veter ne, sapica,
ki se lahko zgane sredi popoldneva
in odnese list papirja
ali brisačo s kamna zanese v vodo,
lahko prime tudi misel
in jo odnese na nezaželeni kraj.

Strah te je, tudi brezvetrju ne zaupaš,
zato polagaš težke knjige na lažje,
na brisače kamenje naslednjega poletja,
svoje misli pa vedno trdno držiš pri sebi.

In res, če natanko pomislim,
je veter morda res bolj nevaren,
kakor sem pripravljen priznati,
še posebej, če se spomnim pesmi
Veter nas bo vse odnesel s seboj,
ki je iransko pesnico zares odnesel.

Pravzaprav ne vemo, kaj namerava,
morda je prav veter tisti,
ki bo storil z nami, kar je nujno,
morda mi ne bo vzel samo tvojega nasmeha,
ampak tudi tebe
in navsezadnje tudi mene.

Na eni nogi

Po dolgem času
sem poskusil stati na eni nogi
in zgroženo ugotovil, da je zemlja pod mano
bolj nemirna, kot je bila doslej.
Nisem zdržal več kot nekaj sekund,
majal sem se kakor šiba na vodi
ali kot borzni posrednik,
ki so ga nove številke vrgle iz tira.

Ko sem v tistem kratkem času lovil ravnotežje,
sem hkrati hlatal za zrakom,
kajti preplaval me je občutek,
da se približujejo velike nevidne jate
zgoditve. Vse, kar sem poznal
kot sinjino, jaso in modrino,
se je spremenilo v temna hrbtišča živali,
ki polegajo v izmučenih vrtovih.

Toda spet sem trdno stal na dveh nogah.
In spoznal, da oddaljeno topotanje v zemlji
resnično obstaja, da so v zraku roji slutenj
in da bo tudi bivanje na dveh nogah
zmeraj bolj negotovo.

Ta dežela

Čeprav je v meni zapisana
z zlatimi kremplji, sem slabo udomačen.
Vse njene vrhove imam preštete
in vendar prebivam v ozkih dolinah,

ne podtalnica in ne hudournik,
blizu so mi kavke, ki se spuščajo
od ene mrhovine k drugi, gnane od višine,
brez počitka in tudi brez slasti.

Gledam fontane in balerine, štukature,
topole, ki ravnajo poletja,
jase z meglo iz svile, temni žar,
ki prihaja nad ohlajene postelje.

Plemena teptajo zemljo v daljavi,
moje topota, se zadenjsko umika in davi.
Res, slabo udomačen, vendar prepaden,
ko gledam priprave na izselitev.

Sedemintrideset

Niso mu še osiveli lasje,
pa je napisal že sedemintrideset knjig!
Vse se bleščijo na razstavi,
v vitrinah smaragdne barve,
morda krstah, vzglavnik je iz čipk.
Število je zdaj pomnoženo
še z mnogimi prevodi,
tudi v tako oddaljene jezike,
da ne zna v njih nihče reči trava.

Prvi dan se je trlo obiskovalcev,
pripeljali so tudi otroke,
ki so s svojim čebljanjem preglasili
učiteljice, zavite v svečane obraze.
Popoldan so se stare gospe sprehodile
mimo eksponatov in pri najbolj posrečenih
naslovnicaх pozabljale, da jih zunaj čakajo
psi, privezani na kandelabre ali potisnjeni
k nogam moških, ki niso želeli vstopiti.

Zvečer je stal v kotu tudi živi pisatelj,
ni skrival nelagodja. Pripravili so mu
slovesnost, ki je zares ni pričakoval.
Ne more se odločiti, ali mu je odveč,
jasno mu je le, da ga v domačem kraju
cenijo bolj, kot je pričakoval.

Toda kaj pomeni glas, ki ga je dosegel
pred dnevi in ki pravi, da je fantastični
uspeh povezan v vedutami čudaške dežele?
In kaj pomeni to nenehno
poudarjanje “redko videne spretnosti”,
to utrujajoče ponavljanje “eruptivnosti”,
obeh izrazov so polni jubilejni zapisi?

Tone

Že dolgo je mrtev: dvajset let.
In vsi smo veseli, spet se vidimo,
v njegovem povaljanem naročju
si kimamo iz podaljšanih zim.

Čeprav morda sploh ni odšel.
Gorski potok, ki teče mimo njegove hiše,
bobni, kot je nekoč, ali se krotko nakodra,
kakor se bo tudi čez dvajset let.

On pa dviguje in spušča zapornice,
v dolino pošilja vodo in zrak,
z enim očesom nas motri,
z drugim ureja naša bodoča ležišča.

Vse, kar imamo v spominu,
polagamo kot posterje na stene delavnic,
tlačimo verze pod vzglavnik,
iz dima njegovih cigaret

pa izdelujemo norčave oblake,
grabimo steljo njegovih knjig,
iz njegovega velikega odpovedovanja
klešemo lične rumene tamburice.

In smo veseli, da je za silo mrtev.
Samo tako se lahko stisnemo v njegovo
bližino, se prijemamo za ramena
in vzdržujemo njegovo smrt pri življenju.

Navaden delovni dan

O, blaženi mir navadnega delovnega dopoldneva,
ko se dež še zmeraj sprehaja med sadnim drevjem,
čeprav se na severu že kopičijo trdni skladi svetlobe,
delavci na cesti, v živobarvnih mokrih pelerinah,
pa pomagajo velikemu rumenemu stroju, ki se počasi
pomika naprej in nazaj po razkopani zemlji in pesku
iz bližnje reke, tudi oni mu strežejo brez naglice,
kakor da so se namenili tu preživeti desetletje.

Nekateri že otresajo blato s čevljev, čeprav stroj
še naprej rohni z nezmanjšano majhno vnemo,
otresati so se začela tudi drevesa, ki jih nihče
ne gleda, plodovi drobnih zelenih hrušk so v obdobju
zgodnjega otroštva, tudi veliki so kot otroška pest,
delavci že vedo, da sta se dež in sonce še enkrat
zmenila za zamenjavo, zmenila sta se mimogrede,
tudi zanju je to samo navaden delovni dan.

Pozdrav odhajajočemu

Pomirjujoče je sedeti v praproti, na robu gozda,
naj gredo banketi in procesije mimo,
naj se dostojanstveniki še naprej igrajo
s svojimi postreščki, naj si kotalijo žoge,
medtem ko se mravlje na vlažnih tleh,
dišečih kot nunski vrtovi, prerivajo
in prehitevajo kot statisti v Metropolisu.

Večerna zarja se je rodila iz trenutka,
ko je sonce zadnjič zamahnilo z bičem.
Veliko pričakovanja je šlo v nič,
nesreče so se naposled udomačile,
nekatero so obviselo po kotih kot netopirji.

Sedeti na robu gozda, dihati z zelenim
zamahom praproti in mahati odhajajočemu!
Priznati si problem, ki ga predstavlja
nezanesljivo štetje mravelj.

Akacija

Najprej se je zdelo,
da je nekdo iz razuzdanosti
na vejo zalučal bele ženske spodnjice.

Že naslednji dan je bilo tam
več kosov rahlo rožnatega perila,
kmalu ni več viselo malomarno,
zmeraj bolj je oblačilo drevo,
veter ga je zibal kot nekaj nepočesanega,
a na način, ki se ne upira glavniku.

Danes, le nekaj dni kasneje,
je mogočno drevo prevlečeno
z belimi kipečimi rjuhami,
po katerih se družno valjata
veter in pomlad.

Kupido

Neslišno frfota pod stropom,
amorček, zanemaril se je in poredil,
čez mero udomačil, našobljene ustnice
so zmeraj bliže bledemu trebuščku,
s katerim se tu in tam podrgne ob omaro,
da se dvigne nevidni prah,
še rajе pa zadene lesteneč,
da luč v prostoru za hip vztrepeta
in nekdo, ki že dolgo spi, široko odpre oči.

Zdaj je malomarno sedel na polico
za odlaganje odvečne krame,
naslonjen na vazo si je poveznil lok
čez zalita kolena, s puščico,
ki jo prenaša s seboj kot večno brlivko,
pa si je podprl še zmeraj ljubko glavo.
Tako medli in čaka, razmišlja,
ali naj postori še kakšno vragolijo
ali pa naj kar za zmeraj ostane
med ljubimi, odloženimi stvarmi.

Bernarda Jelen

da se spozabiš

1

bil si v mojem
jaz v tvojem

žepu

nebrušen diamant
sem se razcvetala
gajila

zaradi najinega rečišča
so pokali šivi

2

rada sem bila

bremence

da si me odlagal
se spozabil

nazdraviva

na žulje

na dni

sladkooke device

3

zate sem

razkleščila
sosonce

zlivala
vrenje v led

zaradi poguma
ki ga zeleniš
še tihotapim

4

lovil si me

ločila sem te

na dvigalico
sva ujela maj

gorostasne noči
so zavele v gozdu
pomladnih
božanj

5

zdaj ranljivo spiš
ob meni

vidim
sedemnajstletnega
fantina

z lazurnimi očmi
kričiš
sanje ljubosumja

6

najini srečni
nezapleteni časi
lovopusta
so se iztekli

ne da bi plačali
mostnino

utopljena sva
ponesrečenca

7

pogodba z Njim

je podpis
razžarjenega
sičanja biča

kot bi sunil
spavača
in zlomil
neumrljivost

8

Zanj sem

nepričakovana
okretna postrv
v deročini

temno zelen
tolmun

je vdrl v čoln
ki ziblje čas

9

moji lasje

presunljivo dolgi

ovijajo Njegovo telo
v kokon
luninega smeha

razprostirajo kodre
in dišijo
po belem bezgu

10

ne bo se zavedal
sozvanjanja

kot težkokrvna
otožnost
bo pretakal
skrivnost

v čašo
Drugega srca

Matej Krajnc

Prašič pod hrastom in druge poučne rime

Po motivih iz Krilova

I.

Prašič pod hrastom

Nekako slep je videt dan.
Lužice v njem so krmežljave.
Jager se ujame v lastno past,
a s tem si več ne beli glave.

Pod hrastom pa ... nekakšna luč.
Brki načitanih gozdarjev.
In avtocesta daleč stran,
kjer spet nekdo zapelje v škarje.

Mar ni odličen, tak pejzaž?
Svet temelji na kilometrih.
Nakar zakoplje, kar ima,
v nekakšnih posvečenih nedrih

oguljenih, betežnih zim,
kot bi ne vedel, kam to pelje.
A saj ni važno, glavno je,
da mu nihče ne hodi v zelje.

II.

Orel in čebela

Prestara si, da bi tvoj bes
še komur koli kaj pomenil.
Jaz pa sem zoprn. Vse bolj.
Lej, ravnokar bom spet popenil.

Gre čas nazaj, gre čas naprej,
gre čas vdilj po diagonali.
Boji se, da bi padel mrak.
Boji se, da bi ga spoznali.

In jaz se ustrašim lastnih kril
in vbodov vetra, ki ropoče.
Prestara si za tak hehet.
Še za kaj drugega mogoče.

In jaz vzletim ... v mislih samo;
ne da se mi več kril razširit.
Med snegom se že dela mrak.
Ura je tri ..., če ne že štiri.

III.

Volk in jagnje

Polpismenega me zbude
rjoveči zvoki iz kleti.
Otroci? To je zgolj slab vic.
Ozimnica? Kdo vedel bi!

Tu bil je Edgar Allan Poe,
tako legende govore.
Živel je tu. Zazidal naj
bi nekaj v klet. Menda srce.

A brat ne znam. No ja, slabo.
Ne maram starih govoric.
Bojim se teme. In volkov.
In dveh koles, če gresta vštric.

A moral klet bom razkopat
in prit do dna, kaj se godi.
Srcu ozimnice ne dam:
naj žveči omet, če se mu zdi!

IV.

Plemenita lisica

Zelena luč ni več signal,
ampak hinavski snop svetlobe.
Onstran križišča se cedi
in vse je oker od maščobe.

Pa bil bi zvit, pa bil bi freh,
ji napovedal, vojno lice,
ki jo že dolgo imam v zobeh,
da bom iz ozadja zbezal strice

(ki tam čepijo v dveh gubah
in čas zapravljajo, lenivci)
in ji z rdečo zapretel,
pa še z bazuko in solzivci,

da videla bo, kaj je to,
gospodovati nad usodo!
Rad bil bi plemenit, a kaj –
sod že predolgo pušča vodo.

V.

Prevzetna nevesta

Si misliš, da si lepa, kaj?
Kar jebi v svoji se lepoti!
Mrak se počasi daje v nič,
žgolijo Walkerji in Scotti

napeve, bluese, serenade,
kar pač že paše pod balkone.
Ti pa privzdigneš svoj ponos,
ki z vsakim dvigom bolj potone,

pa greš na ples, na bal, na tanc,
kot se je temu včasih reklo.
Za tabo noč. Pred tabo kri.
Prepiri in razbito steklo.

A lej, pod kožo smo, kar smo.
Vgrajen imamo čuden čip.
Si misliš, da si lepa, kaj?
Zame že ne. Morda za v strip.

Veronika Simoniti

Papilio dardanus

Pravili so mi *madame Butterfly*, pa nikoli nisem razumela, ali z začudenjem ali s posmehom: verjetno so me imeli za prismuknjeno znanstvenico, zabujeno v njen mali kokon, medtem ko se pomembne zadeve neopaženo dogajajo čisto blizu nje. Čeprav je morda med zgodbo o Čo Čo san in moja res nekaj podobnosti, se bo moje poglavje, kot kaže ta hip, končalo veliko manj zanosno.

Tako si mislim, ko od tu, iz tega globokega jarka, opazujem oblake, ki se kot kačji pastirji in vešče počasi umikajo pred mrakom, medtem ko se jim krila barvajo z rožnatim odtenkom sončnega zahoda. Zahod mora biti na moji levi, ker so oblaki obarvani s te strani, na drugi pa, ki je gotovo vzhodna, že sivijo v napovedi teme. Česa več mi ne uspe razločiti, ležim negibno, ker me desni del telesa noče ubogati, sem kot laoški metulj pred smrtjo, ko mu otrpne najprej par kril na eni, potem na drugi strani, nazadnje pa počasi odmre še trup s tipalkami. Medtem me travnate bilke žgečkajo po obrazu in rokah, jaz pa svojega telesa ne obvladam niti toliko, da bi jih odmaknila.

Padec je bil zoprni: ko sem že skoraj ujela lep primerek *nymphalis antiopa* – kako smešno, temu metulju v nekaterih germanskih jezikih rečejo “žalovalni plašč” –, sem nerodno stopila in hip zatem že drsela po pobočju, potem pa brez zavesti padla sem dol. Palica z mrežo leži nekoliko višje, vendar je ne morem doseči, in domačina, ki sta me spremljala, sta izginila; seveda, ko pa sem jima za spremstvo plačala vnaprej. Mehičana gotovo nista šla po pomoč in nima smisla, da se slepim, da bo kdo prišel pome. Pustila sta me tukaj, zavrgla kot umazano cunjko, naduto Evropejko, iz katere sta izžela, kar se je dalo, slabo vest pa pregnala kot nadležnega molja.

Priporočil mi ju je uslužbenec v hotelski recepciji, ki se mi je zdel zaupanja vreden, in že naslednji dan sta zagorela brkača stala pred mojim vrati in ubogljivo poslušala moje ukaze: vzemita usnjeni kovček za

vzorke, palice z mrežami in potovalko z orodjem in rezervnim materialom ... Samo nejeverno sta me gledala, preden sta doumela, kaj hočem, to pa sem jima lahko dopovedala samo z gestami. Med drugim tudi tako, da sem krilila z rokami in oponašala prhutanje. Da danes, v štiridesetih letih dvajsetega stoletja nekdo, ki dela v gostinstvu ali turizmu, ne zna angleško, se mi zdi nezaslišano, tako kot se mi zdi nerazumljivo, da človek ne stremi k znanju; če sem entomologinja, moram govoriti nekaj jezikov in se vsaj malo spoznati na geografijo, da o osnovah fizike in kemije sploh ne govorim. Treba se je prilagoditi življenju, tako kot nekatere živali: da sploh preživijo, prevzamejo obliko in barvo drugih vrst, ki so neužitne ali nevarne. In že govorimo o tem, da bi se morala lepidopterologinja, kot sem sama, spoznati tudi na teologijo in kar je teh kreacionističnih vprašanj, ko na primer išče odgovor, kdo je metuljem, predmetu njenega preučevanja, svetoval, naj si na krila narišejo oči, ki so prava umetniška dela, in z njimi pretentajo sovražnika, ki misli, da pripadajo večji živali: mački, sovi ali kuščarju.

Ampak sama se nikoli nisem spraševala, kako naj postanem nevidna in za druge nezanimiva, kako naj s svojim vzorcem pokažem, da sem lahko tudi strupena hrana, kako naj posnemam moško obliko, da kot samostojna popotnica preživim v tem mačističnem svetu. Mimikrija je zame nekaj naravnega in spontanega, spremenila sem jo v večščino, potem ko sem spoznala Khalila in izvedela resnico o njem. Jaz sem bila njegova učiteljica lepidopterologije, on moj učitelj prilagajanja. Popoln par.

K meni je pristopil nekega vročega dne v Petaloudesu, tako imenovani dolini metuljev na Rodosu, s svojim širokim nasmehom in veselimi brki, dolgo kačico, prilepljeno pod nos, prav tako dolgo kot njegove ustnice. Prevarante takoj prepoznam in tudi tokrat mi goljufivi element ni ušel, vendar je bilo na njem nekaj simpatično predrznega, zaradi česar ga nisem takoj odslovila, ampak sem mu prisluhnila, mogoče tudi zaradi njegove pogumne, skrbno obrite brade, zaradi vedrega čela, mogoče zaradi njegovega vladarskega nosu ter pokončne in visoke postave. V še kar pravilni angleščini z močnim naglasom in ostrimi r-ji je rekel, da se od nekdanj zanimal za žuželke, da pa se zaradi pomanjkanja denarja ni mogel vpisati na študij entomologije v Atenah, rekel je, da je v domačem Damasku zapustil še hujšo revščino od te, v kateri živi zdaj, rekel je, da bo naredil vse, kar bom ukazala, in da s pokorščino ženski nima težav, tudi če je po rodu Sirec in musliman, rekel je, da bo storil vse, da bi se lahko ukvarjal z metulji in pri tem kaj malega zaslužil, čeprav bi mu to lahko bilo pod častjo, njemu, ki je potomec propadlega turško-sirskega plemstva.

Dala sem mu priložnost in posebno mesto v svojem spremstvu: postal je moj prvi asistent, saj od ostalih treh Grkov, ki sem jih najela, nisem

mogla pričakovati kaj več kot to, da mi bojo nosili pripomočke po vročini in prahu, se plazili skozi goščavje, in to kar se da tiho, da ne bi splašili najlepših primerkov. Delikatni del pa je pripadal Khalilu: potem ko sem se prepričala, da ima natančno in zanesljivo roko ter se resnici na ljubo tudi malo zaljubila v njegove prefinjene, skoraj aristokratske prste, sem mu prepustila lepidopterološki vudu: nabadanje metuljev na bucike. To je počenjal s posebno slastjo, in čeprav je bil pri tem neznansko previden, kot da noče raniti živega bitja, je bilo v njegovem načinu hkrati nekaj sadističnega, česar nisem hotela videti in priznati.

Če bi ga morala opisati, bi rekla, da je bila njegova koža enake barve kot krila *papilio roxelana*, rumeno rjava: kot prašna svetloba, dekadentna polt, kot njegova domača Sirija v lenem soncu. Nekaj slovesnega je bilo v njem, kot bi bil v nenehnem pričakovanju predstave, sedeč v gledališkem parterju, v pridušenem soju luči, ki dela gledalce tako lepe in zanimive, da se sprašuješ: kdo so, kaj jih je prineslo v teater, zvedavost, strast ali nečimrnost, da bojo na tekočem z repertoarjem in se bojo pokazali drugim v svoji najlepši obleki? Ko sem se ga bolj ko ne po naključju, če naključja sploh so, nekoč v prvih časih dotaknila, se mi je zdel nežen in prhek, kot da ga prekrivajo mikroskopski strešnati delci – metuljevih kril pa se ne smemo dotikati, ravno zato, ker lahko poškodujemo njegove občutljive luske, ne smemo jih niti oplaziti, če želimo, da bi dolgo živel.

Na Rodosu sva iskala *lemonio balcanico*, na Siciliji *alucito acutato*, več endemičnih vrst v afriški džungli in drevesno nimfo na Cejlonu, bolj za šalo kot zares sva iz Manile pretihotapila zabojček cigar, bila sva na Fidžiju, kjer sva našla neznan primerek in ga poslala v londonski prirodoslovni muzej, bila sva v Avstraliji ter tam doživela potres in napad dveh dingov, ujela sva prozornokrilo *greto* na Kubi, kjer sva se nazadnje ujela tudi sama: spreletavala sva se drug okoli drugega in se nazadnje končno našla z dolgimi tipalkami. Zgodilo se je v šotoru in samo upam lahko, da najini spremljevalci niso ničesar opazili v tisti najtoplejši noči, ko so se večče stisnjene v grozde posedle daleč od luči in se je v meni razblinil še zadnji kanec nezaupljivosti.

Nič od tistega, česar prej na njem nisem prenesla, mi naenkrat ni več šlo na živce: njegova počasnost, njegov sirski vonj po zatohli vanilji, njegov konjski smeh in goltavi zvoki njegovega jezika, vse se je omililo in se obrnilo k meni, me začelo božati in mi goditi, še sama sem upočasnila svoje večno hlastanje za odkrivanjem, se prepustila in sprostila v mehko zaspanost, skoraj omamo. Metulj nima na voljo mesecev, temveč samo trenutke, pa vendar ima časa na pretek, je Khalil citiral Tagorejevo misel, ki jo je prebral kot moto ene mojih knjig, in tisti hip se mi to sploh ni

zdelo osladno. Pred nama je bilo vse življenje in svoboda celega sveta, šla bi lahko, kamor bi hotela, čas in denar nista bila ovira; bila sem bogata dedinja, s sestro nama je stric zapustil dovolj veliko premoženje, da bi si lahko privoščila raziskovalna potovanja do konca svojih dni.

Medtem ko je v Evropi divjala vojna, sva bila tam, kjer je ni bilo čutiti, v Armeniji in Turčiji, brnenje letal sva zamenjala za tišino metuljevih kril in skupno molčeče delo, nemo hojo po visokih travnikih in zasledovanje anatolskih primerkov. Šelestelo je samo moje dolgo krilo, izza visokih bilk in drevesnih debel je pihal samo dim iz njegove pipe, škrtal je samo svinčnik med prerisovanjem vzorcev z razprostrtega dnevnega plena – vse ostalo so bile druge celine, odrezane od najinega kičastega otoka.

Da mora nujno domov, mama da mu je hudo zbolela, je naznanil tri mesece po koncu vojne, in še preden je čez nekaj dni odpotoval v Damask, me je zaprosil za roko. Ko sem ga vprašala, zakaj se mu kar naenkrat tako mudi in ali je pozabil na Tagorejevo misel o času, je zamahnil z roko in me poljubil. Rekel je: “Takoj ko se vrnem, te omožim.” Nisem ga utegnila vprašati, ali se zaveda, da sem ženska modernih načel in da se ne mislim poročiti ne po muslimanskih ne po protestantskih in – glede na to, da sva bila ravno takrat v Grčiji – tudi po pravoslavnih običajih ne, in nisem utegnila pogledati sama vase, da bi videla, ali sem to še jaz, ali so to še moji ideali o ljubezni in znanosti: ljubezen vidi metulja kot letečo rožo, znanost jo vidi kot sicer všečen mrčes, a zanimiv in vreden preučevanja, ker je opremljen za opraševanje in sposoben posnemanja. So bili to še moji ideali o svobodi ali sem se vdala spoznanju, da kljub velikim kulturnim razlikam bolj sorodne duše ne bi mogla srečati?

Ko je odpotoval, sem preživljala samotne dni, po drevesih nabirala jajčeca in jih gojila, jih kar nekaj prodala zbiralcem in se na smrt dolgočasila, zdaj ko mi je bilo odtegnjeno to, česar pred Khalilom nisem poznala. Pogrešala sem tudi njegove muslimanske navade, to, da na primer stopi k vodi vedno najprej z levo nogo (kar sem zdaj iz nostalgije za njim začejala početi tudi sama) in odide od nje z desno, pogrešala sem, kar se mi je prej zdelo neznosno, na primer to, da se po opravljeni potrebi zahvali Alahu, da ga je rešil umazanije in mu pustil, da se olajša. Spreminjala sem se vanj, ga skušala nadomestiti tako, da sem ga podvajala in posnemala, jaz, nekoč zakrknjena Britanka.

“*Draga moja,*” je pisal, “*mami slabo kaže, denarja za zdravila pa nimamo.*” Seveda sem mu ga takoj poslala.

“*Z mamo je bolje, vendar nam je zdravil spet zmanjkalo,*” je pisal čez nekaj časa. Seveda sem mu spet poslala denar.

Kar naprej je obljubljal, da se bo vsak čas vrnil. Potem je tarnal, da denar za zdravila je, vendar je on brez dela in zaslužka. Poslala sem še več denarja.

Eno leto je šlo takole, potem pa sem ga sklenila presenetiti. Odšla sem na slepo, čeprav sem imela njegov naslov in sem vedela, kako se piše. Pot je bila dolga in naporna, z vlakom in ladjo, bila sem brez stalnih nosačev, zato sta mi veliko časa vzela dogovarjanje in organizacija. Prispela sem brez napovedi in kaj kmalu našla njegovo četrt. Ženska na vratih mi je zagotavljala, da tam ni nikogar s tem imenom, in neki moški mi je očitno skrbno in dosledno prevajal njene besede.

Še enkrat sem šla na policijo in matični urad. Naslov se je ujemal s Khalilovim imenom. Vrnila sem se pred njegov dom, tokrat skrita pod obokano nišo pri stari hiši nasproti njegove. V prahu mimoidočih vozov sem čakala ves dopoldan. Potem je prišel ven. Prišli so ven, on in štiri ženske in šest otrok: ženske so bile ogrnjene v dolge galabeje in so imele pokrite lase, otroci so bili videti umazani in blatni. Obotavljala sem se: naj skočim predenj in ga objamem, naj počakam? Kdo so te napol zakrite ženske? Nobena ni tako stara, da bi bila lahko njegova mama. Se je on oblekel v iste barve kot one ali so se one kot metuljeve samice prilagodile samcu? In kdo za vraga so ti kričeči otroci?

Ko sta se ženski z otroki ločili od Khalila in krenili svojo pot, je on zavil v veliko stavbo. Stekla sem za njim in se znašla v veliki pokriti ribji tržnici, med zaboji z mečaricami, sardelami in morskimi spakami, v trušču prodajalcev, ki so glasno reklamirali svoje blago in krilili z rokami, in vrvežu kupcev, ki so barantali in se prepirali za zneske. Ljudje, večinoma moški, so začudeno pogledovali proti meni, ženski brez spremstva.

Kako je mogel Khalil metulje zamenjati za smrdeče ribe, svobodo zraka za težo vode? V množici sem ga najprej izgubila, potem pa spet zagledala. Odločno sem zakoračila proti njemu in se postavila predenj. Bil je tak kot vedno, vendar drugačen. Nekaj je bilo na njem, kar ni bilo pristno, kot bi ga prerisala sicer vešča roka, vendar bi jo tu in tam rahlo zaneslo čez črto.

Vprašujoče me je pogledal, kot da me prvič vidi. Res, Khalil, mojster prevare si, sem pomislila, zakaj si tega nisem priznala že na samem začetku? Rekla pa sem samo. "Khalil ..."

"Khalil? Ste poznali Khalila?" me je vprašal.

Ostrmela sem in v tistem se mi je zasukal svet, zaboji z ribami so se znašli na stropu in ljudje so se zavrтели okrog mene. In potem nekaj časa ni bilo ničesar več.

"Onesvestili ste se," je rekel moški, ko sem ležala v postelji v neznani hiši in mi je ena od napol zakritih žensk s krpo vlažila čelo.

“Pogosto me zamenjajo zanj,” je rekel moški. Da je njegov brat dvojček, da mu je ime Khalid. “Veste, Khalil pomeni 'lep' in 'dober prijatelj', Khalid pa pomeni 'večen'. V imenih je resnica, nobeden izmed naju se ni izneveril njunemu pomenu.”

Khalidova in Khalilova mama je pred dobrim letom res zbolela za tifusom in okužila še Khalila. Mama je preživela, Khalil je umrl.

Jeza v meni je za nekaj časa preglasila žalost. Khalila ni več. So pa za njim ostali dve ženi in trije otroci. Khalid se je obrnil in pomignil proti njim. Očitno niso znali angleško, zato se ob njegovem pogledu niso niti zdrznili. Khalil je zadnja leta živel v tujini, menda je pomagal nekemu znanstveniku pri raziskovanju metuljev, je pojasnjeval Khalid, skoraj ponosen, da lahko te podatke pove komu, ki jih še ne ve. Šlo je za bogatega angleškega znanstvenika, zanj je Khalil nabadal metulje na bucike, je nadaljeval Khalid, čeprav je Khalil menda o teh živalih vedel zelo malo, nekaj malega se je ljubiteljsko naučil prej iz knjig in pozneje med tem delom. Sicer je bil prodajalec rib, od očeta sta brata podedovala majhno ribarnico na obrobju Damaska, vendar jima je šlo slabo. Zato je Khalil šel iskat delo po svetu in na srečo našel človeka, ki mu je plačeval za nesmiselno početje in v zadnjem letu celo za zdravila, čeprav jih v Siriji tako ali tako ni mogoče dobiti. Ampak denar vedno prav pride. “In kdo ste pravzaprav vi?” se me je po besednem dežju spomnil vprašati.

“Tudi jaz sem delala pri angleškem znanstveniku,” sem se zlagala.

“Bi mi pomagali v lepi angleščini napisati pismo Britancu, kot da mu piše še živi Khalil, in ga spet prositi za večji znesek?” je spodbudno dvignil obrvi in se proseče zazrl v moje oči.

Še sama ne vem, kako sem odšla iz hiše klepetavega Khalida in žensk, ki so kakor sence stale ob steni in se šelesteč gibale po hiši. Še sama nisem vedela, čemu verjamem, Khalilovi ali Khalidovi zgodbi, zunanji ali notranji strani metuljevih kril, mimetični barvi prvega ali simetričnem risanju zrcalnih lažnih očes drugega. Pred odhodom sem pismo namišljenemu Britancu seveda napisala, tam, v tisti hiši duhov, po Khalidovem nareku, še sama sem se šla igro, ki jo je en brat igral skrivaj in drugi odkrito. Zdelo se mi je celo, da Khalid med narekovanjem oponaša Khalilov glas. Namesto imena pred naslovnikovim, se pravi svojim priimkom, sem na ovojnico napisala Mr namesto Ms, gospod namesto gospodična. Pismo bo morda pripotovalo v Grčijo z isto ladjo kot jaz.

S Khalilom sva si obljubila, da se poročiva in končno najdeva redkega *nymphalis antiopa*, šele takrat bo najino poslanstvo dopolnjeno. Toda v igri pretvarjanja je vse mogoče in najina igra se bo morda nadaljevala kje drugje, na drugih travnikih, in bojo morali v londonskem prirodoslovnem

muzeju počakati na ta primerek v nekem drugem času, ki ga imajo metulji tako ali tako dovolj in na pretek. In medtem ko ležim v tem globokem jarku, si predstavljam, da se človek gotovo počuti tako, ko je star in onemogel in ga telo ne uboga več, ter se pretvarjam, da sem res betežna in hroma, kajti starosti tako ali tako ne bom dočakala.

Nikoli me ne bojo našli tu, v tem globokem jarku, nepremične, zato se lahko brez škode grem igro, ki me jo je naučil Khalil, igram se lahko mimikrijo, posnemanje starosti, ki je nezanimiva in neužitna, ob njej se nikomur ne cedijo sline. Čeprav se počutim bolj kot okorna gosenica kakor kot gibek belin, sem zdaj *papilio dardanus*, moj najljubši metulj, pri katerem samica posnema samca, kajti samec se zna pred plenilci bolje braniti: obarvam se z enako rjavo in rumeno, zaoblím in zaostriam si konce kril po njegovi podobi, da me nihče ne bo več povohal. Preliti se znam v gospoda Butterflya, v Khalila ali starko, ki naj jo pustijo v miru umreti. Ne štejem več dni in noči, ko ležim v tem jarku, štejem samo še ure svoje namišljene starosti.

Matjaž Brulc

Neva

*V prvi vrsti grejo naši, naši, naši,
v drugi vrsti grejo k maši, vaši, vaši,
v tretji vrsti poje vojska, vojska, vojska,
v četrti vrsti maha Lojzka, Lojzka, Lojzka.*

Marko Breclj: *Parada*

Kako lahko človek sploh ostane pri zdravi pameti?

Prav to vprašanje se je svaljkalo po težkih mislih Viktorja Berezevskega, ko je v vlažni veži praznil svoj poštni nabiralnik. "Samo te trapaste položnice dobivam," je Viktor potožil svojemu staremu črnemu psu. "Položnice in opomine za neplačane položnice in usrane reklame za vrtno opremo, čeprav sploh nimam vrta."

Pes je čemel ob njegovih nogah, grozeče hropel in s pogledom sledil slehernemu premiku gospodarja, ko je ta luščil plast za plastjo trde papirnate opeke, v katero je bila zbita njegova pošta.

Poleg tega so se spet spravili nad njegov poštni nabiralnik; kovinska vratca so bila zvita, zijala so kakor požrešna usta, nema v bedastem porogu, ki ni bil namenjen nikomur drugemu kot njemu.

Le kdo bo vse to plačal?

V vsaki stvari, ki jo je zadnje čase ugledal ali slišal, je spoznaval zname-nja neizogibnega propada. Kaj naj ukrene glede poštnega nabiralnika? In kam gre ta svet? Od vsepovsod je mezela ista neprebavljiva solata: plehke laži, sprenevedanje, hinavščina, človeška neumnost, zloba, uničevanje. Na koncu mu je prav odleglo, ko je bil primoran odjaviti časopis; zdelo se je, da je za ljudi, kot je bil on, odrezanost od sveta dejansko premogla nekakšen obstret odrešitve. Pa vendar se je obenem zavedal, da zatiskanje oči ne pomeni nič drugega kot okrnjeno vidljivost. Toda kaj bi sploh lahko ukrenil? Šel za prekucnika, kakršen je bil nekoč njegov oče?

Potem sta s psom počasi odklamala v četrto nadstropje, puščajoč za sabo sled reklam, ki so Viktorju med hojo drsele izmed prstov. Hropenje ubogega psa je na stopnišču močno naraslo; vsake toliko sta postala, da bi tako eden kot drugi prišla do sape in si odpočila.

Viktor je živel s svojim očetom, z nekdanjim majorjem, ki je pred dvema mesecema dopolnil sto osmo leto in je bil tako najstarejši človek v občini, namara celo v državi. Ko sta Viktor in pes vstopila v tesno podstrešno stanovanje, se je pes nemudoma zavlekel na posteljo k starcu, kjer sta skupaj prebila večino svojih dni. Protinasti mož, oblečen v zbledelo sivo modro obleko, na kateri je imel pripetih za koš odlikovanj, se psu ni dal motiti: sede na postelji je začudeno strmel v prišleka in očitno je bilo, da sina sploh ne prepozna. Njegova gola, tanka, skrotovičena stopala, bela kot mleko, so visela nad posteljno stranico in rahlo drgetala.

“Jaz sem pripravljen,” je z nekakšno čudno vzhičenostjo vzkliknil Viktorju. “Samo še čevlje rabim. In zobe. Menda bom ja imel protezo.” Svetloba z okna je padala naravnost na njegovo pegasto lobanjo, pokrito z redkim sivim puhom; zaradi senc je bil videti še bolj bolan, kot je bil v resnici. Ubogi starec. Utrujajoča starost, v kateri je bilo v resnici le malo dostojanstva.

Življenje starega Berezevskega zdaj ni bilo preveč zanimivo. Večino časa je preždel na postelji, čemerer in nebogljen, odet v težak plašč spominov, ki so pomešani v nepredstavljivo godljo vznikali iz njegove stoletne zavesti in mu meglili um. Preteklost in sedanjost sta postajali eno in isto; včasih je Viktor očeta zalotil, ko ga je potegnilo v nepredstavljivi vrtimec časa, ko je na primer mislil, da je trinajstletni fante, ki na mrzlih dvoriščih nekdanjega Sankt Peterburga z boljševiski krade čebulo.

Ob takšnih trenutkih je šlo Viktorju kar na jok; česa vsega ni ta človek preživel, končal pa takole, nebogljen na prepisnem podstrešju, v negi sina, ki ni imel denarja niti za nov poštni nabiralnik. Si ga je bilo sploh mogoče predstavljati drugače kot starca, katerega koža, posejana s starostnimi pegami, je bila zdaj kot pergament, na katerega je nevidna roka izpisala to nezaslišano komedijo, ki se ji reče življenje? Vse skupaj se je zdelo kot slaba šala, vendar resničnost zato ni bila nič manj resnična, nič manj oprijemljiva, nič manj trpka.

“Časa imava še dovolj, ne skrbi,” mu je potrpežljivo odvrnil Viktor in se počohal po bradi. “Najprej bova jedla.” Viktor je stopil do štedilnika, kjer se je na majhnem ognju kupal krompir. Z vilicami je previdno predrl enega izmed gomoljev; bil je še trd.

“Vse življenje sem se boril samo za eno stvar, za najpomembnejšo stvar: za to prekleto resnico,” je Viktorju nekoč zaupal oče. Menda je bilo res tako, pa čeprav potem resnice ni bilo od nikoder. Vsaj Viktor je ni opazal.

Major je bil po rodu Rus, odrasel je v družini revnega železničarja v Sankt Peterburgu, kjer je bos in strgan preživel mladost. Življenje starca je bilo kot iz pustolovskega romana, ki ga je Viktor prebiral znova in znova. Kot mlad in zagnan član partije je Berezevski spomladi leta 1937 iz Rusije prvič odpotoval v tujino – ne da bi se še kdaj vrnil v domovino. Namenjen je bil na bojišče v Španijo, kjer je potem v nekem rovu na opustelem polju v okolici Zaragoze spoznal čedno prostovoljko iz Bihaća. En samcat pogled na milino njenega obraza, ki se je v neki mrzli španski kleti bleščal v soju sveč, je v hipu odpihnil vse sranje, ki ga je prinašala absurdna trapasta vojna. Anka iz Bihaća je kmalu zatem postala njegova prva žena; po španski polomiji, iz katere sta se srečno izvlekla, sta zaživela v njeni mali balkanski kraljevini in Berezevski, zdaj ponosen in ljubeč soprog, je kmalu postal jugoslovanski državljan. Ljubezen ga je odrešila in začarala.

Vendar zakonska sreča ni trajala dolgo. Prišla je njuna druga vojna, še bolj absurdna in še bolj grozna od prve; za nekdanja soborca je bilo samoumevno, da sta v partizane šla skupaj. Leta 1944 je bila Anka med nemško ofenzivo zajeta in ustreljena. Major jo je našel privezano na neko jelko v gozdu nad Ogulinom; sredi njenega čela, ki se ga je včasih dotikal s prsti, je vrezana v kožo zdaj krvavela peterokraka. Anka je bila velika ljubezen njegovega življenja; major je včasih buden sanjal o čedno krojenih kostimih, ki jih je nosila na sprehodih po predvojnem Zagrebu; še dandanes je lahko otipal čudovito gladkobo svilenih nogavic na njenih nogah, ki so vznemirjale cel Maksimir.

“V teh nogah,” je pripovedoval major, “je bila edina resnica, o kateri nisem nikoli podvomil. In tiste njene nogavice so premogle več pravičnosti kot vse ustave tega sveta.”

Skozi okna majhnega stanovanja v polomljeni hiši na Trgu svobode je prihajal trušč; zunaj so pripravljali proslavo ob občinskem prazniku in obletnici osamosvojitve. Major Berezevski je pred dvema tednoma prejel presenetljivo vabilo iz županjinega kabineta: najstarejšega prebivalca občine so vabili, da bi kot časten gost prisostvoval komemoraciji in zbranemu življu namenil nekaj besed svoje starčevske modrosti.

Viktor si je med sprehajanjem psa ogledal prizorišče, kamor naj bi pred šesto pripeljal očeta. Kot rjuhe velike zastave so plapolale v vetru in pozdravljale pokriti oder, ki se je repenčil med starimi mestnimi hišami. Prepoteni mladeniči so po tlakovcih vlačili kolute z električnimi kabli, dobrodušni gasilci so ravnali klopi, na katerih so ležala pozabljena trobila mestne godbe. Iz zvočnikov so donele pesmi Natalije Verboten, medtem ko so zaripli mestni pijanci opazovali moške v zamaščenih belih haljah, ki so se pripravljali na peko pleskavic.

Gromozanski državni grb, ki so ga prepeljali naravnost iz Ljubljane, je kraljeval na pročelju mestne hiše; na njem so počivali golobi, katerih gruleče spakovanje se je Viktorju zdelo kot posmeh zagnani resnbnosti, s katero so ljudje na trgu opravljali svoje delo. Ti trapasti golobi; Viktor ni mogel, da ne bi pomislil, da so to verjetno edina zares svobodna bitja na Trgu svobode.

Težko je prenašal vse to, ta hrup in direndaj, pa se zadeva še začela ni; zazdelo se mu je, da je bila privolitev za očetovo sodelovanje na proslavi samo še ena izmed napak, ki si jih je nakopal na svoj in očetov križ. Sprva je verjel, da počne to očetu v čast, v njegov spomin; češ, naj ljudje vidijo, kdo je v resnici major Berezevski, naj končno doumejo, kako pogumen in neuklonljiv mož je bil to, kaj vse je pretrpel, ko je križemkražem po Evropi iskal tisto, kar mu je bilo najbolj sveto. Poleg tega je imela zadeva tudi nekoliko bolj pragmatično plat: še do nedavnega je bil Viktor prepričan, da bo njuno dolgoletno moledovanje za dodelitev novega pritličnega stanovanja dobilo večjo težo, če se bo oče pokazal pred oblastjo. Zdaj pa se mu je vse skupaj zdelo preveč trapasto in nedoumljivo; njegov oče je preveč bolan, da bi lahko govoril na proslavi, pred tolikimi ljudmi, ki jim je bilo v resnici prav malo mar za nepokretnega starca, za njegove trpke spomine in stanovanjske tegobe.

Ko sta se s psom obrnila proti domu, sta Viktorja pred vhodom v hišo ustavila prijazna mladeniča iz metodistične cerkve. Prvi ga je nemudoma pobaral, ali verjame v Jezusa.

Viktor se je zmedel, ni vedel, kaj naj odgovori. Pravkar je dopolnil petdeseto leto, bil je samski, brez otrok, skrbel je za ostarelega očeta. Preživljal se je z občasnim delom na črno v neki mizarski delavnici, predvsem pa z očetovo borčevsko pokojnino. Videti je bil potolčen, upadlih lic, črnikavega pogleda. Izgubljal je vse več las; njihovi sprimki, ki so se ob jutrih nabirali na dnu umivalnika, so bili videti kot mačje kozlanje. Kako naj bi po vsem tem verjel v Jezusa? Kako naj bi verjel sploh v kar koli?

“Morate verjeti, potrudite se,” mu je z nezmotljivo gotovostjo v glasu rekel eden od mladeničev, do vratu zapet v snažno belo srajco. “Bog nas ne deli na pravične in grešnike, kajneda, zanj smo vsi nosilci madeža. Po enem človeku je na svet prišel greh in po grehu smrt; tako se je smrt razširila na vse ljudi, kajneda. Ker smo vsi madežni, smo vsi grešniki, razumete?”

“In le z neomajno vero se je mogoče odkupiti za ta naš madež,” je smehljaje dodal njegov kolega. “Le tako je mogoče pretentati smrt.”

Viktor res ni vedel, kaj naj reče. V resnici ni ničesar razumel, vse te abotnosti so se mu zdele preveč fantastične. V nekaj sekundah naelektrene

tišine, ki je nastala med trojico, je raje prisluhnil glasu Natalije Verboten, ki je grmel iz zvočnikov na trgu:

*Čutim, da nocoj bo nora noč,
vse do jutra ne spustim te proč,
ker ukradel moje si srce,
kot Dejan Zavec nokavtiral me ...*

Res je, je znova pomislil Viktor, le kako naj človek ostane pri zdravi pameti? In kdo za vraga je Dejan Zavec? Viktorja je nenadoma obšla trpka misel: ob pogledu na prijazna mladeniča je spoznal, da je zlomljen, razočaran, potr. Neveden. Smrt? Jasno mu je bilo le to, da je prav tega dne prestopil še eno stopničko na poti do neizbežnega, vsega posmeha vrednega konca. In kaj naj zdaj? Kakšno življenje je imel? Je kdaj kakšni ženski ukradel srce? Gotovo je le to, da počasi postaja takšen, kot je njegov oče, star je in raztresen, le da ne premore nobenih pikantnih zgodb, ki bi pričale o njegovih možatih junaštvih.

V kaj naj sploh še verjame? Je tudi on nosilec madeža, kakor pravi mladenič – in če, kakšen madež neki je to? Kaj za vraga je napravil narobe? Počutil se je neumnega in osramočenega, moral je stran. Edino bitje, ki ga razume, je pomislil, je njegov stari pes, pa še ta se bo vsak trenutek stegnil. Mladiča in njuno vprašljivo teološko robo je pustil pred vrati, kot da gre za vrečko smeti, povlekel psa, urno stopil v vežo stanovanjske hiše in se presenečeno zastrmel v svoj poštni nabiralnik.

Viktor je poštni nabiralnik praznil, ko je bilo očitno, da je res poln, in tega dne se mu je zazdelo, da bi lahko bil res poln. Ni se motil. Bil pa je tudi polomljen.

Osvoboditev je stari Berezevski dočakal nekje v Vojvodini, s činom majorja in kupom odlikovanj za vojne zasluge. Bil je mlad, krepak komandant zmagovite vojske; skrit v visokih travah tamkajšnjih ravnice se je dan za dnem onegavljaj z dobro hranjenimi vojvodinskimi kmeticami, ki jih je s svojim šarmom vojskovodje spodnašal kot snope žita. Naposled je lahko srečeval tudi svoje sonarodnjake, klene in postavne robavse, ki so se z vzhoda pripeljali s tanki, okrašenimi s čipkastimi prti in nakradenimi vzmetnicami. Skupaj so pili vodko in žganje, toliko časa, dokler ni major pozabil vsega, kar mu je bilo treba pozabiti. In tega ni bilo malo.

V Vojvodini je spoznal nekega Slovenca, strumnega oficirja z Dolenjskega, ki je bil tudi bolj tako tako, na hojladri. Opita od zmage in alkohola sta doživljala temačne in objestne slutnje o prihodnosti in čakala tudi takrat, kadar ne bi smela. Usoda jima je kmalu namenila priložnost za

poglobitev prijateljstva: manj kot štiri leta po vojvodinski epizodi sta se znova srečala, tokrat na prečudovitem Jadranu, med ostrim kamenjem na Golem otoku. Tri leta po odpustu s te nesrečne skale, pogreznjene v modrino voda, se je Berezevski poročil s tovariševo sestro Marico in se preselil k njej v Kamnik. Zakonca sta čez Karavanke kmalu prebegnila v Nemčijo, kjer sta se nekako pretolkla skozi imigrantsko bedo. Ona je bila podjetna in ambiciozna; odprla sta majhno trgovino, nato pa še obrat za izdelavo lesne galanterije. Ona je hotela več in predvsem drugače; ni minilo sedem let, ko sta se prav tam, v nekem majhnem kraju blizu Stuttgarta, sporazumno ločila, si razdelila imetje in se za vedno razšla.

Major, ki je že zdavnaj izgubil svoj čin in ga pozneje spet pridobil, se je vrnil v Slovenijo in znova začel z ničle. V tretje se je poročil z rošno mlado žensko, nadarjeno pesnico, ki je leta 1986 umrla v prometni nesreči blizu Ormoža; aprila 1962 mu je rodila sina, Viktorja. Njegovih prvih korakov se major spomni le po neki obledeli fotografiji; tiste čase, ko je poba odraščal, je namreč preživljal v neki plesnivi utrdbi v Sremski Mitrovici, z gležnji, potopljenimi v ledeno vodo Save, ki je redno poplavljala njegovo kletno celico.

Ko je major Berezevski sedel na svoji postelji na Trgu svobode, čakajoč da ga prvič letos odnesejo iz zatohlega stanovanja, so se mu po glavi podile kaj čudne reči. Ob njem je slonel neznani moški z zanemarjeno brado in ga potrpežljivo pital z osoljenim krompirjem. Vsakič ko sta za kosilo jedla osoljen krompir, in to ni bilo redko, se je starec spominjal revolucionarnih časov iz domovine, čeprav si pod besedo domovina ni zmozel predstavljati ničesar konkretnega več.

Moški z brado je bil videti zaskrbljen, kje neki ga je že videl? Pa saj je vseeno, v tem trenutku se je zdelo pomembno samo to, da lahko znova sedi v svoji mali sobici na nekdanji Pavlovski cesti v Sankt Petersburgu, medtem ko se zunaj odvijajo nadvse pomembne reči, ki bodo svet vrgle s tečajev. Ne, ne, seveda, ta moški je gotovo tisti zapiti Čeh, s katerim sta kdove kdaj že kovala vse tiste pohujšljive stihe. Ali pač? Starec se je ozrl na svoje medalje, pripete na suknji, in zaslišal šklepet svojih zob; vse je bilo v redu, vse bo še v redu, ga je prešinilo; vedel je, da ga v kuhinji čaka Anka, ki mu je pravkar spekla eno tistih svojih bosanskih pit, čaka ga, da ga bo presenetila, oblečena kot filmska zvezda, nasmejana in žareča kot sonce na nebu. "*Ljubav moja najdraža,*" bo vzkliknila, ko ga bo zagledala. Res ni treba veliko, da je človek srečen, je premišljeval starec, ko je za kosilo žvečil svoj osoljeni krompir, malo ljubezni in miru je v resnici vse, kar človek potrebuje. Kaj ni res? Morda pa je to v resnici pravzaprav hudičevo veliko, ga je prešinilo. Kdo bi vedel. Tako ali tako bo treba vsak

čas ven na apel; slišal je dretje jetniških paznikov, ob katerem je človeka kar zmrazilo.

Ko sta opravila s kosilom, je Viktor razvrstil prispele položnice in opomine; glede na njihovo zapadlost jih je s skrbnostjo uradnika zlagal na kupček na kredenci. Ura je bila četrtr preč; šel je v svojo sobo, si malenkost pristrigel brado in dlake, ki so mu štrlele iz ušes, in se nato skrbno preoblekel. To je bil navsezadnje pomemben dan in poslej nič več ne bo tako, kot je bilo.

Potem se je vrnil k očetu, mu zavezal kravato, obul nogavice in zloščene čevlje, poravnal njegove medalje in ga z največjo muko posadil na invalidski voziček. Pes ju je nekaj časa opazoval s postelje in žalostno renčal. Viktor ni vedel, kaj bi z njim, pa se je odločil, da še njega vzame na proslavo.

“Ti je udobno?” je vprašal očeta, ki že dolgo ni sedel v invalidski voziček.

“Rusi znamo trpeti. Ni ga naroda pod soncem, ki bi toliko pretrpel kot mi.”

“A veš, kam greva?”

Starec je nemo bolščal v svojega sina.

“Tam zunaj hočejo, da prideš na veliko proslavo in pozdraviš zbrane ljudi,” mu je razlagal kot majhnemu otroku. “Ponos naše občine si.”

“Ponos naj si vtaknejo v rit,” je zagolčal starec in se zahihital kot majhen otrok.

“Dobro, pomiri se, ne skrbi,” mu je odvrnil Viktor in mu z robcem obrisal slino okoli ust. Kako rad je imel očeta. Bil je edini človek, ki ga je še imel na svetu. Ko je Viktorju umrla mama, majorjeva tretja žena, je v Ljubljani prekinil študij geografije in se vrnil v rodni kraj, da bi bil bliže vdovcu, ki je potreboval njegovo skrb in pozornost. Major je v stanovanju pokojnice sprva živel sam in osamljenost preganjal s pisanjem zmedenih spominov ter poklicnim bentenjem nad svetom. Viktor je dobil delo v tovarni mila, ki je leta 1996 po spletu bolj ali manj nerazumljivih okoliščin prešla v last človeka, s katerim se je pozneje poročila aktualna mestna županja. S psom se je zdaj pogosto sprehajal po tistem koncu: od tovarne, ki je po olastninjenju hitro propadla, je ostala samo še vratarnica, preurejena v frizerski salon, na mestu proizvodnih hal pa so se zdaj dvigali odurni prazni stanovanjski stolpiči, med meščani znani pod imenom mišelovka. Ko je oče nekaj let pozneje zbolel, se je preselil k njemu in od tedaj sta živela skupaj.

Zdaj sta bila končno nared, Viktor in ostareli major, poslednja poganjka na nekoč mogočnem stebalu Berezevskih. Sledil je najtežji del. Viktor je vzel kuhinjski stol in se s psom namenil v vežo hiše, kjer je psa privezal

za stol. Potem se je vrnil v stanovanje ter očeta na vozičku prepeljal do vznožja stopnišča. Betežnega starca, ki je bil lahek kot pero, a vseeno pretežak za njegov križ, si je oprtal na hrbet, ga mukoma odnesel štiri nadstropja niže in ga spodaj v veži posedel na kuhinjski stol. Potem se je vrnil po invalidski voziček, ga prenesel v vežo in nanj presedel starca. Stol je sprva nameraval pustiti v veži, vendar se je zbal, da bi ga ukradli ali polomili, zato ga je raje odnesel nazaj v stanovanje.

Ko se je popolnoma izčrpan znova primajal v vežo, je major Berezevski že spal. In pes tudi. Bila sta kot dva otroka, oba v smrčecem zenitu svojih dolgih življenj. Nekaj časa ju je opazoval. Kaj bo z njim, ko ju ne bo več?

Ko so vsi trije stopili na trg, je bilo tam že vse polno ljudi. Okrancljani Trg svobode je bil pripravljen zanju, samo zanju in za psa, potrpežljivo jih je čakal, vznemirjen kot mlada nevesta na poročno noč. Dišalo je po pleskavicah in ajvarju, po sanjah in prihodnosti, zastave so vihrale, marsikatera klop je bila že polna rdečeličnih mož in njihovih razpoloženih žena, ki so za to priložnost obule najboljše salonarje. Iz zvočnikov je znova gomazela glasba Natalije Verboten; golobi so s svojim gruljenjem pritegnili k njenim melodijam in tako so vsi skupaj družno slavili življenje, mladost, napredek ... pač vse to, kar se na tak praznik spodobi. Viktor je občutil nekakšno radost, nič še ni izgubljeno, na koncu se bo vse uredilo. Preveč me skrbi, je premišljal, preveč zlahka se vdajam temačnim mislim. Vse bo še dobro.

Vrvež je prebudil majorja Berezevskega, ki se je nenadoma znašel v množici na Sverdlovskem trgu v Moskvi, kjer je kot šestnajstletnik prvič v živo poslušal nepozabno Leninovo grmenje. Ne, ne, ampak tole že ni Moskva, v resnici je bil na zborovanju anarhističnih sindikatov v Barceloni. Oziroma, če ni bila to proslava prve obletnice osvoboditve na beograjskih Terazijah? Kje sploh je? Na prazniku kravjih zvoncev v tistem švabskem mestecu blizu Stuttgarta? Nemara gre za proslavo na ljubljanskem Trgu republike junija 1991, ko se je prerival v žlahtni družbi ostalih demokratov? Kdo bi vedel, komu sploh mar za vse to? Trenutek je bil negotov, izmikajoč; čas in prostor sta se ukrivljala kot presta, ki je oklenila majorjevo utrujeno zavest. Toliko proslav, toliko retorike, toliko zastav, ploskanja, skandiranja – le kdo bi sploh lahko razločil vse to? V majorjevih mislih je bilo vse pomešano, vse je bilo nekako isto, pocasto in neizoblikovano kot golida testa v nečkah; vrnil se je tudi pozabljeni občutek nelagodja, tisti stari občutek, da stvari še zdaleč niso takšne, kot bi morale biti. Občutek, da nekaj bistvenega manjka.

V tistem trenutku je zagodla mestna godba na pihala. Stari major Berezevski se je vznemiril; zbal se je, da se mu bo zmešalo od vseh teh

spominov, da mu bo zaradi hrupa razneslo starčevske prsi, v katerih je komaj slišno bilo njegovo oslabeledo srce. Zajela ga je panika; njegove roke, tanke kot papir, so se oklenile ročajev invalidskega vozička.

“Nočem,” je rekel starec. “Ne grem.”

“Toda, oče,” je ugovarjal Viktor, “zdaj je prepozno.”

“Nikoli ni prepozno.”

“Moraš to storiti. Pokazati, kdo si in kaj si. Ljudje si želijo slišati, kar jim imaš za povedati.”

“Vse vedo bolje od mene,” je ugovarjal starec. “Kdo sem jaz, da bi jim govoril?”

“Poleg tega gre za stanovanje. Če prideš na proslavo, nama bodo zagotovo dodelili pritlično stanovanje in potem te bom lahko vsak dan vozil na sprehode.”

“Ti trapec naivni,” mu je odvrnil oče.

Kako je Viktorja to raztogotilo! Polovico življenja je preživel v skrbi zanj, za tega domišljavega starca, ki živi samo še v preteklosti, ta pa mu vrača takole, kot da ne bi šlo tudi za njegovo rit. Kako ga je bil v tem trenutku naveličan, in to res naveličan! Razdajal se je zanj, se žrtvoval, on pa mu vrača z zmerljivkami, kot da je tujec in ne njegov rodni sin.

Viktor je očeta ihtavo zapeljal pred izložbo trgovine s spodnjim perilom, kjer je bilo manj ljudi in manj hrupa. Tu se bosta lahko v miru pogovorila. A tedaj je godba potihnila in zaslišala sta bučen aplavz. Ženski glas je napovedal prvega govorca, nekega namestnika nekega ministra, za katerega Viktor še nikoli ni bil slišal.

Skozi drgetanje množice je do njiju prodrl krepak moški glas. “Spoštovani! Naša veličastna zgodba je dolga in pomembna, naša naloga pa je, da zgodbo preoblikujemo in jo nadaljujemo, čeprav morda nikoli ne bomo ugledali njenega konca. Ga bodo pa naši otroci! Leta 1991 smo postali znanilci novega, ustvarili smo neverjetno zgodbo o uspehu, o svobodi, o razvoju in napredku, ki ga mora biti deležen sleherni član naše demokratične evropske družbe ...”

Lutke, odete v čipkaste modrece in pisane hlačke, so medtem z zanimanjem opazovale pogovor med očetom in sinom.

“Oče,” je rekel Viktor s pomirjajočim glasom. “Odpeljal te bom do odra.”

“Hočem nazaj domov, naposlušal sem se neumnosti,” je vzkipeł major. V zvenu njegovega glasu je bilo čutiti neuklonljivo starčevsko trmo. “Zvečer pride Anka in greva v Maksimir.”

Viktor je zavil z očmi. “Oče, prosim te. Pojdi na oder.”

“Star sem, ničesar več se ne spomnim.”

“Če ne drugega, pojdi tja vsaj na čast ... kaj vem, svojih nekdanjih tovarišev.”

“Vsi moji tovariši so mrtvi. In izdani. Vse, kar so kdaj dosegli, so zasrale te usrane politikantske goflje.” Potem je za trenutek pomolčal. “Nobene koristi ni od te trapaste zgodovine. Vse skupaj je navadna laž, prevara.”

“Kaj pa najino pritlično stanovanje?”

“Navaden slabič si,” je zakašljal starec. “Navaden slabič! Izgini mi izpred oči!”

Tudi prav, je nenadoma sklenil Viktor, besen na očeta in na ves svet, tudi prav. Šel bo tja, med množico, in to sam, brez trmastega in tečnega starca, ki je požrl vso pamet sveta, prepustil se bo noči in norosti in divja množica ga bo požrla, da se bo spremenil v nič. Napil se ga bo kot žival, naj gre vse k hudiču!

Starec je ostal pred izložbenim oknom, na katerem se je v steklu risal njegov odsev. Videti je bil naveličan, oropan vsega, razžaljen, kot je bila razžaljena njegova preteklost. Prostor okoli njega je nenadoma umolknil.

Lutke so bile podobne tistim, ki jih je nekoč hrepeneče opazoval v razsvetljenih izložbah Nevskega prospekta v rodnem mestu. Nos je pritisnil ob mrzlo steklo, kjer se je zarisal megleni obris njegove sape. Celo večnost bi lahko preživel takole, z nosom, pritisnjenim ob izložbo, ne meneč se za vrvež za svojim hrbtom. Lutke so ga očarale s svojo nepremično milino; predstavljale so nekaj, kar je bilo tako blizu, a hkrati tako daleč, tako nedosegljivo. Vendar je slutil, da bo nekoč drugače, vse se bo spremenilo, resnica bo spremenila svet. On bo poskrbel, da se bo to zares zgodilo!

Ob sebi je zaslišal krohot; in kot da bi se prebudil iz sanj, se je nemudoma odlepil od stekla in urno, karseda urno stekel proti srepeči svetlobi, ki je odsevala z mirne gladine reke Neve. Vse je bilo še pred njim, čisto in nepotvorjeno se je izročalo v naročje njegove neuklonljive mladosti.

Matjaž Zorec

Kriza odvečnih ljudi

Pošast straši po Evropi, pošast presežne eksistence. Nihče je ne vidi oziroma je ne želi uzreti, ne predsednik sveta, ne komisije, ne kanclerka, ne prvi minister, ne demokratični socialist, ne ljudski strankokrat. Niti papež. Saj je monstrum pogoltnil še njega. Dvoje sledi iz tega. Prvič, da našteta gospoda nima niti najmanjšega pojma, kaj počne, kje se nahaja in kdo jih obdaja. Da mislijo kljub temu in z vso komaj pojmljivo nezaslišanostjo in obenem prav zaradi tega nevedenja svoje početje siliti dalje, nekak loterijski hojladri, dajmo tole probat, pa da vidimo. Severnjakom bomo rekli: Glejte, tako in tako je, če ne boste tega in tega, se boste spremenili v tiste majmune dol na jugu. Južnjaki pa ... No, ti tako ali tako nikoli niso počeli drugega, kot živeli prek svojih zmožnosti, tj. kofetkali in čvekali na nepotrebnih delovnih mestih, potlej pa podremavali na svojih nezasluženi prijetnih dvoriščih nezasluženi lepah bajt. Niti milega mediteranskega podnebja si niso zaslužili. Slišite, zdaj boste pa le morali živeti, kakor si lahko privoščite, če ne ... Apokalipsa, pride bavbav in vas kastrira. Vi brezdelneži, cigani in komunisti. In v tem je drugo. Ta operativni angelski zbor očitno meni, da je njihovo ziheraško eksperimentiranje edina možna varianta obstoja, alternativa pa kratko malo vesoljna dezintegracija.

Takšen *déjà vu*, vedno nekaj straši po naši nemrtvi gospe. Huni, protestanti, razsvetljenci, komunisti in Grki, antični inavguratorji evropejske epopeje in njeni balkanski krvniki. Njena Ekstaza je smrtni gon, hirajoč v svoji neumrljivosti. Na mašine priklopljeno životarjenje brez lastne moči in želje, to je naša draga kraljica v krsti temnih stoletij. Zlato sonce nas še zmerom žge, evropske mrličke, mumificirane vampirje, in Beethovne najlepše vrstice so prevratene v farsično jodlanje brez besed, pomena, govorce.

Pa koga na tem svetu to sploh briga, mislim ta vukojebena provinca nekje med Rusijo, Muslimani in odprtim oceanom. Evropejska tragika

niti ni več njena totalna globalna nemoč, avizionarska impotenca, temveč to, da gospodujoč ji amerikanski pankrt postaja prav takšen. Lepa, o lepa bo smrt Amerike, kakor upokojen general s svojim zastarelim konvencionalnim orožjem bo legla v puščavsko nevihto itd. Crkovanje ZDA je crkovanje EU in bližnjebodoči primati se ne vmešavajo, zgolj mirno in samozaverovano čakajo, kdaj se bo tale zahodnjaška agonija vendarle blagovolila stegniti.

Ni le politična kasta tista neozdravljivo nagnita, brez kančka samopodobe o padanju v lastno propadanje, nič manj niso zatrohnjene njene parapolitikantske institucije *à la* IMF, OECD, bonitetne agencije itn., te nevoljene nejevoljne diktatorke, braniki demokracije, svobode in nestabilne finančne cirkulacije. Saj, saj, itak, toda ne ustavi se v teh kronskih globalnih organizacijah, na vsakem še tako celičnem členu, ki vzdržuje položaj, kakršen je, oziroma želi z avtoapologijo krizne razmere razkriziti tako, da na ravni vsakdanje jebe krizo še pogloblja, kot bi se dalo poboljšati in okrepati le prek nove degradacije iz slabega k slabšemu. Treba je zgolj obrniti, še kriznejši od krize so ti njeni reševalci na križevi poti proti ... – nihče ne ve, čemu, kaj in kdaj bo vendar napočil brezkrizni potlej. Tako npr. tudi do zadnjega vlakenca amerikanizirana menedžerska ringaraja vpeljuje te zahodnjaške biznis modele, katerih svojevrstne brezumne motivacijske delavnice za zaposlene so amodrostna newagerska preseravanja, tako blesava, da je res pretežko nasesti njihovemu verjetju v takšne nebuloze brez najbednejšega izločka od kakšne kolikor toliko ideje. Najbrž še sami sebi ne verjamejo s temi grotesknimi načini dela oziroma so samozaverovano zaslepljeni do mere, ko gospodje cesarji vede ignorirajo svojo goloto ali kar odrtost ter imajo svojo brezkožno nagost za najelegantnejše armanije. Če je njihovo ignorantstvo zavedno, so zahrbtni hipokriti brez jajc, če ni, so mentalni bebcji. No, oni zaposleni jih z iskrenimi otroškimi očmi že vidijo za to, kar so, pa z lastno apatijo in brez direktne sile subtilno šikanirani po oni pretanjeni nadjazovi sadistični metodi, po kateri jim napake in spodrsaljaji niso očitani odkrito, marveč se morajo nenehno žreti in kriviti sami pri sebi ... Krasni dobri stari svet, komu boš manjkal, kdo te bo pogrešal in ti prižigal na Kitajskem skupaj zlimane elektronske svečke.

Da ne bomo prepreroški, je treba še malce zožiti fokus in pozumirati zrenje. Med romanesknimi tipi velikih ruskih romanov, tega tudi ob najslovanofilejši ideologizaciji najodličnejšega evropskega kanona, je eden najpomembnejših pojavov t. i. odvečni človek. Od brezdelnega oblomovskega plemiča prek obubožanih aristokratov, ki izničujejo dediščino za dediščino, delirijskih mladeničev z na videz ekscentričnimi idejami vse do bolnega, hudobnega, neprivlačnega človeka, utelešenega v podtalnežu.

Ti posebneži, že tedaj prepoznani kot povsem otipljive skupine v socialnem tkivu, oziroma njihov položaj napram ostalim družbenim razredom danes postaja ali je že postal dejavnik prihodnosti, ki je, če so prihodnost ljudje, tako kot slednji – kaj, odvečna.

Danes to niso več propadajoči modrokrvneži ali cinični eksistencialisti z izjemnim uvidom, marveč ne manj ne več kot pokolenje dozdejšnjega najštevilčnejšega srednjega razreda, buržujproletarcev, zaposlenih državljanov, kakor se jih že imenuje. Poleg zimzelenih, ptičje čivkanih prepotratne javne porabe, nezagonjenega gospodarstva, nefleksibilne delovne zakonodaje itn., itd. je tem kataklizmam enaka alarmantna stopnja brezposelnosti, pravijo. Sodobna brezposelnost, ki jo je treba prevesti v – nezaposljivost. Ideja je v tem, da dandanašnja brezposelnost ni simptom, katerega bo ta ali oni za to usposobljeni veliki vodja s temi in temi ukrepi pozdravil in vsi skupaj bomo z delom in jelom zakorakali v neko novo *new deal* prihodnost, ampak stanje brez povratka in pred sedanjo pričujočnostjo že razodeta prihodnost. Pomeni, ne manko delovnih mest za nesrečne mlade ljudi direkt s faksa na zavodu, ne, da ti isti ne znajo delati ali sploh ne delajo ničesar, ne, pomeni dejstvo, da s svojimi sposobnostmi, željo, močjo in delom v današnjem realnem času, realnem življenju, realnem trgu dela niso zaposljivi, ne kot momentalna in odpravljava lastnost, temveč njihovo bistveno določilo kot tako. Prekarci, s kot kartezijanski dvom edino zagotovostjo v konstantni negotovosti. V dani strukturi ne morejo postati subjekt, so nekakšni presežni objekti, oddvojene fekalije meni nič tebi nič navkljub jalovosti znotraj realpolitičnega sistema obstajajo dalje. In stanje, v katerem ne moreš poustvarjati, kaj šele soustvarjati ali ustvarjati tega sveta, pomeni sicer že res takole fizično in živalsko biti, toda dejansko je to bitje v bistvu – ne biti. Si in hkrati nisi. Živ, a v prazno. Neživ životarec. Zombi. Dobesedno.

Vstanimo, v mrtvosti zakleti. Vstanimo kam? Obstaja mesto vrh zemlje? Najštevilčnejši so nemara prav zato iz humanistične in družboslovne sfere, ker drugega kot izreči Stop, ustaviti se in premisliti, od kod, kje in kam, kaj se dogaja, kako je do tega prišlo, kdo sploh smo, se menda ne da. In seveda, takoj potem biti ožigosan za brezdelneža, hipsterja, salonskega levičarja, kampirajočega klošarja pred borzo, v utopiji utopljenega mešalca zraka brez zveze z življenjem, delom, preživetjem, družino in škrtuharskimi karticami za popust pri sosednjem trgovcu. Mar res? Imajo prav ti privilegirani bentači čez ne tič ne miš ljudi, potvorjeni v sistematizirano utvaro brez resničnih pravic, svobod in možnosti, v tem pretanjeno poegalitarjeni z osovraženimi, vsak svoj cigel v zidu ...

Predpostavimo, da med odvečnimi obstaja nereprezentativen posameznik, in že njegova drugost proti ostalim večinskim, kot priseljenčeva pred avtohtončeva, pove precej, s kolikor toliko normalno službo in plačo, za razmere in standard ni pretirano o njej misliti kot o skromni, da živi sam na svojem, praktično v najemniškem stanovanju, saj so vsakršni krediti in nakupi stanovanja, hiše itn. bolj ali manj sanjane pravljice. Ko poravnava vse svoje stroške, bivanje, plača položnice, zavarovanje, si boggedaj kupi kako knjigo v antikvariatu, ker si novejših izdaj itak ne more privoščiti, mu ostane manj od pljunka, s katerim mora preživotariti do naslednjega meseca. Paštete, tri dni star kruh in kakšen pir zvečer, ki je itak dovolj, da se ga diskvalificira kot pijanca in absolutnega krivca za lastno bedo, kaj se pa naceja, naj gre h kakemu guruju na poslovni tečaj in ustanovi podjetje. Kot da jim ne bo nikoli jasno, da podjetništvo, legalizirano dobičkonošenje, profitiranje iz nič niso ultimativne mokre sanje slehernega smrtnika. Slednji želi bolj ali manj delati, za kar se čuti poklicanega, in dostojno živeti ali v teh časih zgolj preživeti.

To zadnje je realnost teh ljudi, šiht na začetku odstavka pa bolj ali manj vnaprej propadla sanja. Saj bi šel človek fizičariti, pa kot vse kaže še za Bosance in Albance gradbenike ni več posla, čeravno si za razliko od njih kot državljan Slovenije in Evropske unije menda lahko obeta tistih par sto evrov, ne da bi te policaji neplačanega zapeljali tja dol na južno stran Kolpe.

In med temi nedonošenimi ljudmi je najnedonosnejši človek – umetnik. Sama beseda je že onstran psovke, kot da je sploh ni več mogoče izreči brez vnaprejšnje negacije, pa še negirati se je ne da zares, saj je pred vsakršno pozicioniranostjo itak vnaprej smatrana za neresno in nerealno, kakor v neoznačenih narekovajih. Nikakršni nič za nikogar, tako nekako je situiran v telih nakriziranih časih, kolikor je sploh možno definirati pojem, saj je t. i. umetniškost danes praviloma v istem nemrtvem stanju kot njeni tvorci, konceptualna pozicija med kot samozavedno teorijo ter premestitvijo slednje v takšno ali drugačno utelesitev, odvisno od medija oziroma multimedija. Žleht jeziki bi temu rekli nikakršen filozof se spari s sfaliranim ustvarjalcem, potlej pa nastane neka performativna inštalacija.

In prenoro nadaljevanje, skrčiti to fluidno umetnostno oznako do skrajnosti, odvečneža med odvečneži, do one relikvije od umetnika, čigar medij je jezik in obrt pisateljvanje. Ne čisto brez sarkazma bi lahko pripomnili, s kakšno osupljivo lucidnostjo mu čas, v katerem živi, skoz davnega in odpisanega Wertherja suflira, kam naj se da. Zvezdniške eminence na stran, saj že etablirani in zlahka izdajljivi pisci jamrajo, kako bi samo ob pisanju živeli kot brezdomci, nikaar one druge uboge neznane pare, ki si od

pisanja obetajo največ, kar si pesnik lahko, življenje po življenju. V tem prvem pa dodobra spoznavajo, da človek že res ne živi samo od kruha, da pa na neki v geografskem smislu depresivni točki postane tole naše od dosežkov kapitalizma blagoslovljeno življenje eno samo živetje za zgolj kruh. Oni drugi, v psiho prenešeni pomen hitro pritakne svoj gobec in začne popadajoč naskakovati vsepovsod.

Pa dobro, piscem je bilo vedno hudo, ne sicer vsem, a premarsikdo je bil navajen vse prepogosto občevati z ježem, kakor lepo poslovenimo neki izrek iz južnih krajev. Če je bil kdo kdaj na vsakokratnem hkratnem svetu odveč, potlej so bili to pesniki in umetniki, vsaj dobršen del njih. Da ne bomo preveč sočutni s sabo ter v izogib pretiranemu patetiziranju, kar izpišimo: eksistenca pesnika ni bila še nikoli tako prekrita z eksisten-co slehernika. Danes zadobi status tega na rob odrinjenega odvečneža vsakdo, kdor stremlji k nezaslišanim privilegijem, ki jih neizobraženo teslo jemlje za samoumevne, čisto običajne nerazkošne bivanjske prostore, socialno in zdravstveno varstvo, minimalno gotovost, spričo katere ni treba zašvicati ob vsakem novem nenadejanemu strošku, in pod tem vsakim ne mislimo nezaposlenega parazita, temveč najobičajnejšega delovnega človeka. V one ostale individualistične ostudnosti se niti ne bomo spuščali, npr. tudi če za voljo argumentiranja sprejmemo brezposelno armado za lenuharsko lumpendrhal, kaj naj kot družba z njimi storimo, naj jih pustimo pocrkati na pločnikih, naj jih strpamo v posebne prostore, koder bodo blagovolili crkovati stran od naših še nalimanih čigumijev očiščenih ulic, ali naj jih koncentrirano utaboriščimo in minimalno vzdržujemo pri životarjenju, svoje otroke pa vodimo na ogled v te homološke vrtičke ter jih kastracijsko strašimo, vidiš, če ne boš delal natanko tega, kar ti jaz pravim, da je pravo delo, boš takšen kot tale podčlovek.

In tudi oni delavni ljudje niso tako zelo odtujeni statusu odvečnega, saj so nenehno pred grožnjo, da bodo postali tehnični višek, češ: Če ne boš ti, bo pa takoj naslednji za tabo, vrsta je dolga, ter s tem na neki način dejansko že narejeni za odvečne, sploh pa je njihovo delo zažrto globoko čez uradne ure, zaradi česar svoj posel opravljajo naprej doma, brez dodatkov in zastonj. Z njimi se množica odvečnih ljudi nesluteno razširi, zaobjemajoča tako rekoč prav vsakega tako v delovnem razmerju kot tistega brez tega privilegija. Kakšna škoda za naše protikrizne operative, rodili so se v napačnem času; kje so tisti zlati časi, ko se je presežne ničpride preprosto zaslužjilo ali kratko malo usmrtilo, uboge pare rešiteljske se ti zasmilijo v dno duše, če jo odvečen človek sploh ima.

Naj nič ne zavede, kajti težka in boleča resnica je: vsi ti, mi vsi, marginalni pesniki, delavci za tekočim trakom, pisarniški komercialisti,

diplomirani kulturologi, dobrovoljni prostovoljci, vsi so in smo dejansko – odveč. Odveč za ta svet in čas, za geopolitične razmere in finančne trge, odveč za vladajoče varčevalce in opozicijske odrešitelje, odveč za vse prej, za zdaj in za potlej, odveč za sistem. Sistematično poodvečeni, brez zlobnega drugega, nekih zarotniških kapitalistov ali zlobnih tehokratov ali nevidne invazije Nezemljanov, odvečni čisto samo po sebi, kakor brez posredovanja, kar tako, za nič. Nenačrtovano in kot neizbežno, brez alternative. Res se človek dojema, kot da bi največjo uslugo vesolju storil s svojim izginotjem.

Kako se vesti, če je smrt kot izbira smrtni greh in nimaš skomin ustanavljati biznisa, krasti patentov, jih populistično lišpati ter prodajati kot edine življenja vredne reči. In posebej, ker smo tule brez povratka zaprečeni s poezijo, kaj in kako poetizirati. Odgovor je identičen, najprej in predvsem biti in pisati naprej. Ne podleči skominam po predrugačenju. Če je obstoj greh, potlej obstajaj grešno. Če je greh delo, sploh tisto pesniško, potlej je zrcalo resnice.

Od tu, obstalega obstajanja in nadaljevanega pisanja, je možna samo še radikalizacija lastne pozicije. S sebi enakimi zapopasti lastno odvečnost, jo gnati naprej do poodvečenja. Postati ničta točka, na kateri vse ostalo utemeljuje svoj obstoj, z distanciranjem, mistificiranjem, demoniziranjem. Paradigmatizirati pozicijo in v nekem neujemljivem, vedno že prisotnem momentu totalno spodnesti ničesar več zmožne nujneže. Res naj prav nič ne zavede. Kajti ničesar niso zmožni. Kastrirani so. Njihova absolutna samokritiška slepota je kokodakanje stran od tega zanje nesprejemljivega dejstva. Njihova kastracija je njihova groza, travma, njihov poraz, kastracija odvečnih, pač kastracija kastracije. O, krasno se poje ta dialektika. Znanost logike ne zna zatajiti. Zmerom ima prav, božanska atributka.

Malo manj abstraktno – ne se sramovati lastne odvečnosti, tudi če je nezakonski izrodek v sramoti izrojen. Morda res nima garanta in ne ve, kam in kako, toda ziheraštvo njenega nasprotja, to povsem aperspektivno politiziranje brez kakršne koli izvirnosti, vizije, stremljenja k boljšemu ter zmerom vedno eno in isto vračanje k neki fantomski stabilnosti, njihov izgubljen kompas je tisto zares nezavedno šlatanje. Ali pretanjenje, ne se sramovati sramu. Kdor je brez sramu, je brezsrarnež, kar bi bil za sedanjno oblastniško strukturo pravzaprav dobrodošel kompliment, ker je tudi v svoji najbolj cinični varianti predvsem idiotska, in pri tem ni mišljen oni lepi miškinovski idiotizem, temveč povsem klinično. Neobzdljivo najprej neznanje, potlej nepoznavanje in končno absolutna nevednost. Res, morda nimamo ničesar, a njihov nekaj, njihovo vse je izvorni nič. In spet smo podialekizirali, postali negacija negacije.

In kaj naj pesni pesnik, ustvarja umetnik? Tisto, kar ti, tista najvrednejša peščica, ustvarjajo in pišejo, odkar obstajajo, nenehno revolucionizirajoč moduse dojema. V danem praktičnem momentu najodvečnejšo literaturo vseh časov, več kot odvečno, nezaželeno umetnost naj izpisujejo, kajti šele na točki nezaželenosti se odvečnost konstruira kot subjekt, negativen subjekt. In literatura, umetnost vobče, ima to kratko malo božansko moč, da s samim vznikom v vse vnaprejšnje in vse vnazajšnje smeri že udejanji svojo protiprotiodvečno pozicijo, stoji in obstoji kot nepovraten dogodek, ki ob zaobjetu prepomeni in prevrati sleherno dogajanje, kar je vendar funkcija tiste resnice, kateri so zafiksanci z metafikcijo odrekli obstoj. Vsako tako delo je triumf samo na sebi ter pripomore in bo pripomoglo k vsem morebitnim nadaljnjim dejanskim zmagam, zmerom tako ali drugače kažipot in opominjanje na poti proti cilju ter obratno, tudi samo odprto za novo in novo opomenjanje.

Ne si pustiti pametovati o tem, kakšno naj bo, da bo le ugodilo okusu in se kolikor toliko prodalo. Najobetavnejša dela so na jalovi sceni, saj koliko je knjig, koliko umetniških del, koliko pesmi, ki izparijo kri, razdušijo dušo in infarktirajo srce ali implozirano predružačujejo literaturo kot tako, neobjavljiva dela. In resnično subverzivna knjiga bi bila tista, katere izdajo bi prepovedala ta ali ona cenzura. Takšna bi se najbrž tudi precej dobro prodajala, krasna kapitalistično obscena misel, kako zaslužiti s sebe uničujočim delom, poslednji revolucionar, kapital.

Tako ostane drznost preobrniti do konca. Potemtakem torej danes biti odvečen človek ne pomeni biti rakav člen sodobne družbe, ki jo je treba tako ali drugače ozdraviti teh kužnih, nikamor spadajočih nekompatibilnežev. Ravno nasprotno. Če je v izpisanem vsaj kanček resnice, potlej biti odvečnež ne more biti drugega od rešitve problema, zdravila, prvega odrešitvenega znaka, podobno kot cepivo sprva pravzaprav okuži. Kajti če je nezaposljivih vse več in množica odvečnežev raste kot grški dolg, se da v tem razbrati napoved, da bomo nekoč odveč prav vsi oziroma bodo oni apostoli, živeči popolnoma v skladu s svojimi blagostanskimi zmožnostmi, preroki absolutnega prava, oslepljene papige oziroma še manj, saj se tudi papiga tu in tam nauči kake nove besede, v tako zanemarljivi manjšini, da ne bodo zmogli drugega kakor skladno s svojo hlapčevsko naravo konvertirati v – odvečnost.

In ko bomo odvečni vsi, ne bo odveč nihče več. V nas je čas, ko bo človek človeku – človek.

V tem je še edina preostala moč tele naše prastare evropejske kulture. Da je bila zmožna inavgurirati te ideje o lepem in dobrem, svobodi, enakosti, četudi jih tu in zdaj, s hitrostjo in smerjo, v katero zgrmeva, sama ni

zmožna udejanjevati. Ta tehnokratska in birokratska žalost brez kakršne koli ljudske kaj participacije, niti asociacije nima več na voljo, stremljenje in želenje teh, ki naj bi jih usmerjala po lastnih kvazievropskih standardih, nima zveze z realnostjo, in potlej se še čudijo, zakaj neki to njihovo ljudstvo cepeta in divja in zahteva neke totalne nemogočnosti. Kaj danes tule s svojim ravnanjem ve o največjih dosežkih na nekdanj, dolgo dolgo nazaj najbolj razvitem koščku sveta. Vem, zaradi njihove nezamisljivosti jih je treba ponoviti in ponavljati, obskurne domisleke o svobodi in enakosti vseh in vsakega posebej, o univerzaliziranem dobrem. Ja pa če časi niso temu primerni, je ja treba najprej stabilizirati razpuščeno finančno orgijo, enakost in svoboda bosta že še lahko prišli na vrsto. Nezaslišana in v brezumju zamrzla evropska dediščina. Njena resnična neprecenljivost je v tem, da so bili nedavno in so še na primer Arabci bolj evropski od Evropejcev.

Domači nosilci najlepših in najboljših evropskih dosežkov pa so antagonisti vladajoče evropske politike, tu in zdaj edini pravi Evropejci, ti propadli južnjaki in njihovi, naši neumorljivi protesti. Ti brezdelneži, ki nočejo in nočejo dojeti protikriznega evangelija, trošijo, česar nimajo, in nimajo blage veze o ekonomiji, najempiričnejši znanosti vseh časov. Saj se njihov boj za pravico zase čudovito prekrije z bojem za oni vobči prav, kakršen se je nekoč neugasljivo zaiskril v vznesenih sanjah najbriljantnejših evropskih umov. Ti zadnji braniki vsega najboljšega, kar se je rodilo, izrodilo, pa prav zaradi njih še ne zamrlo na tej provincialni celinici. Odvečni ljudje.

Naj bo konec ubran z začetkom.

Odvečneži vseh dežel, združite se.

Matthijs van Boxsel

Enciklopedija neumnosti, 8

Aerobat Fallor

Neumnost ni moja močna stran.
Paul Valéry: *Gospod Teste* (1895)¹

Prepričanje

Nihče ni tako pameten, da bi dojel, kako neumen je. In to je koristno. Našo inteligentnost tvori skupek vseh naših jalovih poskusov spopadanja z lastno neumnostjo. “Kadar koli pomislim, da sem neumen, učvrstim svoj jaz.”

Kdo je Fallor?

Fallor se od svojih prijateljev in sovražnikov razlikuje po jeziku, obleki in prehranjevalnih navadah. Te razlike ga opredeljujejo. Skratka, za njegovo identiteto jamči zunanja meja.

Toda Fallor ima tudi notranjo mejo, kajti kdaj je resnično Fallor? Če povemo po pravici, nikoli. Fallor je prepričan, da pozna vse svoje dobre in slabe plati, vendar ga njegova neumnost vsakič znova presune.

Resnični Fallor ne obstaja, toda to ni vprašanje. Fallor je Fallor le v svojih bolj ali manj slikovitih, čeprav ničevih poskusih, da bi se dokazal. Njegova močna stran je neumnost. Njegovo identiteto opredeljuje neuspeh. “In če je neuspeh neizogiben, naj bo vsaj vrhunski.”

¹ Gospod Teste (Monsieur Teste): izmišljeni intelektualec iz Valéryjevega Testovega cikla, vrhovni svečenik uma, Valéryjev literarni poskus v zbirki proznih besedil iz različnih obdobij njegovega življenja; ta cikel je njegovo edino prozno delo.

Fallor je te ideje razvil med vrtenjem pedalov na domačem sobnem kolesu, kajti le tam je včasih dosegel svoje meje.

Praznik za pesimiste

Fallor ne živi svojega življenja, ker bi bilo tako zelo resnično, dobro ali lepo, temveč ker življenje je, kakršno je, torej neumno. Ker je to spoznanje zanj preveč – ali premalo –, ravna, kot da bi bilo življenje resnično, dobro in lepo ali pa lažnivo, slabo in grdo. Življenje je za pesimiste pravi praznik: izkaže se, da je vse boljše, kot so pričakovali.

Ušesna mečica

Stara judovska navada je, da eno opeko v novi hiši postavijo postrani kot znamenje človekove nepopolnosti. Perzijci v svoje preproge namenoma vtkejo napako, ker ne želijo tekmovati z božjo nezmotljivostjo. Fallorju je mati po rojstvu odgriznila košček ušesne mečice.

Ta skromna dejanja pričajo o precenjevanju samega sebe, sama po sebi pa so dokazi nepopolnosti ...

Osebna rubrika

Medtem ko se mladi očka poigrava z ženo, preskoči za večerjo pogrnjeno mizo in pomečka otroka.

Za estetiko neumnosti

Fallor je s svojim kovčkom odrinil steklena vrata hotela Porta Cornea, da so se odprla. Geslo *Per non dormire* je bilo kot v izziv utrujenim gostom vrezano pod make na pobarvanem steklu. Z nespanjem spati ... Fallor, ki ga je ta dialektika zbegala, se je zgrudil na posteljo v svoji sobi.

Nekaj je bilo vseeno narobe. Fallorju se je čez nekaj minut posvetilo, da je abstraktni motiv na stenski tapeti brez vzorca ali simetrije.

Immanuel Kant v svoji *Kritiki zdravega razuma* omenja tri zglede čiste lepote: vojaške parade, kolibrije in vzorce na stenah. Nepristransko zadovoljstvo zagotavlja nenamenska namenskost pod pogojem, da pripelje do ubranosti razumevanja in domišljije.

Nasprotno pa je zmedeni vzorec na stenah in stropu hotelske sobe pri Fallorju povzročil občutek nelagodja, ker je v celoti presegal njegovo razumevanje in domišljijo.

Če bi si predstavljal, da je stenska tapeta v sosednji sobi zvesta zrcalna podoba tapete v njegovi, bi si morda zagotovil krepčilen spanec. Vendar pa se je Fallor uprl skušnjavi, da bi si izmislil nekakšnega velikega polagalca tapet. Raje je z naklonjenostjo sprejel vznemirljivi vzorec kot pripomoček za samouresničitev. Fallor je postal Fallor v jalovem boju z elementi, ki so mu preprečevali, da bi se našel.

Pomirjen se je pogreznil v globok spanec.

Nadaljnji prispevki k estetiki neumnosti

Fallor je naslednji dopoldan kakih dvajset kilometrov vrtel sobno kolo z lepim razgledom na ogledalo nad umivalnikom. Malce pozneje se je zatopil v nove aerobične podvige.

Vojne, ozvezdja in kupola katedrale sv. Petra v Rimu vzbujajo nelagodje, ker presegajo našo domišljijo. Vendar ravno s poudarjanjem naše nezadostnosti zagotavljajo posredno slutnjo Višje sile, ki po Kantovem mnenju ustvarja užitek in nelagodje.

Nasprotno pa je megarska logika² Fallorja pripeljala do sklepa, da je naša neumnost razlaga za višek norosti. Nadčutna sfera obstaja izključno po zaslugi naše zbeganosti. "Osvobojeni elementi pojejo o človekovi neumnosti."

Fallor je s pomočjo miselnega preskoka prišel do samouresničitve. Zložil je vadbeno kolo, ga vtaknil v potovalni kovček iz odšel iz hotela Porta Eburnea³.

Homeopatska neumnost

Da bi ublažil tragičnost svojih spodrsljajev, je Fallor dejanja vedno oplemenitil s kapljo neumnosti. Saj ni namenoma ravnal neumno. Neumnost sama po sebi deluje le, če je neopazna in nezaželena. Toda kako nadalje-

² Megarska logika: logika, kakršno uči grška dialektična šola, ki se ukvarja z jezikovno pogojnostjo in modalnostjo, temelji na eleatski logiki. Imenuje se po filozofu Filu Dialektiku iz Megare.

³ Porta Cornea, Porta Eburnea: v grščini roževinasta in slonokoščena vrata ponazarjajo resničnost in varljivost sanj in so bila pogosto uporabljena v književnosti, npr. že pri Homerju.

vati? Kaplja neumnosti je utopična, smešna, nemogoča sestavina, značilna za vsak dobro izbran cilj, za nekaj, kar mora spodleteti in nas šele potem pripelje do modrosti, ki izvira iz nesreče.

Od veličastnega k smešnemu

Fallorjev vrt za hišo je bil nabito poln orjaških kipov, njegovih amaterskih poskusov, da bi življenju dal obliko: mehanizem iz kozic, peres in zastavic, nikdar dokončani ha-ha, orjaški obelisk in druge visokoteče strukture.

Natančneje povedano, kiparska dela so bila veličastni spodrsaljaji. Nobeno od njih nikakor ne bi moglo primerno predstaviti Fallorjevega življenja. Toda kipi so kljub neuspehu posredno dajali vedeti, kakšno bi lahko bilo. Uspešni so bili prav zaradi svoje neuspešnosti. Fallor je po več dni stal na vrtu, navdušen nad samim seboj.

Sosedje so se pogosto spraševali, ali bo lahko živel brez svojih kipov. Je sploh živel zunaj teh brezupnih poskusov spopadanja z življenjem?

Brez težav. Veličastno je bilo za Fallorja smešno; kipi so bili v vsej svoji velikosti otipljiv izraz neuspešnosti, ki je bila v bistvu značilna za njegovo življenje. Mehanizem iz kozic, peres in zastavic se je na lepem začel premikati v tolažbo zaradi Fallorjevega neuspeha.

Nezaslišani študij

Fallor je vsaka dva dneva jedel v restavraciji Tête-à-queue. Rednim gostom so stregli za dolgimi mizami. Fallor je prisedel. “S kakšno pravico sedite tukaj?” ga je vprašal sosed. Fallor ga je s pristnim zanimanjem vprašal, ali morda študira pravo.

“Ugibajte še enkrat,” je rekel študent.

“Turizem in rekreacijo? Urbanizem? Ergonomiko⁴?”

Mož ga je pogledal in se nasmehnil.

“Psihologijo? Antropozofijo⁵? Filozofijo?”

⁴ Ergonomika ali človeški dejavniki: veda o medsebojnem vplivu človeka in drugih členov v sistemu na doseganje čim večje učinkovitosti.

⁵ Antropozofija: filozofija Rudolpha Steinerja (1861–1925) o obstoju objektivnega, umsko razumljivega duhovnega sveta, dostopnega z neposrednim doživljanjem s pomočjo duševnega razvoja, torej neodvisno od čutnega doživljanja; Steiner je bil eden od pobudnikov waldorfske šole.

Fallor se je po najboljših močeh trudil, da bi uganil pravilno. “Ekonomijo? Astronomijo? Arhitekturo?” Študent se je zabaval in ga spodbujal, naj nadaljuje. Fallor je naštel vse smeri, ki se jih je spomnil. “Književnost? Arheologijo? Muzikologijo?” Nasmeh na študentovem obrazu je počasi zamrl. “Matematiko? Medicino? Naravoslovje?” Fallorjev dvom je naraščal vzporedno s sosedom. Kdo je koga vlekel za nos?

Ko se je Fallor začel ponavljati, ker se ni spomnil novih študijskih smeri, je bil njegov sosed prepričan, da se Fallor natančno zaveda, kaj študira. Obupani študent je nazadnje odšel. Človek uspešnih neuspehov je zadal nov udarec.

Morologija⁶

Nič takega ni, kar bi lahko imenovali uporabna morologija. Zakonov neumnosti ni mogoče uporabiti v praksi. Vsak poskus, da bi povzročili neuspeh, ker bi s tem prišli do donosnega stranskega učinka, se sam od sebe izjalovi. Zakoni morologije delujejo le, kadar jih uveljavimo nevede.

Nekaj podobnega je Murphyjev zakon. “Če gre sploh kaj lahko narobe, bo narobe tudi šlo.” Toda ne poskušajte tega zakona uveljaviti, sicer boste postali žrtev Silbermanovega protislovja: “Če se Murphyjev zakon sploh lahko izjalovi, se bo izjalovil.” (Arthur Bloch: *Murphyjev zakon: Vsi razlogi, zakaj gre vse narobe*, London, 1985.)

Fallor je šel vseeno na dramski tečaj spotikanja in njegovi jalovi poskusi, da bi se prevrnil, so bili neznansko uspešni.

Fallor na počitnicah

Gospod Fallor se je med potjo ustavil in čakal, da bo reka stekla mimo.

Ha-ha

Trije neumni zemljevidi

Če želimo narisati natančen zemljevid sveta, mu moramo dodati tudi zemljevid z zemljevidom zemljevida, in tako naprej v neskončnost. Proti-

⁶ Morologija: študij, posvečen zakonom neumnosti.

slovje vstavljenega zemljevida je leta 1899 opisal Josiah Royce v svojem delu *Svet in posameznik*⁷.

Popolnoma drugačno vrsto neskončnosti najdemo v protislovju o popolnem zemljevidu, ki ga je Lewis Carroll opisal v *Sylvie in Bruno sta sklenila* (1893). Junak, imenovan Mein Herr, pripoveduje o zemljevidu, ki so ga nenehno dopolnjevali in povečevali, dokler ni dosegel merila ena proti ena. Vendar so kmetje ugovarjali; bali so se, da bo zemljevid, če ga bodo razvili, prekril vso deželo in zatemnil sonce.

Nazadnje se je nekdo domislil, da bi namesto zemljevida uporabili kar deželo; in dežela vse odtlej za svoje prebivalce igra to vlogo.

Te tri vrste zemljevidov ponazarjajo vprašanje neumnosti. Red je vedno tarča totalitarističnih skomin. Vendar iskanje popolnosti spodkopava določena oblika neumnosti, ob katero se prej ali slej spotakne vsaka organizacija, neka neotipljiva norost, ki grozi, da bo sistem spremenila v farso. Neomejeno nazadovanje nas tudi uči, da nam zemljevid sveta navsezadnje sam preprečuje, da bi ga uspešno izrisali.

Neumnost ogroža red, poskus, da bi se neposredno spopadli z njo, pa bi pripeljal do zmedenosti. Vendar pa se hkrati nobena od naših stvaritev ne bi obnesla popolnoma brez neumnosti: ta namreč preprečuje utvare. Neumnost nas pripravi k razmišljanju.

Zmedenost in utvara sta obliki otopelosti. Preveč neumnosti povzroči paniko, premalo neumnosti pa otopelost, kot jasno kaže protislovje popolnega zemljevida. Skratka, neumnosti ne smemo pustiti blizu, čeprav jo sprejemamo.

Vse to nas pripelje do vprašanja, ali je mogoče izdelati popoln zemljevid sveta. Doslej so vsi poskusi spodleteli, ker je zemljevid mogoče narisati le, če začnemo pri neuspehu. Le red, ki nas vztrajno opominja, da je naloga neizvedljiva, preprečuje paniko in njeno nasprotje, utvaro. Zato je najboljša rešitev, da za zemljevid uporabimo kar svet sam, kajti le tako jasno pride do izraza neumnost tega početja.

Vseeno obstaja nevarnost, da bi dolgoročno spregledali neumnost, neločljivo povezano s tem podvigom, praznino, ki ločuje svet od tega, da bi bil sam svoj zemljevid, in zato bi počasi lahko začeli verjeti, da je vse samoumevno. Če hočemo to razumeti, si moramo ogledati vlogo ha-haja v francoski in britanski krajinski arhitekturi.

⁷ Josiah Royce (1855–1916): vodilni ameriški filozof smeri absolutnega idealizma, ki je poudarjal metafizični pogled (kot G. W. F. Hegel in F. H. Bradley), da se vsi vidiki resničnosti, tudi najbolj protislovnosti in neodvisni, navsezadnje združijo v vseobsegajoči zavesti.

Nesmiselnost francoskega vrta

“Le Nôtre je dolgčas zaprl za zidove.”
markiz de Lezay-Marnésia: *Pokrajine*
(*Les Paysages*, 1800)⁸

Najpomembnejši predstavnik francoske krajinske arhitekture je bil André Le Nôtre (1613–1700). Leta 1640 so tega matematika, oblikovalca in vrtnarja imenovali za načrtovalca versajskih vrtov v času Ludvika XIV. Uporabljal je geometrijske zakone linearne perspektive in napovedal vojno naravi.

Simetrični vrt v Versaillesu je oblikovan okoli osrednje osi, v ravni črti od gradu do obzorja, na obeh straneh pa so simetrično postavljene odprte cvetne grede, vodometi, simbolični kipi in okrasne posode, v katerih se zrcali nebo. Obiskovalec s stopnišča pred gradom z enim samim pogledom objame celotno prizorišče. Vrt je kot odsev gesla Ludvika XIV. – *Ut, vidi, vici* – ujet v trenutku, ko ga vidite. To je tudi njegova edina pomanjkljivost: francoski vrt ničesar ne prepusti domišljiji. Simetričnost kmalu zbledi.

... Plodna narava
spremeni svetovni oder ob vsaki uri;
in mi v jalovi, bogato okrašeni kletki
jo omejujemo z utesnjujočimi načrti:
za trenutek občudujem red in simetrijo;
nato me kratka slast do smrti dolgočasi.
Saint-Lambert, *Letni časi* (1785)⁹

Medtem ko je simetričnost na vrtu morda pretirana, pa nas ob zunanjem robu pričaka hiba, kajti ne glede na prostranost vladarjevega posestva prej ali slej neizogibno pridemo do zidu. In tak zid nam vliva srhljiv občutek zazidanosti. Poleg tega vzbuja skrivno željo, da bi odkrili, kaj je na drugi strani. Ta nemir skazi užitek, ki nam ga daje vrt.

Zid ločuje kulturo od narave, ki jo obdaja, poleg tega nam tudi razkriva neizogibne omejitve simetričnega vrta, njegovo temeljno izoliranost, ki je še toliko opaznejša, kadar jo ponazarja zid. Simetričnost vzbuja tesnobo. Počutimo se, kot da smo na napačnem kraju, pregnani iz neomejene narave. Francoski vrtovi kot zdravilo za to nelagodje vsebujejo ah-ah.

⁸ Claude-François-Adrien, markiz de Lezay-Marnésia (1735–1800): francoski vojak, kmetovalec in utopistični pesnik.

⁹ Jean-François de Saint-Lambert (1716–1803): francoski vojak, pesnik, filozof, Voltairov prijatelj, pripadnik kroga enciklopedistov (Diderot, D’Alembert); pesnitev *Letni časi* (1785) mu je odprla vrata v Francosko akademijo.

Ah-ah!

Veselje do razgleda in oddaljenih vedut izvira iz nagnjenja večine ljudi, da iščejo užitke drugje, kot so sami v tistem trenutku.
Jean-Jacques Rousseau: *Nova Héloïsa* (1761)

Definicijo ah-aha najdemo v *Enciklopediji* Diderota in d'Alemberta (I. zvezek, 1751) v prispevku "Ah-ah", ki ga je napisal Antoine-Joseph Dézallier d'Argenville¹⁰:

AH-AH (načrtovanje vrtov), *claire voie or sault de loupe* (nevidna ograja). Te besede se nanašajo na odprtino v zidu, vendar brez vrat, enako visoko kot drevored, spodaj pa je jarek, ki nas preseneti, da vzkliknemo: "Ah-ah!" Govorijo, da je izraz skoval monsignor, sin Ludvika XIV., ko se je sprehajal po meudonskih¹¹ vrtovih.

Zid okoli meudonskega vrta so na več krajih zamenjali z globokimi jarki, ki jih od daleč ni videti. "Ah-ah" je v bistvu vojaškega porekla in naj bi bil past za sovražnikovo konjenico. V krajinarstvu pa nas ah-ah reši občutka utesnjenosti, ker omogoča neoviran razgled na pokrajino. Istočasno nepoklicanim preprečuje dostop. Vendar nas niti ah-ah ne more prepričati, da bi se sprijaznili z vrtom; ravno nasprotno. Pogled odtava v daljavo, namesto da bi bil usmerjen v tisto, kar je blizu. Raj je nekje drugje. Le slab umetnik, ki nas ne zna zadovoljiti z neposredno okolico, se mora zateči k odmaknjenim razgledom. Ah-ah priča o umetniškem neuspehu in hkrati povzroča razočaranje. Vidimo delčke narave, čeprav bi v resnici radi videli ves razgled, ki ga ne bi motile ovire. Ko odkrijemo jarek, se zavemo smešne plati vrta. "Ah-ah!" ni le vzklik presenečenja, temveč tudi razočaranja.

Nasprotno pa je v versajskih vrtovih cilj omiliti občutek ujetosti, tako da navidezni ah-ahi dajo občutek, da vrt pokriva ves svet. Poti, ki jih ne utesnjujejo zidovi, tečejo od osrednjega kanala do obzorja, vidna os pa daje slutiti, da zunaj vrta ni ničesar. Ta navidezno neskončna ureditev simbolizira neovirano moč vladarja.

Toda tudi absolutizem je bil obsojen na neuspeh; njegov edini učinek je bil, da nam je dal občutek neskončnega prostora. Svet se je spremenil v zapor brez zidov.

¹⁰ Antoine-Joseph Dézallier d'Argenville (1680–1765): kraljevi tajnik, sicer pa ljubiteljski vrtnar in poznavalec umetnosti vrtnarstva.

¹¹ Meudon: mestna občina v jugozahodnem predmestju Pariza; meudonski grad je bil v času Ludvika XIV. središče aristokratskega življenja.

Odkritje ah-aha je pomenilo konec iluzije o neomejenem prostoru, poudarilo pa je neumnost načrta. "Ah-ah!" je vzklík presenečenja in hkrati vzdih olajšanja.

Francoskih vrtov nikdar ne občutimo kot drugo naravo. Nikjer niso samoumevni. Kako naj torej obravnavamo neumnost, ki je neločljivo povezana z vsakim vrtom? Zlahka. Tako, da ah-ah spremenimo v ha-ha.

Nesmiselnost angleškega vrta

Vodilna osebnost angleškega urejanja vrtov je bil Lancelot Brown (1715–1783), imenovan tudi "Možnost", ker je znal hitro in spretno oceniti možnosti podeželskega posestva. Njegov ideal je bila "izboljšana" različica angleškega podeželja. Z drugimi besedami, pri njem srečamo estetsko istorečnost; njegov cilj je bil preoblikovati naravo v vrt, ki bi bil podoben naravi. Idealen angleški vrt je bila podeželska pokrajina.

Brown ni potreboval drugega kot ježo po podeželskem posestvu in nekaj izračunov, in že je pripravil načrt. Na vrtovih hamptonske graščine je s presenetljivo metaforo razložil svojo metodo Hannah More¹²:

Tam, je rekel (in pokazal s prstom), naredim vejico, tam (pokazal je na neki drugi kraj), kjer je potrebna odločnejša beseda, naredim podpičje; na nekem drugem kraju (kjer je zaželena prekinitev, da razprši pogled) oklepaj, nato piko, in potem se lotim druge teme.

Hannah More svoji sestri 31. decembra 1782

Kot da ne bi počel drugega kot odkrival primerna ločila, da bi narava lažje govorila zase. Dejansko pa je bil glas Brownov, vsaj po besedah Williama Cowperja¹³ v pesmi *Naloga* (1785):

*In on spregovori. Jezero spredaj postane trata;
gozdovi izginejo, griči se nižajo in dvignejo doline;
in reke, kot bi bile zanj ustvarjene,
sledijo smeri, ki jo kaže njegova čarobna paličica ...*

Da bi dosegel svoj ideal, je Brown dobessedno premikal gore, selil vasi, kopal jezera, poplavljal doline in dal posekati ali nasaditi na tisoče dreves.

¹² Hannah More (1745–1835): britanska pedagoginja, pisateljica in družbena reformistka, pesnica in dramatičarka, nasprotnica suženjstva.

¹³ William Cowper (1731–1800): britanski pesnik; v 18. stoletju je prvi pisal o vsakdanjem življenju; predhodnik romantike, avtor številnih himn.

Kadar je govoril o “možnostih” zemljišča, je to spominjalo na parodijo *genius loci*, demona, ki po verovanju Rimljanov prebiva v vsaki pokrajini. “Demon”, ki ga je razkril Brown, pa je bilo prej povratno delovanje njegovih na prvi pogled prenagljenih, dejansko pa vizionarskih posegov. Vse je načrtoval z mislijo na prihodnje rodove. Nikoli ni dočakal sadov svojega dela. Leseni drogovi so morali stati več let, da so varovali mladike pred govedom. Ko so vrtovi dosegli zrelost, so ljudje postopoma pozabili na njihovo umetno poreklo. Večino tistega, kar zdaj velja za značilno naravo angleških ravnic, je Brownovo delo. Ob njegovi smrti leta 1783 je Horace Walpole¹⁴ zapisal:

Tak je bil vpliv njegove genialnosti, da ga bomo najmanj pomnili iz časov, ko je bil najsrečnejši; tako natančno je posnemal naravo, da bodo njegova dela napačno razumeli.

Ha-ha

Travniki se smejijo.
Emanuele Tesauro, *Aristotelov daljnogled*
(*Il cannochiale aristotelico*, 1654)¹⁵

Zvijajača, ki je olajšala oblikovanje krajinskega vrta in korenito preoblikovanje britanskega podeželja, je bila uvedba ha-haja. Kot je Walpole napisal v *Zgodovini sodobnega okusa in vrtnarstva* (1782),

je bila glavna poteza, prvi korak k vsemu, kar je sledilo (mislim, da je bila misel Bridgemanova), porušenje mejnih zidov in iznajdba jarkov – poskusi, ki so tedaj veljali za tako osupljive, da so navadni ljudje jarke poimenovali ha-haji, kar naj bi pokazalo njihovo presenečenje, ko so med sprehodom naleteli na nenadno in neopazeno oviro.

Upoštevajte, da so bili osupli navadni ljudje in ne vladar. Hkrati s politično krajino se je spremenil tudi videz vrta. Da bi ustvarili iluzijo naravnega okolja, so se zidovi morali umakniti jarkom. Na notranji strani jarka so postavili poseben zid, na drugi strani pa so se tla dvigala do višine okolice in živina se je tako lahko tam pasla in skrbela, da v jarku ni bilo plevela.

¹⁴ Horace Walpole, grof Orfordski (1717–1797): Britanski umetnostni zgodovinar, pisatelj (*Otrantski grad*), v politiki liberalec in član parlamenta.

¹⁵ Emanuele Tesauro (1592–1675): italijanski retorik, pesnik, dramatik in zgodovinar; *Aristotelov daljnogled* (*Il cannochiale aristotelico*, 1654) je njegovo najslavnejše delo, posvečeno duhovitim metaforam.

V gričevnati pokrajini so postavili zid in okoli njega nagrmadili prst. Po dnu so položili drenažo.

Po zaslugi ha-haja so polja iz daljave dajala vtis, kot da so samo nadaljevanje vrta, le ovce niso mogle vanj.

Potujoče črede, ki se pasejo med sencami,
večkrat navidezno gredo čez mejo; dvomeče oko
ne ugane, ali se po livadi ali trati pasejo.

William Mason¹⁶: *Angleški vrt* (1772–1782)

Tam, kjer vrt očitno brez ločnice preide v okoliško pokrajino, se skriva ha-ha. Omogoča neoviran razgled po okolici. Vrt se “zlije” s polji in nastane čudovit park.

Druga narava

Močno se bojim, da tudi narava sama ni drugega kot prva narava,
tako kot je narava le druga narava.

Blaise Pascal: *Misli (Pensées)*¹⁷

Prava narava je tako ali tako druga narava, kot kaže karikatura ob angleškem vrtu. Tako je Horace Walpole o krajinskem vrtnarju Williamu Kentu, Brownovem mentorju, izjavil naslednje: “Preskočil je ograjo in videl, da je vsa narava en sam vrt.” Po tem načelu je vrt tako zelo povezan z naravo, da ga ne moremo več dojemati kot vrt. To je ukana naturalizma. Angleški vrt izgine v svojem idealu: vrt postane pokrajina, narava je vrt. Po Rousseauju popolnost vrta zagotavlja popolna odsotnost umetnosti, vendar imamo v Veliki Britaniji v resnici vrt, katerega popolnost zagotavlja odsotnost vrta.

Radi rečemo, da je naš pogled na naravo kulturno determiniran. Dodati bi morali, da vsak očiten kos narave vsebuje ha-ha.

Odkritje ha-haja v Britaniji v nasprotju s francoskim vrtom ni razpršilo iluzije: angleškega vrta ne moremo več ločiti od okolice. “Ha-ha” je vzklík blagega presenečenja. Nasmejimo se očitno nesmiselnemu jarku.

¹⁶ William Mason (1724–1797): britanski pesnik, urednik in vrtnar; *Angleški vrt* (1772–1782) je njegova pesnitev o vrtnarstvu v treh zvezkih.

¹⁷ Blaise Pascal (1623–1662): francoski matematik in filozof; *Misli (Pensées)* so njegovo življenjsko delo, zagovor krščanstva.

Vendar nam smeh zamre na ustnicah takoj, ko se zavemo, da ta element oblikuje “naravo”, po kateri se sprehajamo.

Narava in njen prostor za orkester

Resnični umetnik bi gledalcem moral predstaviti močno iluzijo.
Edmund Burke¹⁸: *Filozofsko prespraševanje o izvoru
naših idej o veličastnem in lepem* (1756)

V igri Davida Garricka¹⁹ *Lete ali Ezop v senci* (1740) srečamo Ezopa na bregu reke Stiks v spremstvu lorda Chalkstona, Brownovega podpornika, kjer kritično govori o oblikovanju podzemlja. Še zlasti omenja Elizejske poljane:

... ki so, mimogrede, gospod Ezop, načrtovane naravnost ostudno, popolnoma brez okusa! Na vsem svetu nobene domišljije! Tale vaša reka, kako ji že rečete? Saj res, Stiks: pa saj teče naravnost, kot londonska reka Fleet²⁰. Morali bi jo speljati širokopotezno, po serpentinah in navzdol po bregovih. Kraj ima res lepe možnosti; toda morali bi posekati gozd na levi in gaj na desni; kratka, celota potrebuje raznolikost, širino, nasprotja, neenakost. (Gre proti orkestru, se na lepem ustavi in pogleda v poglobljeni prostor.) Pri moji veri, saj tu je lep ha-ha!

Poglobljeni prostor za orkester poudari iluzijo, ustvarjeno na odru, vendar le v primeru, če je ne opazimo. Ha-ha je tudi skrivna točka, s katere se širi angleški vrt.

Tako kot francoski ah-ah tudi angleški ha-ha zaznamuje uradno ločnico med vrtom in okoliškim ozemljem, pa tudi meje, ki jih vsebuje vsak vrt. Vendar je med obema vrstama vrta velika razlika.

Meja francoskega vrta je sam vrt: nazadnje oblika, ki bi lahko bila prijetna, deluje dušeče. V jalovem poskusu bega iz te neumnosti umetno oblikovanega vrta nam ah-ah omogoči bežen pogled na nepokvarjeno naravo ali dah neskončne kulture.

¹⁸ Edmund Burke (1729–1797): irski državnik, pisec, govornik, politični teoretik in filozof, po selitvi v Anglijo dolgoletni član spodnjega doma britanskega parlamenta na strani liberalcev; kot starowhigovec je podpiral ameriško revolucijo in zavračal francosko.

¹⁹ David Garrick (1717–1779): britanski igralec, dramatik, ravnatelj gledališča Drury Lane in producent. Imel je izjemen vpliv na gledališče 18. stoletja in je uvedel nekaj daljnosežnih reform; zagovarjal je naravno igro namesto nekdanje bombastične.

²⁰ Fleet Ditch: londonska podzemna reka, ki se izliva v Temzo; zgodovinska metafora za kanalizacijo, umazano vodo.

Nasprotno pa v angleški pokrajini neumnost, ki zaznamuje vsak vrt, postane vir estetskega užitka. Vrt je preoblikovan iz območja, obdanega z zidovi, v park, neločljiv od narave, ki obkroža ha-ha; skratka, meja je postala osrednja točka. Moreča oblika se je spremenila v gonilno silo. Angleški vrt svojo razgibanost dolguje naravni napetosti, vendar ne med kulturo in naravo, temveč med “naravo”, v kolikor je kultivirana, in neobvladano norostjo, ki se je umestila znotraj ha-haja. Vrt pridobi naraven videz zaradi vrste jalovih poskusov, da bi ga spremenili v drugo naravo. Angleška pokrajina je spremenljiv vrt, navzkrižje poimenovanj. To je zvijača, na kateri sloni Burkova estetika.

Erotični empirizem

Lepota v stiski je skoraj najvplivnejša lepota.
Edmund Burke: *Filozofsko prespraševanje o izvoru naših idej o veličastnem in lepem* (1756)

Britanski krajinski arhitekti so tako kot njihovi francoski kolegi napovedali vojno naravi. Narava je obveljala za “nekultivirano boginjo”, ki nikdar ne more doseči popolnosti brez božanskega človekovega uma, kajti on izbere najboljše v naravi in odstrani “hibe”: “Kjer je naravi spodletelo, je vmes posegel Brown.”

Neoplatonisti so menili, da le popolno urejena narava lahko razkrije duh resničnega in dobrega v lepem. Umetnik mora iz narave razviti oblike, s katerimi ideal postane “otipljiv”. Od tod napačen sklep, da človek izboljša naravo zato, da bi potem njega izboljšala razkrita “resničnost” narave.

Neoplatonisti imajo ključ do vrtov Williama Kenta, toda če želimo razumeti uspeh njegovega učenca Browna, moramo poseči v erotični empirizem Edmunda Burka, opisan v njegovem *Filozofskem prespraševanju o izvoru naših idej o veličastnem in lepem*, objavljenem leta 1756, približno v času, ko je Brown začel kariero krajinskega arhitekta. Po Burkovem mnenju sporočilo narave ni moralistično in tudi ne didaktično. Kar je lepo, ne vzbudi misli na dobro ali resnično, temveč na ... ljubezen! Ne na platonsko, temveč na erotično ljubezen. Vendar Burke z ljubeznijo ni mislil na poželenje ali nebrzdano strast, marveč na nežnost in naklonjenost. Vrtovi nas ne nosijo v bolj vzvišene kraje, temveč nas pripravijo do tega, da se sprijaznimo z življenjem na Zemlji, ker ponujajo otipljive dokaze o svoji nepopolnosti.

Francoskemu vrtu vlada človekov razum, ki s svojimi zakoni o razsežnostih in sorazmerjih spreminja drevesa v stebre, piramide in obeliske, žive meje v zidove, hribčke v cvetne grede, rečice v kanale in steze v geometrijske like. Toda lepota ni otrok razuma ali uma. Narava dokazuje, da “sorazmerje ni vzrok, zakaj je zelenjava lepa” (*Prespraševanje*, III/2). Smisel ni v popolnosti. Pod vplivom izročila skeptikov 18. stoletja, kot je bil David Hume, je Burke poudaril omejenost naših razumskih stvaritev, vendar je bilo ravno to zanj bistvo lepote.

Nesposobnost razumevanja celote je postala glavna privlačnost Brownovih vrtov. Angleški vrt zagotavlja postopne spremembe, da bi nam prihranil svoje nasprotje – strah in dušiči dolgčas. Neskončno ponavljanje in nenadna nasprotja preprečujejo sprostitev, ki je značilna za lepoto. Zato Brown prekine vsako ravno črto v pokrajini, če je še tako naravna; obrisi vrta dobijo nepravilno obliko, znotraj katere se poti vijejo mimo valujočih trat, ki se spuščajo proti širokim vijugam reke ali jezeru z ovinkastimi bregovi, ki odsevajo oblike in barve raztresenih dreves, edine dovoljene simetričnosti, ker jo razgibavata veter in voda.

Metafizika cikcaka

Popolna izumetničenost se tu razkrije
kot popolna resničnost.
Wallace Stevens²¹: *Nekdo sestavi ananas*

Angleški vrt ne daje celotne perspektive. Čas premaga prostor; medtem ko se francoski vrt nenadoma razkrije mirujočemu opazovalcu, se angleški vrt postopoma razkrije potujočemu očesu. V tej zvezi je smiselno govoriti o metafiziki cikcaka. Poti peljejo k vrsti presenetljivih novih razgledov ali razkrijejo iste elemente vsakokrat iz nove perspektive. Vrt je “popoln”, ko se opazovalec sprehodi skozenj.

Osrednja lastnost je gibanje, za katero se izkaže, da je bolj sproščujoče kot počitek, kot je menil Burke:

Ljudje so večinoma gotovo opazili, kakšen občutek so imeli, ko so se počasi peljali z lahko kočijo po mehki travi, po položnih nagibih in strminah. To daje boljši občutek lepega in bolje kot kar koli drugega opozori na njegov verjetni razlog.

²¹ Wallace Stevens (1879–1955): ameriški modernistični pesnik, dobitnik Pulitzerjeve nagrade za poezijo, po izobrazbi pravnik, dolgoletni podpredsednik uprave Hartfordske zavarovalnice; prvo pesniško zbirko je izdal šele pri 35 letih.

Sprehod po vrtu spaja sproščenost s trudom, precej podobno kot zibka ali gugalnik.

Burke kot zgled dinamike lepega poleg angleškega vrta omeni predel ženskega vratu in prsi, "... goljufov blodnjak, po katerem omotično drsi nemirno oko, ne da bi vedelo, kam naj se usmeri ali kam ga nosi". Glavna privlačnost angleškega vrta je postala že sama nezmožnost obvladovanja. Nenehna napetost med različnimi oblikami daje vrtu celo erotični vidik. Človek bi najraje ljubeče pobožal pokrajino ali jo objel.

Burke govori o slikarju Williamu Hoggarthu²², ki je v *Razčlembi lepote* (1753) razvil idejo vijugaste "linije lepote", kakršno je zaznal v jajcih, peteršilju, ananasu in chippendalskem pohištvu²³. Ta vijugasta črta (ki lahko tudi omejuje površino ali prostornino) je posledica medsebojnega vpliva simetričnosti in asimetričnosti. Čar lepote je v notranjem protislovju – pod pogojem, da je premišljeno odmerjeno, kajti preveliko protislovje bi lepo spremenilo v veličastno, to pa bi presevalo zmožnosti naše domišljije in povzročilo otopelost.

V nasprotju s francoskim vrtom, urejenim okrog osrednje osi, ki poteka naravnost od razgleda na stopnišče v grad do točke na obzorju, kjer izgine, je angleški vrt urejen okrog "linije lepote", ki brez začetka in konca vijuga po pokrajini. Ta linija nam ne obeta večje ubranosti, razrešitve vseh protislovij na neki metafizični točki, temveč *concordia discors*, red, v katerem nered igra pozitivno vlogo. Še zlasti vijugasta črta daje vrtu rajski videz.

Skratka, metafizika cikcaka sloni na spretnosti, po zaslugi katere ne-oločljive omejitve zagotavljajo uspešnost vrta. S tal se dviga goljufov ha-ha; *prata rident*, trate se smehljajo.

Nauk

Ha-ha.
Bosse-de-Nage²⁴

Beseda "raj" je v perzijsčini prvotno pomenila tako 'vrt' (v smislu ograjenega prostora v naravi) kot 'bivališče srečnih'. Človeštvo se je več stoletij zaman trudilo, da bi to dvojje združilo. Umetnost vrtnarjenja ni nič

²² William Hoggarth (1697–1764): britanski slikar, graver in satirik.

²³ Thomas Chippendale st. (1718–1779) in Thomas Chippendale ml. (1749–1822), oče in sin, slavna londonska izdelovalca pohištva v rokokojskem in neoklasicističnem slogu.

²⁴ Bosse-de-Nage: Oseba iz dela *Dejanja in misli patafizika dr. Faustrolla* Alfreda Jarryja (1873–1907), pravzaprav opica, ki zna reči "ha-ha" po francosko.

drugega kot neskončna vrsta neuspešnih poskusov preoblikovanja narave v park. Vsak vrt po svoje samemu sebi preprečuje, da bi postal raj. Vrt ovira vrt.

Toda Lancelot Brown je vedel, kako bo to neumno slepo ulico spremenil v široko pot za umik s tem, da bo naravo uporabil kot njen vrt. Prazna poteza preprečuje razočaranje, ne da bi pripeljala do popolnega zadoščenja. Vrt deluje naravno prav zato, ker še pušča prostor za neizpolnjene želje. Angleški vrt je uspešen v svojem neuspehu: tam je "ha-ha", ki na skrivaj spremlja vsako linijo lepote.

Kjer koli je svet videti samoumeven, bo prav, če gremo poiskat ha-ha, točko, kjer je red pustil prostor za norost, okoli katere se vrti.

Epilog

Leta 1979 je bila v londonskem Muzeju Viktorije in Alberta razstava, posvečena zgodovini vrtov. Gledalci so se med številnimi zemljevidi in risbami zaman ozirali za Brownovimi vrtovi. Majhen napis je oznanjal, da je njegovo delo

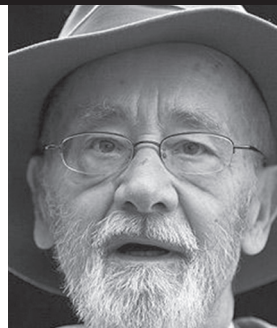
... čudaštvo, ki je trajalo le pol stoletja in je Britance oropalo zamotanih rožnih vrtov, kakršne imajo radi. *Le jardin anglais* – angleški vrt – se nanaša na čas, ko so Britanci izgubili glavo in uničili svoje vrtove. [...] Vsa njegova umetnost in genialnost je bilo le oblikovanje tal, vode in drevja.

Brown se res ni ukvarjal s slikovitimi sestavinami. Odločno je odpravil vse simetrične vrtove po italijanskih, nizozemskih in francoskih zgledih. Niso ga zanimale rože, urne in druge neresnosti, temveč veličastna linija lepote.

Brownovega protislovnega vrta ni mogoče razlikovati od narave. Ujema se s praznim prostorom, v katerem so navadno oblikovani vrtovi. "Prazen" vrt ni le v nasprotju z drugimi vrtovi, temveč s celotno zvrstjo. Skratka, vrsta "angleški vrt" iz rodu "vrtov" se ne ujema s svojim nasprotjem.

Torej ni čisto protislovje, da je na razstavi očitno manjkal Brownov "ne-opazni" vrt. V Muzeju Viktorije in Alberta se niso čutili sposobnih, da bi predstavili vrt, ki bi spodkopal to zvrst. Vendar pa je madež na umetnosti krajinske arhitekture hkrati merilo: zvrst se lahko izkaže le tako, da se oddalji od vrta, ki zanika vrt.

Prevedla Dušanka Zabukovec

Alan Sillitoe

Gore in jame

“Mar imajo zgodovinarji src in duš manjše dolžnosti kot zgodovinarji zunanjih dogodkov? Ali verjamete, da ima Alighieri manj povedati kot Macchiavelli? Je spodnja plast omike manj pomembna od zgornje? Ali moremo dobro poznati goro, ako ne poznamo jame?”¹

Pravzaprav sem tale odlomek iz *Nesrečnikov* pri prvem branju še kot otrok verjetno preskočil in se tako izognil sramoti, ker ga nisem razumel. Bolj po mojem okusu je bilo: “[...] ladjam in barikadam, edinima bojiščema, iz katerih je beg nemogoč.” Kot tudi beg iz življenja ni mogoč. Knjigo sem v naslednjih desetih letih prebiral znova in znova, dokler je nisem skoraj povsem ponotranjil.

Javna knjižnica je stala le slabo četrtno milje od našega doma. Ko sem jo prvič obiskal, sem s tihim zadovoljstvom premeril vso tisto kopico knjig, ki sem si jih lahko izposodil, tri naenkrat, za štirinajst dni. Obstal sem tik za ogrado in za trenutek ali dva – vse dokler mi ni postalo nerodno, da nepremično stojim na tako izpostavljenem kraju – se nisem mogel odločiti, h kateri polici naj se zapodim najprej.

Označili so me za otroka in tako sem imel dostop le do otročarij, knjig o dečku Williamu, do del Conana Doylea, Riderja Haggarda in Johna Buchana. Požrešno sem prebiral vse od *Hčere cesarja Montezuma* do zgodb iz stanovanja na ulici Baker (oboje se mi je zdelo enako oddaljeno), nazadnje pa sem knjižničarja vprašal, ali bi morda lahko pogledal še na oddelek za odrasle.

Ko mi je to dovolil, sem se vrnil k prebiranju Victorja Hugoja, kajti *Nesrečniki*, *Človek, ki se smeje*, *Notredamski zvonar* in *Pomorščaki* so mi bili bližje kot tiste zgoraj omenjene napol klasike angleške didaktične literature po letu 1870. In raje kot Dickensa, ki ga iz nekega vzroka nisem

¹ Ta in naslednji citat iz Hugojevih *Nesrečnikov* je prevod Silvestra Škerla (Ljubljana: DZS, 1969, 2. del, str. 238–239 in 456).

vzljubil, sem prebiral turistične vodnike (na primer *Francija z desetimi funti*), nasvete o pisanju člankov in zgodb, zgodovinske in geografske knjige, slovarje – katere koli –, poleg Hugoja, seveda, ter tu in tam kakega Dumasa. Moj učitelj, Charles Rowe (klicali smo ga Percy), je opazil moje zanimanje za geografijo in politiko ter mi posodil *Družbeno zgodovino povojne Evrope (Social History of Post War Europe)* G. D. H. Cola, knjigo, ki ji takrat nisem bil dorasel, čeprav sem cenil njegovo gesto.

Mislim, da so *knjige* naredile name večji vtis kot kateri koli naslov. Očarale so me kot predmeti, njihove trde platnice, med katerimi je bilo na stotine strani, zapolnjenih s čarobnimi simboli, *tiskom*. Če sem strani dovolj hitro prelistal, sem na licu začutil lahen vetrič, ki je pričal o zakonih fizike. Knjige sem lahko zložil eno na drugo in nato od daleč opazoval to piramido tiska, gorsko verigo strani. Zdele so se mi kot stopnice do nekega posebnega stanja, ki ga še nisem izkusil.

Knjig je bilo v izobilju. In bile so poceni. V središču mesta je imel Frank Wore bukvarno, v njeni kleti pa je stala ogromna miza, obložena s knjigami za tri penije. Ko se je začela vojna in sem imel več denarja, sem si lahko privoščil vsaj eno ali dve na teden. V tisti kleti, kjer je ob sobotnih popoldnevih v peči na premog gorel ogenj in je vonj starih, vlažnih knjig tako močno zapolnjeval prostor, da se ga še danes jasno spominjam, so mi bili na voljo vsi književni velikani. Kljub temu sem še vedno raje prebiral učbenike, preperete leksikone, zastarele zvezke enciklopedij, stare kolesarske zemljevide za šest penijev, Baedekerjeve vodnike – kar koli, le leposlovja ne. Kupil sem ogromen, v usnje vezan izvod *Jobove knjige* v francoščini in celo prebral prvih nekaj strani.

Knjige sem zbiral in kopičil in doma niso bili prav nič veseli, ko sem se prikazal z novo pridobitvijo. Predvsem oče je bil slabe volje, saj je bil prepričan, da bi svoj denar lahko porabil koristneje, na primer za hrano ali čevlje.

A s knjigami sem se lahko odrezal od sveta. Bile so moje zatočišče, ki ga moji starši, bratje in sestre niso hoteli vzeti za svojega. Če so oni želeli pobegniti pred svetom, niso imeli kam drugam kot pred radijski sprejemnik. Jaz pa sem moral le odkorakati s knjigo v roki.

Knjige pa so zahtevale svoj prostor. Bile so prav zastrašujoče. Če nisi mogel brati, ti niso prav nič koristile in hotel si jih brcniti vstran ali pometati z mize. Ko pa si bral, so te posrkale vase, in bolj kot si bral, hitreje si tonil v njihovo sredico. Bolj kot si bral, bolj si si želel brati. Branje sem kombiniral s kinom, stripi *Comic Cuts* in radijskim sporedom *Radio Timesa*.

Nekoč sem pred šolsko kurilnico opazil piramido iz stotin slovarjev, ki so jih obsodili na sežig. S prijateljem sva med poletnimi počitnicami

preplezala visok zid, ki je obdajal šolsko dvorišče, tedaj, z izjemo hišnika, povsem zapuščeno, in zagledala ta kup odpisanih knjig. Nikakor nisva mogla razumeti, zakaj jih niso razdelili med nas, da bi jih odnesli domov. Že res, da je bila večina v precej slabem stanju, a še vedno so bile povsem uporabne. Na zidu, vzdolž katerega so bile zložene, je z belimi črkami pisalo: *Čistoča je bližnjica do Boga* – kot da bo svet bolj čist, ko bo ogenj uničil te zaklade besed. Sestopila sva s svoje trdnjave in nakradla toliko slovarjev, ko sva jih lahko nesla.

Druga svetovna vojna se je začela in minila, jaz pa sem še vedno prebiral le učbenike in knjige o vojni. Skoraj bi lahko rekli, da do dvajsetega leta nisem prebral nobene knjige za odrasle. Kot najstnik sem se ukvarjal z drugačnimi rečmi. Po delu v tovarni sem med šolanjem za pilota študiral navigacijo, matematiko in meteorologijo. Ves preostali prosti čas sem kot vsak mladostnik izkoristil za veseljačenje in razgrajanje.

Kot član Kraljevih letalskih sil sem v Malaji dolge ure preždel ob radijskem sprejemniku, zato sem imel obilo časa za branje. Iz Anglije sem v svoji vojaški torbi prinesel izvod *Stare zaveze*. Spoznal sem tudi druge navdušene bralce. Po nekem dolgem pogovoru o politiki mi je desetnik zalučal svojega *Filantropa razcapanih hlač* (*The Ragged Trousered Philanthropist*).

V knjižnici našega oporišča sem naletel na Tolstojevi noveli *Sevastopol* in *Kreutzerjeva sonata*, na ladji, s katero so prevažali čete, pa sem prebral Forsterjevo *Sobo z razgledom* in Londonov *Upor na ladji Elsinore*. Dejstvo, da se še danes spominjam naslovov teh knjig, ne pomeni le tega, da so njihove vsebine nepozabne, temveč predvsem to, da sem takrat le redko bral prave knjige.

To je bilo kvečjemu naključno branje in nisem prav dobro ločil med temi knjigami in knjigami, kot je *Vrnitev Jacka Razparača* (*The Further Adventures of Jack the Ripper*) – četudi sem ob težkih knjigah (to je knjigah, ki sem jih bil prisiljen brati počasi) jasno čutil, da mi dajejo nekaj posebnega. Zagotovo so bile te moje prve knjige nepozabne prav zaradi svoje pomenske zgoščenosti.

Ko sem se pri dvajsetih vrnil v Anglijo in se zaradi jetike znašel v bolnišnici, se je pravo branje šele začelo. Kar koli vam pade na pamet, v naslednjih nekaj letih sem prebral vse. Posebej močno sem se navezal na knjigo *Gozdni velikan* (*The Forest Giant*) Adriena le Corbeauja, ki jo je prevedel T. E. Lawrence in izdal Jonathan Cape v dvajsetih letih. To je bila tanka knjižica z ličnimi lesorezi in preprosto zgodbo o rojstvu in smrti nekega drevesa, ki je raslo ob rečnem bregu na robu gozda. Pripoved se je začela z drobnim semenom, ki je zrelo z drevesa padlo v reko. Tok

ga je zanesel na breg in tam je, ko se je struga reke preusmerila drugam, pognalo koreninice ter zraslo v ogromnega "gozdnega velikana". Zgodba opisuje njegovo življenje vse do smrti, ko se sesuje v prah in praprot.

Knjiga je bila polna pomensko nabitih stavkov, kot je na primer (če me spomin ne vara – takrat sem si jih izpisoval v zvezek, ki sem ga pozneje izgubil): "Neozdravljiva bolezen je prezgodnja starost in prezgodnja starost je neozdravljiva bolezen." Ker sem bil, kolikor mi je bilo znano, takrat tudi sam neozdravljivo bolan, se mi je ta poved zdela globoka in resnična. Morda je ta citat slab primer in se danes zdi prav banalen, a tovrstno pisanje je bilo tedaj zame nekaj novega in na neki način me je zadovoljevalo. Bilo je, kot bi se vračal k izviru čiste vode, od katerega sem nevede odtaval.

"Gozdnega velikana" sem pozneje iskal v knjigarnah, knjižnicah in zasebnih hišah, a ga nikjer več nisem našel. Zanimivo bi ga bilo znova prebrati in videti, kaj me je takrat tako vleklo k njemu, kajti to bi gotovo marsikaj povedalo o mojem takratnem izmuzljivem, napol oblikovanem biološkem duhu.

Nobenega smisla ne bi imelo sestavljati seznam knjig, v katerih sem užival. Preveč jih je bilo – pa tudi ni nujno, da so to iste knjige, ki so name naredile največji vtis. Tiste, ki so mi bile pri srcu, so mi pomenile zasilni izhod iz ene resničnosti v drugo, v kateri se je moj duh napojil, moje sanje pa so dobile jasnejšo podobo. Omenil bom le *Nostromo*, *Parmsko kartuzijo*, *Mobyja Dicka*, *Toma Jonesa*, *Viharni vrh* in *Čisto ženo Tess iz rodbine D'Urbervillov*.

Pomembne knjige mojega življenja so name tako korenito vplivale, tako so me očarale, da sem, ko sem jih bral, komaj zaznal njihov pravi, skriti pomen. In, tudi to je res, stale so mi ob strani in me tolažile v najtežjih trenutkih. Ni vedno mogoče reči, katere knjige so to bile, saj je tisto, kar sem v njih prebral, pogosto učinkovalo šele leta pozneje, po krizi; marsikdaj se mi drobci zgodb prikradejo v spomin, ko sploh ne mislim nanje ali ko se bliža nov udarec.

Nesrečniki so mi pomagali skozi dolgotrajno muko otroštva, *Gozdni velikan* pa me je hrabil v času hude stiske, ko sem bil med svojo prvo boleznijo prepričan, da bom umrl pri dvajsetih letih: nisem si namreč želel živeti v stanju prezgodnje ostarelosti. Nazadnje sem si opomogel, kot lahko sklepate, četudi je trajalo skoraj deset let, in opomogel sem si tako, da se za svojo bolezen preprosto nisem menil – kar je svojevrstna zgodba.

V obeh primerih sem se torej obrnil h knjigi in ne k sočloveku, kar gotovo nekaj pomeni. Zaradi daru pismenosti in knjig, ki so mi bile povsod na voljo, duhovnika nisem potreboval. V tem pogledu je skeptik samouk povsem samozadosten.

Ko sem se zavedel veličastnosti in zdravilne moči knjig, ni bilo nič nenavadnega, da sem se odločil tudi sam napisati svojo. Iskal sem knjige, ki so mi posodile oči in mojemu duhu omogočile, da je zaplaval v smeri, kamor sem si vedno želel – knjige, ki me niso le naučile pisati, temveč so me tudi navdihnile, da sem pisal jasno in doumljivo.

A ne bom se spuščal v to, kajti tu je govora o branju, ne pisanju – četudi obojega nikdar nisem znal dobro ločiti. Moje pisanje se je sprva napajalo pri branju, dokler nisem dojel pravega mehanizma. Nato se je pisanje napajalo pri domišljiji in nazadnje pri življenju samem – vijuganje, s katerim sem nazadnje le staknil glavo z repom. Moje vajeništvo je bilo dolgo, skoraj deset let, od mojega dvajsetega do tridesetega leta – verjetno pa pravzaprav sploh ni bilo tako dolgo, saj je, kot piše Robert Graves v *Beli boginji (The White Goddess)*, vajeništvo druidskega pesnika trajalo enaindvajset let.

Nekje na sredini tega desetletja sem naletel na *Pesek (Sand)* Israela Joshue Singerja – najlepšega izmed briljantov v debeli in neprecenljivi antologiji judovskih kratkih zgodb. To je preprosta zgodba o revnih, a globoko vernih ljudeh, ki so obenem tudi grobi, primitivni in prepirljivi: “Navsezadnje, človek je le človek in počne človeške stvari,” je prisiljen reči eden od likov.

Zgodba nas popelje skozi štiri letne čase v strašansko revni vasi Podgurna ob Vistuli in nikdar ne bom pozabil opisa ruske artilerije, ki je spomladi z bližnje utrdbe streljala na zagozdene ledene plošče, da bi se razbile in prebivalcev vasice ne bi preplavilo, za kar so jim bili ti ganljivo hvaležni.

Jonah, “izvoljeni rabin in učitelj in birič in vodja Podgurne”, je kot mladenič petindvajset let služil v carjevi vojski in se kljub vsem ponižanjem ni odpovedal svoji veri. Pogumno se je boril pri Sevastopolu in si prislužil tri odlikovanja. V Sibiriji so ga razrešili dolžnosti in tako je nekaj let bral mašo v tamkajšnji sinagogi. Na stara leta se je, že vdovec, s svojo hčerjo Maško vrnil v rodno Podgurno.

Zgodba se začne, ko vaščani sosednje, večje in pomembnejše vasi Grobice skušajo prebivalcem Podgurne preprečiti, da bi prihajali k obredom v njihovo sinagogo in pokopavali v sveto zemljo okrog nje, zato se Podgurčani obrnejo na Jonaha in ga prepričajo, da postane njihov rabin, sami pa postanejo neodvisni od bogatejše, domišljave sosednje vasi.

Jonah jim ustreže, četudi le provizorično in brez posebnega ozira na doktrino. Obenem vodi tudi *cheder* (šolo), kjer otroke uči hebrejščine in – kot upokojeni vojak – vojaškega korakanja po šolski zgradbi.

Iz Grobic pride Aaron, nedavno vdovec, potujoči mesar, ki ga nastanijo pri rabinu Jonahu. Ker je dobro poučen o judovskih praznikih in običajih,

ga Jonah z veseljem sprejme, saj si želi osvežiti svoj zaprašeni spomin. Maška gostu prinaša hrano in neke noči se Aaron prikrade v njeno posteljo. Prave težave nastopijo, ko ona ugotovi, da je noseča.

Tega pa vse do poroda nihče ne izve. Šele nato izbruhne panika – sram jih je in groza, kaj bodo porekli samooklicani pravičniki iz Grobice. Zberejo se v skromni podgurski sinagogi, kjer Maškin pobožni ded, ki še ničesar ne ve, pripravlja obred. Takrat pa vaški vodja, Pesač Plotnik, s svojo debelo pestjo udari po prižnici in zarjove: “Ženske in otroci, ven! Vsi ven, pankrti!”

Nato organizira pohod na sosednje Grobice, kjer ugrabijo Aarona in ga prisilijo, da se poroči s hčerjo rabina Jonaha. Na svatbi že postane jasno, da bo novoporočeni par kmalu enako srečen kot kateri koli drug. Zahvaljujoč vsej vaški skupnosti se naposled vse srečno konča.

Zgodba premore veliko več, kot kaže ta suhoparna obnova, saj je v njej več življenja kot v marsikaterem romanu. Resnično je biser vse Singerjeve umetnosti – in prebral sem vse njegove romane in zgodbe, kot tudi vse, kar je napisal njegov brat, Isaac Bashevis Singer. Skupaj sta postavila trajen spomenik veličastni, četudi (žal) izumirajoči tradiciji.

Morda se zdi nenavadno – čeprav se meni nikoli ni zdelo tako –, vendar sem od nekdaj čutil močno vez med ljudmi iz teh judovskih zgodb in med tisti, s katerimi sem odrasel v Nottinghamu. Čeprav v romanih, ki sem jih napisal med bivanjem v Franciji in na Majorki, nisem opisoval svojega vsakdanjega življenja, sem o tem pisal v kratkih zgodbah. Te se odvijajo v Nottinghamu in govorijo o ljudeh, takšnih, ki sem jih poznal, in takšnih, ki sem si jih izmislil, vsi pa živijo na istem zvesto opisanem ozadju.

Če ne bi prebral *Peska* – tako menim –, štiri leta pozneje ne bi mogel napisati *Osamljenosti tekača na dolge proge* (*The Loneliness of the Long Distance Runner*), *Cunjarjeve hčere* (*The Ragman's Daughter*) ali *Pesnemovalca* (*Mimic*). Te zgodbe nikoli ne bi imele takšne oblike. *Pesek* pokaže, kako veliko se lahko zgodi med A in Ž in da je zgodba veliko boljša – in bogatejša –, če jo pripoveduješ počasi, z vsem človeškim ovin-karjenjem. Ne sentimentalno, temveč ganljivo in spoštljivo do življenja. Človek mora živeti, četudi le zato, da poteši svojo radovednost.

Pesek, zgodba, ki sem jo našel po naključju, me je nato vodila skozi celotno judovsko antologijo, tako da sem prebral še zgodbe *Ulica Kola* (*Kola Street*), *Kes* (*Repentance*), *Bel praznični kolač* (*White Chalah*), *Tekmeca* (*Competitors*) – in vse ostale – in jasno mi je postalo, da zgodovinarji src in duš v resnici nimajo prav nič manj povedati od zgodovinarjev zunanjih dogodkov. V teh zgodbah se zunanji dogodki srečajo z dušami in srci, in čeprav sem že prej vedel, da je to mogoče, sem bil nadvse srečen, da sem našel te odlične primerke tovrstnega spoja.

Bogato in umetelno napisano zgodbo je posebej prijetno brati, kadar potuješ z vlakom. Vse naokrog so neznanci, mimo okna beži tuja pokrajina (ki jo tu in tam ošvrkneš s pogledom), iz knjižnih strani pa se dviga očarljivo, zapleteno življenje, ki ima v takih okoliščinah še posebno velik čar. Ritem vlaka postane neslišen, ko se povsem prepustiš pisateljevemu prijemu. Dobra knjiga te vsrka vase, ustavi čas in očem, ki so obrnjene navznoter, podeli posebno daljnovidnost. In dlje kot vidiš navznoter, dlje vidiš navzven.

Večkrat se mi je zazdelo, da sem ljudi iz *Peska* poznal od drugod, iz drugih zgodb in iz življenja. Književnost pripada svetu, ne le eni državi, in ta zgodba se mi je zdela kot država, v kateri sem nekoč živel. Ne vem, zakaj. Ljudje v njej so revni. So živi. Polni so čustev. In ne nazadnje, pisatelj, ki je opisoval njihove norosti, neumnosti in trpljenje, jih je imel rad.

Ljudje ne živijo v razredih, množicah, narodih ali skupinah. Vsak od njih je posameznik. In vsakokrat, ko ob morski ali rečni obali vidim rob iz peska, dobro vem, da niti dve zrni nista povsem enaki, čeprav jih je več, kot bi jih kdor koli lahko preštel.

Spisal sem seznam kratkih zgodb; na njem ob bok *Pesku* postavljam še naslednje:

Israel Joshua Singer: *Pesek (Sand)*

Ivan Bunin: *Gospod iz San Franciscas*

Joseph Conrad: *Srce teme*

Georg Büchner: *Lenz*

Herman Melville: *Začarani otoki (Les Encantadas)*

Anton Čehov: *Stepa*

Friedrich Schiller: *Igra usode (The Sport of Destiny)*

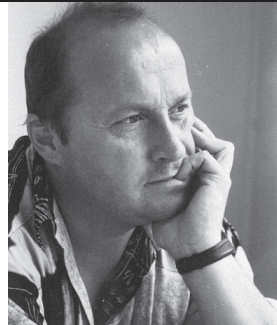
Če bi te zgodbe zbral v eno knjigo, bi jo skupaj z *Nesrečniki* in *Staro zavezo* odnesel na samotni otok.

Omenil bom še *Anatomijo melanholijske* Roberta Burtona, duhovnika iz 17. stoletja, ki je brez konca razlagal in opisoval greh, strast, ljubezen, norost, melanholijo, medicino, vraževerje, obup, volkodlaštvo in ljubosumje ter se pri tem skliceval na stotine obskurnih avtorjev in navajal nepreštevno klasičnih citatov, vse to pa povezal v eno najbogatejših razprav, napisanih v angleškem jeziku. To besedilo je duhovito, pronicljivo, pogosto ljudomrzno; je zakladnica redkih besed, izvirnih sestavljenk in komaj verjetnih anekdot. Je tista vrsta čudovito nenavadne, prav idiosinkratične proze, ki v puščavi življenja zanesljivo poteši žejo.

Zato tudi na to knjigo stavim svoje srce in jo vzamem s sabo na samotni otok, četudi zaradi tega moj čoln potone.

Zaradi takšnih knjig sem ob posebnih trenutkih srečen, da sem živ in da sem pisatelj. Hvaležen sem jim, saj so mi pokazale, kdo sem in kaj si želim početi; to so knjige, ki so mi odprle vrata, za katera sem sicer vedel, da obstajajo, a do takrat nisem imel ključa zanje; razkrile so mi skrivnosti gora in jam.

Prevedla Špela Breclj

Milan Vincetič

Katja Perat: *Najboljši so padli.*
Ljubljana: Študentska založba, 2011.

Naj začnem kar naravnost: pričujoči pesniški prvenec je vznemiril slovensko pesniško vodíno predvsem zaradi mladostne “neupogljive resničnosti”, ki se vihravo zareka na to, “Kar šteje: glasba, seks in razumljiva / Samo-umevnost zeber (zato so tudi na platnici, op. p.), ki prečkajo savano”. Ali kot še pravi pesnica: “Jaz / (S svojim svobodomiselnim odnosom do resničnosti) / Sem neka popolnost”, za katero so “zmagoslavje nekoristne komplikacije” v domeni “zlatih sanj avantgardistov”, saj delujejo kot “razstavljena identiteta”.

Pesnica se v svoji (pre)tesni koži (pre)svobodno predaja notranjemu toku, bolje rečeno plazju, grajenem na sprotnih asociacijah, konotacijah, preobratih, odklonih in (ironiziranih) naklonih (Engels), ki izvirajo iz “Zmede človeških prizadevanj / In plemenitih naklepov, ki tlakujejo pot do pekla”. Pokrajine, ki jih slika, so umeščene v našo bližino kot samo-umevnost obstoječega, ki mu je treba dati pravo ime, hkrati pa tudi iz njega “delati umetnost”, ki te “razreši prisile enega samega pogleda”. Prav disperzni snop (pri)videnj, ki polni baterije iz sosledja kakofoničnosti, razgali svet kot zaodrje “žalostne pomanjkljive svobode”, v kateri odmeva ekspresivni retorični ton kot odjek (revoltiranega) vzhičenja o preobrazbi/negaciji sveta; pričujoče pesmi so namreč kot nalašč za glasno branje na odru, saj so polne vsečne družbene kritičnosti, poroga (“Kdor ni nikdar tvegaj svojega samoljubja, / Ni bil nikdar upravičen do statusa samozaposlenega v kulturi.”) in jezljive demitizacije vsega, kar “opominja na nepriljubljenost in slabištvo / Žalostnih intelektualcev”, kar seveda še zdaleč ni zadosten razlog za to, da “pesnikom z nežnejšo prezenco branje odsvetujemo” (Mojca Pišek).

Narava njene izpovedi ji nekako odsvetuje potovanje v lastno subtilnost, čeprav se le-ta še kako razbira tudi med vrsticami, v katerih prestopi v telo tretjeosebne, na videz žurnalističnega poročevalca (*Smrt ljudi*

brez ljubezni, Mala nočna preganjavica ...), saj vendar “Nič ne stoji za besedami, / Nič, / Razen mene na drugi strani računalnika.” Prav oseba na drugi strani resničnosti, torej “Razen (in izven) ednine”, je tisti senzor, ki bolj posrka(va) kot filtrira dražljaje od zunaj, zato smo mnogokrat priča, kar je (vsaj zame) moteče in zaviralno, tudi mnogobesedju/preobloženosti in številnim paralelizmom, ki pa pogosto ne služijo dramatični gradaciji, temveč le ilustrirajo. Katjo Perat kratko malo sunkovito zanese, zato kar niza in niza motive ali prizore, ki pa zaradi prenatrpanosti postajajo vse bolj nevidni ali mimo hiteči (*Nič, Veličina, Prikupno neokusni ...*).

Seveda preži največja past prav v hotenju, da bi v enem samem zamahu zajeli ves svet, ki je že od nekdaj en sam neukročen gostir bolj ali manj pozabljen-obujenih dejanj. Poeziji, kakršna je v tej knjigi, grozi prav to: na vsak način skuša biti “globalna”, čeprav zgolj “Odpreš okna na Tržaško, / Sedeš na polico”, seveda tudi urbana, kakor dandanes radi etiketiramo poezijo, ki se prebira (in nastaja) v ljubljanskih (sub)kulturnih centrih/eksilih. Seveda sta hvalevredna napor in pogum, da se otrese že zlizanega domačijskega tona, atmosfere romantične turobnosti ali svetobolnosti, kar ji ukroji vsemogoč(n)i zaveznik, ki mu kratko malo pravi jezik. Prav uporaba vsega socialnega arzenala jezika, od knjižne izreke do slengizmov, razpira diapazon pesničnega razgledišča: pesnica brezkompromisno niza, premetava in v nove preobleke zavija tako filozofske pojme kot bizarnosti vsakdana ter se z vehementno humornostjo/ironičnostjo povzdigne nad njih (*Čebula, Obzorja duha, Manifest za novi vitalizem ...*). Pesnici namreč ni nič sveto (*Jebi se, Ginsberg*) – Mojca Pišek v spremni besedi omenja tudi njeno prigodo z Bobom Dylanom –, kajti svet so zanj sami predali, polni obskurne kramarije in slabih ponaredkov, zaradi katerih bi se tudi “Foucault leno in počasi nasmehnil v svojem grobu”.

Žal pa se – in v pesmih, v katerih ji to uspe, je najboljša – njen fokus preredko zoži na “Običajne stvari (kot zobobol), / Ki si jih spregledal”, stvari, kot je “Napetost med tabo in predmeti”, ki se nas dotikajo in nam kreirajo lastna “obzorja duha” s svojo nevidno čuječo/čutečo prisotnostjo (*Bojler*). Katja Perat se še kako zaveda, da obče vse bolj vsiljivo trka na sobane osebnega, ki zaradi tega dobivajo nejasne obrobe, da “na začetku ni bila beseda, / ampak nekaj dosti bolj nezapopadljivega” (*Nezanemarljivo*), kar seveda še lahkotneje botruje “slabo izrabljeni prostranosti duha”. Kajti, kot pravi pesnica v zadnji pesmi, še kako “Drži, / Da je teža sveta / Ljubezen, / Ampak čisto po pravici, / Koga briga?” Nemoč tako posameznika kot tudi vse človeške skupnosti je več kot na dlani: iz nje kipi jeza “Na slučajnosti, / Ki me ločujejo od stvari, ki niso jaz, / In nujnosti, / Ki me z ničejansko gesto vsakič znova vrnejo v to, / Kar mi je namenjeno”.

Kar pa je seveda še kako plodna podstat retorično zastavljene maksime: "Zakaj sem slab pesnik, slab filozof in slab človek." Odgovora seveda ni, je zgolj "zebranje" po pokrajinah, ki jih nonšalantno odkriva in odriva, kajti "Ljudje se stežka ločimo od stvari, / Ker ne vemo, kako bi bili nežni z njimi, / Ne da bi jih lastninili". Prav v slednjem tiči kleč te zbirke: da se postavi nad stvari, "Ki jih imenuje varnost, / In pri tem ve, / Če so dorasle svojemu imenu". Takšna drža še zdaleč ne diši po umerjeni "Stvari tvojega osebnega izkustva", temveč po (keruackovskem) *road movieju*, pri katerem se zavedaš, "Da že vse življenje teče(š) za vozom" ter hkrati "Veš, da si zdaj že dovolj velik / In da je čas, da jo kakšen meter neseš".

Kakor koli: pesniški prvenec Katje Perat, katerega naslov je (ne)namerano identičen spominski knjigi narodnega heroja Stanka Semiča Dakija (*Najboljši so padli*, 1971), vznemirja bolj zaradi (mladostnega) poguma kot zaradi tematske, jezikovne ali stilne dorečenosti. Prav v slednjem je najšibkejša: njene pesmi skušajo biti na vse pretege udarne, zato govorijo preveč naravnost, teme, ki jih odpira, pa so zgolj že znane "male nočne preganjavice", ki nas obvladujejo od vekomaj, kajti "Vsi skupaj smo obupali dosti prezgodaj, / Da ne bi od tega imeli vsaj varljivega občutka, / Da smo v nekakšni prednosti". In pričujoča poezija ni v ničemer v "nekakšni prednosti"; mirne duše pa lahko "nekakšno prednost" pričakujem v njeni naslednji zbirki, za katero sem prepričan, da jo bo prav z manj ihtavim korakom (po)vrnila v literaturo ter jo pripravila za ljubezen.

Majda Travnik Vode

Milan Kleč: *Trojke*.

Ljubljana: Študentska založba (zbirka Beletrina), 2012.

Srčno dober človek in zvest prijatelj – s tem galantnim, prijaznim in duhovitim retoričnim sladkorčkom je pesnik Ciril Zlobec nekoč pospremil svoje priporočilo h Klečevi prošnji za stanovanje, nenavadno pa je, da se je skozi leta fraza Kleča začela vse bolj oprijemati, kot nekakšna srajca; leta 2005 je na primer pod tem skupnim naslovom v elitni zbirki Kondor izšel izbor Klečeve kratke proze, najdemo pa jo tudi v *Trojkah* na koncu spremne besede, ki jo je k romanu napisal Boris A. Novak. In ne samo to: mimo faktografskih podatkov se zdi, da se je posrečeni vzdevek zlagoma razvil tudi v pomemben sestavni del t. i. klečizma, skovanke, porojene v sili in obupu slovenske literarne vede in kritike, ki Kleča do danes nista mogli ujeti in odložiti v kateri koli razpoložljivi literarnoteoretski, še manj pa literarnozgodovinski predalček. V svoji frustraciji sta njegovo ustvarjalnost tako v nekem trenutku nemočno poimenovali s smešno in suhoparno klinično formulo *stilno-povedni sindrom*. Goran Schmidt, sicer Klečev najljubši in tudi najpogostejši urednik in avtor študijskih besedil, v spremni besedi k enemu zadnjih Klečevih romanov, *Zaključna špica* (2006), na primer zapiše, da gre pri *sindromu Kleč* “za sinergetičen učinek več stilnih prijemov in za kompleksen pisateljski postopek”. Na podlagi analize literarnih kritik in strokovnih besedil o Klečevem pisanju nato kot osnovne značilnosti klečizma navede: nadrealizem, absurd, paradoks, bizarnost, distanco, humor, preigravanje, asociativnost, (psiho) fantastiko, paradoks, monološko pripoved, samokomentiranje, jezikovno in filozofsko igro idr.

Kot kaže, pa tudi ta pojmovni aparat, s katerim je stroka skozi daljše časovno obdobje skušala obkoliti Klečevo pisanje, ne bo dokončno obveljal, saj se zdi, da je Kleč že pred časom pobegnul tudi iz tega predalčka – zlasti, ker se mu je v zadnjih nekaj letih zgodil velik, kopernikanski obrat od fantastike k realizmu in od na videz neobvezujočega ludizma

k razločno bolj resnobnemu, eksistencialnemu občutenju življenja, kar je pravzaprav škoda, saj Slovenci neobremenjeno pisanje potrebujemo kot puščava vodo.

V ris novejšega, bolj zavezujočega Klečevega pisanja, sodi tudi roman *Trojke*, kjer razen samokomentiranja in monološko strukturirane pripovedi ne najdemo skoraj nič ali pa le še drobne sledove tega, kar je še pred nedavnim veljalo za klečizem. Obrat k realizmu se je Kleču po njegovih lastnih besedah začel dogajati nekako samodejno, eden od konkretnih povodov zanj pa je bila na primer tudi pobuda urednika Zdravka Duše ob dogovarjanju za Delovo Poletno zgodbo, ko mu je Duša rekel, da bi si od njega bolj kot fantastike želel realizma. V pogovoru ob zgodbi, ki je nato izšla, je Kleč izjavil: "Realizem je svet, ki se ga strahovito bojim. Ker se počutim doma samo v fantastiki. Ta svet stoji, kot hočem, da stoji. Realizem pa prinaša ostre človeške odnose, v katere se zapletem tako daleč, da ne morem več voditi igre."

A vrnimo se k *srčno dobremu človeku in zvestemu prijatelju*, ki se zdi nekako vse bolj pravilna in točna oznaka za večne prvoosebne pripovedovalce Klečevih tekstov. V zadnjem času so ti pripovedovalci večinoma utelešeni v nekakšnih sodobnih, hitro starajočih se ljubljanskih dandyjih (v romanu *Pingpong* (2002) je protagonist star štirideset, v *Zaključni špici* petdeset, v *Trojkah* pa že skoraj šestdeset let). Pripovedovalci in obenem glavni junaki so neškodljive, pasivne, dobrodušne figure (zlahka uvrstljive v kategorijo *srčno dober človek*), ki v maniri kakšnega razsvetljenega ali še bolj žlahtno starožitnega romanesknega pripovedovalca počasi in naivno, kot bi to počeli prvič, v slogu neobveznega kramljanja z bralcem in kot nanese notranji asociacijski tok, razpredajo o prijateljih, ženskah, alkoholu in umetnosti – železnih temah Klečevega avtorskega repertoarja.

Pri tem se za *Trojke* zdi, da je še bolj kot prva plat medalje, *srčno dober človek*, v ospredju njena druga plat, *zvest prijatelj*, čeprav je junak tudi tu tako dober, da svojo žensko prepusti moškemu, ki se mu zdi zanjo primernejši od njega. Žal pa gre prijateljska zvestoba tokrat, kot je pri Kleču rado, čez rob in preraste v obsedenost, kompulzivnost, in celo *zvestobo do groba*.

Roman se začne s potovanjem treh prijateljev (odtod *trojka*) v Aleksandrijo, pravzaprav je eden, najmlajši izmed njih, tam že nekaj dni v likovni koloniji, pripovedovalec in drugi prijatelj, z naravnost pomenljivim imenom Martini, v Kairo priletita naknadno. Takoj ob pristanku začneta strastno iskati alkohol, do katerega je v muslimanskem okolju nekoliko teže priti, zaradi česar je vse skupaj še bolj dražljivo. Alkohol je nato ves čas glavni motor in edini smoter potovalne avanture, kajti zdi se, da trojke

v Egiptu ne zanima nič drugega, niti slavna aleksandrijska knjižnica niti ženske, na katere naletijo. Iz vsega, kar pripoveduje junak, ni jasno, kaj trojko pravzaprav drži skupaj, razen tega, da so vsi trije strastni pivci in "zagrizeni samci", kar je seveda le evfemizem za njihovo obupno osamljenost. Starejša dva, pripovedovalec in Martini, sta ločena, najmlajši, Hudeček, pa očitno ne zna vzpostaviti odnosa z nasprotnim spolom. V nadaljevanju postane jasno, da pripovedovalec svojega domnevnega prijatelja Martinija prezira, skorajda sovraži, hkrati pa se mu hlapčevsko klanja in ga priznava za šefa trojke. Opaža, da postaja vse bolj zagrenjen. Še bolj skrb vzbujajoče je, da pri samem sebi prepozna, da ga ženske v resnici ne zanimajo več, čeprav se na videz trudi z odnosom, za katerega mu je od prvega trenutka jasno, da je obsojen na neuspeh. Hudo je tudi, ker slutni, da bo skupaj z njim in Martinijem (v alkoholu in sicer) potonil tudi Hudeček, ki je star šele šestintrideset let. Še najbolj skrb vzbujajoče pa je, da pripovedovalec, kljub temu da je "vse življenje vlagal samo v odnose", postaja vse bolj sam, saj po vrnitvi iz Egipta iz neznanih razlogov, ki se do konca ne razjasnijo, verjetno nekaj zaradi njegove zagrenjenosti, nekaj pa zaradi Martinijeve dominantne zvižčnosti, izpade iz trojke, Martini in Hudeček pa si za potovanje na Kreta najdeta novega kompanjona. Ta dogodek je za pripovedovalca prelomen in, kot kaže, tudi usoden. Medtem ko je nova trojka na Kreti, se pripovedovalcu intenzivno in nepovratno sesiplje svet, čeprav mu je bilo obljubljeno, da bodo po vrnitvi spet odpotovali skupaj, tokrat v Benetke. Etape tega sesipanja spremlja *Leitmotiv*, ki se ponavlja v malenkostno različnih variacijah: *Ni bilo dobro*. Pripovedovalec se počuti kot zapuščen in razočaran ljubimec oziroma še slabše, kot presenečeno razbira svoja čustva. Še nikoli se ni počutil tako slabo kot zdaj, s svojim odhodom ga tako ni prizadela nobena ženska. Ni mu jasno, zakaj je tako odvisen od Martinija in Hudečka, kar nekaj časa se malo za šalo, malo zares sprašuje, ali ni morda gej ... Ko se zave svoje nenadzorovane obsedenosti, pa tudi že vé, da je ostal sam. Sluti, da Benetk nikoli ne bo videl.

Potovalne destinacije, Aleksandrija, Kreta, Benetke, Susak imajo v romanu vlogo nekakšne skrite organizacijske platforme in delujejo kot etape oziroma neimenovana in neoštevilčena poglavja v sicer neotipljivi, do kraja razvezani, asociacijsko razpršeni in izrazito v junakovo subjektivnost obrnjeni, moderno grajeni pripovedi. Turistična mesta so pravzaprav edine otipljive koordinate zunanjega sveta, vse ostalo je poročilo o dogajanju v junakovi zavesti. Usodnost tega dogajanja podpira grafična podoba teksta: skoraj vsak stavek je izpisan v svoji vrstici, kar izredno učinkovito poudari vsako zapisano misel in stopnjuje tempo pripovedi.

Pripoved teče neverjetno tekoče, komunikativno, jezik je nekoliko znižan, približan registru vsakdanjega govora, a ne preveč, ravno toliko, da se v prijetno komornem tonu približa bralcu. In čeprav je pripovedovalec pikolovsko natančen, rentgensko občutljiv samoopazovalec, samokomentator in samopripovedovalec, ta mikrorealizem proti pričakovanjem ne učinkuje težko, neprehodno in odbijajoče, ampak se s pripovedjo neopazno začnemo z njim vse bolj identificirati, kot bi posojala glas nam samim ... *Trojke* pripovedujejo o odisejadi sodobnega človeka, o čudni igri naših medsebojnih odnosov, o praznini in samoti, ki zevata pod njimi in ki se ju zavedamo, kljub temu pa od odnosov, ki ju porajata, ostajamo usodno odvisni in na tako čudno igro pristajamo. Nič čudnega, da se je Kleč ustrašil slikanja "ostrih človeških odnosov" in je dolgo raje ostajal v fantastiki.

Trojke so zanimiv roman, nekakšen psihološki antitriler, saj delujejo, kot da je njihov pripovedovalec premehkega srca, da bi pritisnil na bralca, noče ga zamoriti, čeprav mu gre hudo za nohte. Ta mehkoča pa je v dolgem besedilu nekoliko dvorezna, saj pripovedi občasno zmanjka zamaha, dobrodošel bi bil kak sproten klimaks več, zlasti na mestih, ki jih je pripovedovalec poprej izrecno napovedal (s stilističnimi figurami kot na primer: a o tem malce kasneje; tja bomo šele prišli, zdaj pa moram povedati tole) ter jih bralec torej pričakuje, pa se potem nekako ne zgodi nič posebnega. Na račun briljantno izrisane prve trojke pripovedovalec-Martini-Hudeček, (ki ima sicer nosilno vlogo) so psihološko in fabulativno precej zapostavljene ostale trojke, ki se formirajo pozneje. Pri teh se pripovedovalec še najbolj posrečeno posveti Andreju, medtem ko so Boris, Lujo in France v zgodbo pritegnjeni malce prisiljeno in površno; kot pravi *deus ex machina* pa deluje Žare, ki bi si zaradi svoje končne vloge zaslužil malce bolj potrpežljivo pripravljen vstop v dogajanje.

Ana Geršak

Peter Rezman: *Zahod jame.*

Novo mesto: Založba Goga, 2013.

Če bi morala *Zahod jame* Petra Rezmana opisati z nekaj besedami, bi rekla, da je to roman varljivih prvih vtisov. Marsikateri element se zdi na prvi pogled bolj odbojne sorte, na primer močno zaznamovana narečna govorica, opiranje na lokalno specifično okolice Velenja in Šoštanja, obsežne pasaže s podrobnimi opisi delovanja podzemne mehanizacije za kopanje in drobljenje premoga, s tem povezani žargon (kateu, hemšajd, davti) ter (pomanjkljiv) slovarček na koncu knjige, skratka, elementi, ki neposvečenega in nepoučenega v večini primerov pustijo pred “vrati”. Roman se večino časa odvija globoko pod zemljo, in tudi ko končno prileze na površje, ostaja v neposredni bližini velenjskega rudnika, kjer mu grozi še ena variacija na temo *Bildungsromana*, iskanje izgubljenega očeta, znova najdeni sin, ljubezen v srednjih letih in plodna jesen življenja. Knapovski Hollywood, torej. Pa vendar se nič ne izteče tako, kakor se sprva zdi, da bi se moralo – vsaj do zaključka – in neobetavni pripovedni postopki postanejo kmalu osrednji adut tega nenavadnega romana.

Nenavadnega iz današnje perspektive. *Zahod jame* je čisto mogoče brati kot poskus reaktualizacije “proletarskega” romana, relikv nekega žanra, ki je kljub osredotočanju na intimno nesrečo posameznika bolj učinkovit z distance, v epohalnosti opisanega časovnega in kolektivnega razmaha. Izhodišče in okvir romana, zgodba o iskanju očetovih korenin, je le izgovor za skok iz kože na Rezmanovo domače področje – v jamo. “Dolina nad premogom in to svetlo, rudarsko mesto sta navidezna resničnost. Pravo življenje, ki kaj velja in šteje, pa je spodaj. Pod zemljo. V jamah.” Popotnica v svet avtorjevega drugega romana ne bi mogla biti zgovornejša: Rezmanovi junaki – predvsem protagonist Ivan –, vajeni temačnih podzemnih rovov, ropotanja strojev za drobljenje premoga, tovarštva in nenehne skrbi za preživetje (napake se spodaj plačujejo s smrtjo), se v zgornjem, “svetlem” svetu, kjer je vse na površini, ne

znajdejo najbolje. Od tod njihova okornost, nepripravljenost na življenje, ki je v slepečem kontrastu s pestrim dogajalnim aspektom romana. Ključne stvari se zgodijo kot Dogodek, ne kot občutek. Rezman je mojster, ko gre za plastični prikaz predmetnosti in njenega delovanja. Popisovanje rudarske mašinerije v težkokategornem knapovskem žargonu je spolzko področje, ki ga avtor briljantno spelje, pri tem nastali potujitveni efekt pa je prej prednost kot ovira, saj na leksikalni ravni ponazarja položaj neposvečenega pred podzemnim svetom.

Ivanova nespretnost v življenju zunaj rova je utemeljena z logiko romaneskne opozicije in se zato lepo prilega zgodbi. Nasprotno pa osebe okvirne zgodbe nekako ne morejo zaživeti. Površinskost odnosov sicer ustreza tematski naravnosti romana, ki v ospredje postavlja delo in kolektiv, ne opravičuje pa njihove ploskosti in neznačajskosti. Prijateljstvo med Ivanom in Meto, ženo njegovega kamarata Lojza, ostaja tako bolj kot ne na papirju. Ko ju pripovedovalec opiše kot "stara prijatelja, izgubljena leta in leta, z mislimi večkrat eden pri drugemu, a nikoli nista naredila koraka, da bi se srečala", mora to napisati ravno zato (in ravno *tako*), ker opisano iz zgodbe ni razvidno. V nasprotju z dogajalno platjo, ki je pestra, raznovrstna in včasih že boleče pikolovska, so odnosi med liki obdelani bolj mimogrede. Kar zgodijo se, s samoumevnostjo, ki postane moteča, ker je brez ozadja, čeprav najprej stečejo prek interneta, kjer je samoumevnost lahko tudi že del komunikacijske forme. A nič drugače ni v živo. Takšen primer je Ivanova aferica z Riso, ki nepričakovano ponikne, ko je še aktualna, in jo zgodba na površje vnovič naplavi šele proti koncu, pa še to kot klic v sili. Lojzov sin Denis se po drugi strani vsaj zaveda, da je zgolj izgovor za roman, ko ga obide "bežen občutek krivde, da je ta njegov obisk in brskanje za očetom, ki ga ni poznal, bolj poza kot resnična zavzetost za razkrivanje svojih korenin". Že res, da bo vedno ostal pred "vrati" jame, ker nikoli ni bil knap, a nekaj mesa na ogrođju mu nemara ne bi škodilo. Iskanje očeta in izgubljene ljubezni sta le pretveza za vstop v spodnji svet in pripoved bi bila dovolj zanimiva tudi brez okvirne zgodbe.

S tem pa je povezana tudi zadnja tretjina romana, v kateri spremljamo Ivanov preboj na plano in kjer se izkaže, da bi se njegovo srečanje s stranskimi liki lahko zgodilo tudi brez uvodnega pristopa. V tem delu se še enkrat izriše kontrastna razlika med junakovim spodnjim in zgornjim življenjem. Z Ivanovo preobrazbo iz knapa (oziroma jamskega elektrikarja) v kanciljfuksa se pripoved umiri. Junakova delovna vnema se umakne vsakdanjim tegobam, za v rudniku pridobljeno znanje pa se izkaže, da ne ustreza zahtevam življenja na površini. Ivanovo življenje in njegovi

odnosi z okolico, predvsem z ženskami, postanejo nenadoma klišejski. Tu pride še enkrat do izraza nedodelanost stranskih oseb: roman se zatakne ob predvidljivem ljubezensko-erotičnem zapletanju in spotakne ob še bolj predvidljivem vzporejanju ženske z jamo (“vabljiva in nevarna”, “privlačna in tuja”, “nabita z neizživetim pritiskom, ki se je nabiral vsa ta leta v njej, kot se je kopicil pritisk sivega frzaca okoli ločnega podporja a povratnega talninskega kanala. Toplega in mokrega.”). *Cherchez la femme*, skratka. Kot bi to ne bilo dovolj, sledi še požar. Zaključna katastrofa razreši vse, in to tako, da dejansko ne razreši ničesar. Vse je suspendirano, metafora zahajanja se krepí z ognjem, ki spominja na barvo zahajajočega sonca in naznanja konec – ali začetek? – nove dobe.

A pred končnim zastojem se valijo mase “težkih in izmuzljivih plasti” zgodbe, ki so toliko bolj zanimive, kolikor so palimpsestne. Naslov romana ni le lokacijska, temveč tudi metaforična oznaka. Kot piše Jelka Ciglencečki v spremni besedi, je zahod jame konec nekega časa, v tem primeru rudarskega/proletarskega. V tem smislu je posebno zanimiva njena interpretacija zaključka, kjer požar v muzeju simbolizira zmago spomina (“Spomin je tisti, ki nas naredi nesmrtni, in Rezman se odloči, da zgodovine jame ne bo prepustil zgolj muzeju.”). *Zahod jame* pa je nenazadnje tudi pričevanje nekega obdobja. Počasen propad zahodnega dela rudnika se bere kot metafora jugoslovanskih sanj: vera v moč kolektiva, luknje v sistemu in neizbežen razpad države. Lojzovo opozarjanje na napake pri vzdrževanju rova pri vodilnih kadrih naleti na gluha ušesa, kar se še danes pogosto dogaja v odnosu med strokovnjaki in politiki. Nekateri odstavki so večpomenski, predvsem tisti, ki sovpadajo s časom po Titovi smrti. “Pobi na ortu so obupavali. Pa ne od utrujenosti ali da ne bi bili kos nalogam, ki so jih dajali štajgerji. Mišice je hromil obup, ker res nič, naj je v začetku bilo videti še tako domiselno in upanje vzbujajoče, nič ni moglo preprečiti potapljanja čela v drek. Vse, česar so se lotili, bodisi podlaganj ali dvigovanj bodisi spodkopavanja ali nasipanja, vse se je sfižilo in sekcije so zlezle še za nove centimetre v mehka tla. Čedalje manj jih je vztrajalo v prepričanju, da jo bodo zvozili.”

Kljub širokemu razmahu pa ogrodje romana še vedno sestavlja osebna zgodba, osebno doživetje. *Zahod jame* je tudi ali predvsem roman o Ivanu in njegovi nesposobnosti, da bi zaživel kot drugi. Pri odgovoru na vprašanje, kaj je tej nesposobnosti botrovalo, ostaja roman zgovoren in hkrati skrivnosten. Zgovoren zato, ker predstavlja ključne drobce Ivanovega življenja, ki so, gledani takole od daleč, vendarle samo drobci. Skrivnosten, ker ni mogoče s prstom pokazati na enega, ki bi bil ključen za razvoj Ivanove zgodbe. Ivan je kot del velikega kolesja, ki je pripovedovalcu po

naključju padlo v oči. Pa vendar ni zamenljiv, saj njegova zgodba ne bi mogla pripadati nikomur, razen njemu, s tem pa ustvarja zavedanje, da je takšnih delcev še veliko.

Zahod jame je kljub pomislekom prijetno bralsko presenečenje, vsaj v tistem delu, ki bi na prvi pogled lahko deloval najbolj neposrečeno. Zabrisanost likov in mestoma predvidljive rešitve se umaknejo dogajalni zgoščenosti in jeziku, ki je s svojo neobičajnostjo, svežino in melodičnostjo pravi junak romana.

Lucija Stepančič

Štanka Hrastelj, Milan Kleč, Marko Sosič, Dušan Šarotar: *Miti naši vsakdanji.*

Ljubljana: Študentska založba (zbirka Žepna Beletrina), 2013.

Kaj si lahko obetamo od povabila štirim priznanim slovenskim pisateljem, da se preizkusijo v zasledovanju (morebitne) mitološke podstati našega vsakdanjika? Za začetek vsaj to, da se bo vsak posamezen prispevek v kar največji meri razlikoval od preostalih treh: povabljeni avtorji so svetovnonazorsko in značajske precej raznoliki, poleg dveh skrajnih (Štanka Hrastelj in Dušan Šarotar) imamo še dve vmesni gledišči (Milan Kleč in Marko Sosič), ki pa sta seveda vmesni vsako po svoje – čeprav bi podobno raznolikost verjetno pokazala izbira katere koli (tudi najbolj naključno izbrane) četverice na sodobni literarni sceni. Drobna knjižica tako ne ponuja le vpogleda v štiri avtorske svetove, ampak tudi v razlike med njimi, ki hkrati opozarjajo, da je naše razmerje do globin oziroma višin, ki presegajo tako imenovano resničnost, nujno subjektivno obarvano. Programsko zastavljeni projekt proze štirih temelji na slovanski mitologiji: prek nje naj bi se seveda odzrcalil odnos do mitologije in mitološkega nasploh, če že ne tudi do presežnega in tragičnega, ki iz nedosegljivih globin vplivata (ali ne) na naše svobodno in samoumevno bivanje, ki pa je morda takšno le na videz.

Najtršo linijo si je izbrala edina ženska med povabljenimi: zgodba Stanke Hrastelj se provokativno oklepa kot halo pica ravnega sveta, ki ga zapolnjuje dosledno enoumna vsakdanjost. Zanikanje bralcu dobesedno skoči v glavo že iz samega naslova, ki se izzivalno glasi: *O Lepi Vidi, ki zapusti moža in dete, a se tega ne kesa*. Na tem mestu se motiv Lepe Vide preobraža v sodoben urban mit o ženski samoodločbi (koliko je lažen, naj presodi vsak sam). Svet, ki ga prikazuje, je odvisen le od odločitev posameznikov (oziroma posameznic), nanj nima vpliva nobena višja sila, namesto boginj ali vsaj sojenic niti usode pletejo uradnice v komisijah za splave, pa še te so bojda okusno oblečene in prijateljsko razpoložene,

čisto nasprotje gorgonam, ki bi jih bilo pričakovati na njihovih službenih mestih. Vendar je zgodba na ta način tragična le za nerojenega otroka pripovedovalke; bralec nekako ni deležen odmerka katarzičnosti, ne glede na to, koliko podvomi o že kar sumljivem trdoglavem zanikanju kakršnega koli obžalovanja. Je avtorici namen, da izniči presežno, ali vsaj fatalno, še preveč uspel? Spričo gostobesednosti ne pride do besede niti vsemogočna, po mnenju prednikov neodvrtljiva usoda, kar je pravzaprav škoda, saj bi se lahko vmešala s kakšnim manj predvidljivim zapletom in s tem presegla domet povprečnega ega.

Nadaljevanje knjige se bere kot svojevrstno stopnjevanje v odnosu do mitološkega: čeprav se svojega utečenega bivanja drži z enako vnemo, je Milan Kleč v zgodbi *Krakov* vsaj odškrnil vrata v drugačne svetove. Vsakdanjik pivskega bratca mu sicer prinaša popolno zadovoljstvo, ne glede na to, da zaznava zagatno vzdušje in pospešeno poslabševanje razmer ter je pravo življenje že za njim. Z vedrino, ki vzbuja vtis, da že vse od legendarnih šestdesetih let ni zbledela, sprejema vse bolj nedvoumna znamenja, da ga je čas povozil: njegovo vsakodnevno kroženje od šanka do šanka ima značaj pravcatega obredja. Tako je lahko njegova nesojena muza, ki naj pripravi tla za zaplet, lahko samo natararica, v danih razmerah pa je to celo natararica, ki piše doktorat. On z bogato preteklostjo in ona brez prihodnosti, se pravi ravno obratno od kombinacije, ki v našem svetu velja za zavidljivo – že v osnovi zahojeno situacijo lahko reši le čudež. A ta se zgodi. Ljubek, trapast, a odrešujoč. Nedoumljivo na izviren način ostaja nerazložljivo spričo nedolžne veselosti pripovedovalca. Ki se sicer zaveda, da s svojimi pijanskimi možgani skrivnostnemu dogodku ni kos, tako da le hvaležno in brez patosa sprejme zadnje darilo usode, čeprav to sumljivo spominja na zadnji seks v življenju.

Marko Sosič si za izhodišče svoje zgodbe *Prezir* jemlje klasično novičko iz Slovenskih novic (*Brezposelni depresivec ubil soprogo*), a jo s pomočjo rilkejske mehke preobrazi v hrepenenjsko tragičnost skrivnostne *Bele dame*. Ne le da zakonski par iz bedne vsakdanjosti, ki jo tolče že kar nekaj časa, z največjo možno nežnostjo zdrsne v neverjetno empatičnost nebesedne komunikacije, domala tako, kot bi se preoblekel v svileno obleko: tudi sam padec čez Devinske pečine se – ob vseh prvinah naklepne umora in nasilne smrti – spreobrne v sublimno doživetje, vzvišeno nad banalnostmi policijske preiskave. Avtor pa si je privoščil še posebej nežno, čisto drobceno ironijo: resnico poznata le otroka, ki jima nihče ne verjame.

Vsi trije avtorji izhajajo iz prepoznavne resničnosti, še kako očitna je tudi prisotnost aktualij, med katerimi – tako kot v dnevnem tisku – prevladuje brezposelnost. Krovni naslov *Miti naši vsakdanji* se zdi pri vseh

treh, še posebej pri prvih dveh, prebran, upoštevan in realiziran na prav poseben način: kot da bi besedo *miti*, s katerimi se začenja, prebrali bolj mimogrede, se pa zato na koncu tem bolj udobno ugnezdili v besedi *vsakdanji*. Sicer pa Marko Sosič, ki na površini učinkuje najbolj poetično, izhaja iz najtrše resničnosti: norosti, ki se loteva na stranski tir odstavljene srednjeletnika, ne mehča niti iluzija svobode kot pri Stanki Hrastelj niti velikodušna samozadovoljnost kot pri Milanu Kleču. Zmehča jo šele avtor sam, in še to naknadno, v osnovi pa je tu na delu najbolj bedna zavrženost, čeprav izravnana z že kar nadčloveško milostjo.

Prav nasprotno od avtorjev, ki jo iz skupne vsakdanjosti počasi, bolj ali manj vztrajno in zagreto, režejo proti mitu, je pri Dušanu Šarotarju resničnost tista, proti kateri se prebija. Tako v zgodbi *Med visoke oblake, ki bodo peli* kot sicer. Kar najbolj naravno je namreč zasidran v poetični presežnosti, ki ji tudi govorica mitov ni tuja. Iz vtisov, pri katerih se zunanja pokrajina komajda – ali pa se sploh ne – razloči od notranje, se čisto počasi sestavlja zgodba, in še ta ima več opraviti z notranjim kot z zunanjim dogajanjem. Razpoložensko ubranost skrivnostne, od sveta poslavljajoče se gospe, in začuda enako sanjavega advokatovega pripravnika, sicer prekine prizor iz akcijskega filma: a še ta je, z bežečo osumljenko in požarom vred, kmalu bolj podoben sanjski epizodi kot prijemu iz cenenih žanrov – še najmanj pa ima zveze z resničnostjo, ki kljub vsemu včasih vendarle preseneti. Kot kontrast enako fantomski poplavi učinkuje precej prepričljivo, simboli in arhetipi, ki v temelju oblikujejo Šarotarjevo ustvarjalno poetiko, pa so na delu tudi tokrat. Redni bralci domorodne literature ne bodo prav nič presenečeni, da avtorja bolj kot gospodarski kazalci in črna kronika zanima poplava iz leta 1925 (tudi preteklost je resničnost!) in da pritiski, ki jih vsem ostalim prav očitno vsiljuje nerazveseljiva budnost, pri njem zbledijo – kar zna biti še kako osvežujoče, sanjava razvlečenost pa v tem primeru branje slej ko prej otežuje, čeprav “sivo zelena senca dišečih lip”, “srebrn zrak” in iskanje svoje zvezde sami po sebi premorejo čar, ki ne mine kar tako.

Razporeditev avtorjev, ki kažejo tako intrigantno pravilno stopnjevanje, je verjetno več kot naključna, vsekakor pa zanimiva. Zato gre tem bolj obžalovati, da pisatelji na splošno niso presegli samih sebe (v najboljšem primeru so vsaj (ob)držali že doseženi nivo), tako da je njihova priložnost v okviru letošnje fabule na žalost izzvenela precej neizrazito. Celo znotraj tako odlične zbirke, kot je Žepna Beletrina.

Gaja Kos

Jelka Godec Schmidt: *Potovalnik*.

Ilustrirala Jelka Godec Schmidt. Ljubljana: Mladinska knjiga (Knjižnica Sinjega galeba), 2012.

Jelko Godec Schmidt seveda vsi poznamo. Čeprav! Poznamo jo kot izvrstno ilustratorko, tudi ustvarjalko avtorskih slikanic, ne pa kot pisateljico oziroma avtorico daljših mladinskih besedil. Izid njenega fantazijskega romana *Potovalnik* je bil torej eno bolj zanimivih knjižnih presenečenj lanskega leta. Mimogrede, v kolikor ste ob naslovu pomislili, da je Potovalnik nekakšen stroj, s katerim se potuje, ste se zmotili, kajti izkaže se, da je Potovalnik "le" črna knjižica; z njeno pomočjo se resda potuje, a na lasten pogon.

Je pa stroj, s katerim se potuje – ne samo iz enega nadstropja v drugega, pač pa šokantno dlje – v našem primeru dvigalo. Vse skupaj se začne, ko šestošolec Filip pomotoma pritisne več tipk in se namesto v devetem nadstropju znajde v letu 1969. No, vsaj stolpnica je ista, česar seveda ne moremo trditi za stanovalce. Med slednjimi so tudi profesor Ulrik, znanstvenik, ki raziskuje prostor in čas, njegova žena in njuna vnukinja Liza. Za incident z dvigalom je seveda odgovoren prvi, ki je svojo napako pripravljen popraviti, a je jasno, da ne bo šlo samo s pritiskom na pravo zaporedje gumbov. Šlo bo, pa še to brez zagotovila o končnem uspehu, le s pomočjo grofa Ruperta von Fidlerja, ki se seveda (!) ne nahaja niti v istem času niti v istem prostoru kot četverica. Začne se vznemirljivo in naporno potovanje iz ene nenavadne dežele v drugo, med katerimi obstajajo posebni prehodi, označeni v *Potovalniku*. K potovanju, kot se spodobi, spadajo tudi posebna oblačila in malica, geslo in poseben pozdrav raziskovalcev prostora in časa (ki sta sicer bolj za okras in v zgodbi ne odigrata kakšne posebne vloge) ter tabletko – zelena za razumevanje tujih govoric in rožnata za odpornost proti neznanim boleznim. Filip se kmalu neha čuditi vsem nenavadnostim, ker zna biti konec koncev to precej utrudljivo, prav tako pa potlači tudi misli o svoji negotovi prihodnosti:

“O prihodnosti ni hotel premišljevati, ta je tako ali tako sama z dolgimi koraki stopala proti njemu.”

Potovanje se torej začne, in seveda ni pomemben cilj, ampak pot; no, za Filipa je v resnici pomemben cilj, za bralca pa vendarle predvsem pot, kajti cilj lahko sluti, pot pa je tista, na kateri se zgodi toliko zanimivega. Je slikovita – enkrat vabljiva in drugič neizprosna, kajti na njej prežijo nevarnosti v obliki vojsk, ljubkih, a krvoločnih kosmatih živalic krohotcev, glavonogov, ki hočejo ubiti vsakogar, ki je drugačen od njih (njihovo poimenovanje dobro pojasni opis njihove prostočasne dejavnosti: “Kadar imajo le trenutek časa, si vtaknejo glavo med noge in prosijo za nasvet svojega vladarja. Ali se mu zahvalijo.”) in drugih. Tudi ko ne gre za nevarnosti, je pot polna presenečenj – v deželi, imenovani Trojka (vse so poimenovane številčno), je na primer moč srečati tako občutljive ljudi, da dejansko postanejo grdi, če o njih grdo misliš, ali zrastejo, če zanje misliš, da so veliki, in tako naprej. V Dvanajstici živijo najbolj pusti ljudje, kar sta jih Liza in Filip kadar koli srečala, ljudje, ki ne poznajo koncepta daril in najboljšim prijateljem zaračunavajo hrano in posteljo. Trinajstico naseljujejo velikani, ki so vselej dobre volje, med njimi tudi Bru Thalia, ki se le nerada odpove dobrim pretepom, v Štirinajstici naletijo na ljudi, ki si ne le vsak dan spremenijo ime, temveč znajo tudi brati misli, kar v praksi pomeni, da klepetajo v tišini in se zabavajo molče. Jelka Godec Schmidt torej pokaže smisel za nenavadno, bizarno, prismuknjeno in, kar je najpomembnejše, izvirno, kar pride do izraza tudi ob različnih pogruntavščinah in izumih, ki se pojavljajo v zgodbi.

Najpozneje na tem mestu je treba omeniti Baruha, prav tako popotnika in raziskovalca (a s črno piko zapisanega pri svojih stanovskih kolegih), ki Lizi in Filipu že precej na začetku potovanja, medtem ko sta babica in dedek v Trojki zaposlena z družabnimi obveznostmi, izmakne dragoceni Potovalnik. Otrokoma ne preostane drugega, kot da se nemudoma podata za njim, pri čemer navsezadnje nanese tako, da zmikavt postane njun sopotnik (izkaže se, da konec koncev sploh ni tako slab), saj ugotovijo, da imajo isti cilj – Sedmico oziroma grofa Ruperta. Ko napredujejo iz dežele v deželo, se jim spotoma pridruži še nekaj drugih (motiv prvega pridruženega člana Sivega Kamna sicer ni znan), ki vsak po svojih močeh prispevajo k čim varnejšemu potovanju in približevanju cilju. Tako roman pravzaprav nima enega samega izrazitega junaka, saj se s kakšno idejo ali spretnostjo vsakič izkaže nekdo od družbice; Filip je torej – morda nekoliko proti pričakovanjem – precej neizrazit junak, njegov značaj pa v teku zgodbe ostane skoraj neizoblikovan (sploh v primerjavi z Lizinim, pravzaprav pa tudi z večino drugih).

Vpogleda v Potovalnik pa nimajo samo Baruh, Liza, Filip in ekipa, pač pa tudi bralec, in sicer v obliki zemljevidov posameznih dežel, ki jih je natančno izrisala avtorica in s pomočjo katerih si lahko ustvarimo jasno sliko o različnih in raznolikih prizoriščih. Simboli na zemljevidih niso le običajni (na primer za cesto, pot, prelaz itd.); na njih so označena tudi varna zavetja, nevarne živali, nahajališča pitne vode, prepovedana območja itd., pojavijo pa se tudi zanimiva krajevna imena. Za pravilno tolmačenje simbolov poskrbi legenda na koncu knjige.

Kar ostane nekoliko manj prepričljivo oziroma je manj razumljivo pojasnjeno, je razlaga prehodov na koncu romana, ob kateri se mi je zastavilo vprašanje, kako so prehodi v Potovalniku lahko *fiksni*, če pa naj bi med Zemljo in nekim drugim planetom samo *včasih* obstajali časovno-prostorski prehodi? Prav tako se bralec lahko vpraša, kako sta v Sedmico brez Potovalnika pripotovala Lizina babica in dedek (tam se namreč na koncu vsi srečajo) – Liza sicer omeni, da zna dedek Potovalnik na pamet, a sam dedek na začetku knjige otrokoma zabiča naslednje: “Tele knjižice, draga moja, ne smemo izgubiti za nič na svetu! [...] Kajti brez nje smo izgubljeni. In ko rečem izgubljeni, mislim zares izgubljeni! Brez nje se niti vrniti ne moremo.” Pravkar omenjeno pa seveda ne vpliva na osrednji, bistven del romana, ki je, kot že rečeno, ustvarjen iz bogate in izvorne domišljije, spretno napisan in mu tudi humor ni neznan kategorija.

Katja Klopčič Lavrenčič

Nataša Konc Lorenzutti: *Kakšno drevo zraste iz mačka.*

Ilustrirala Ana Zavadlav. Dob pri Domžalah: Miš, 2012.

Nataša Konc Lorenzutti, ki nas je nazadnje navduševala z ritmično in rimano trdnimi ter zgodbeno prepričljivimi verzi v upesnenih basnih (*Krilate in kosmate basni*) in ki je besedni zven dopesnila priljubljene-mu Cufku Marjana Mančka (*Cufkova podeželska pustolovščina*), tokrat mladim bralcem pošilja kratke zgodbe. Te nas bodo najprej pritegnile z izvirnim naslovom – *Kakšno drevo zraste iz mačka* – ter z nazorno, prepričljivo ter tudi humorno navdihnjeno likovno upodobitvijo le-tega, za katero je poskrbela Ana Zavadlav. Njene realistične ilustracije ponekod poživljajo “stripovski” oblački s komentarji, ki risbi marsikdaj dodajo šaljivost. Izhodišče za duhovit naslov je “očetova” domislica ob tem, ko si njihov novi muc za eno svojih najljubših ležišč izbere korito za rože, kar k razmišljanju spodbode fantiča: “Oče pravi, da bomo letos namesto rož sadili mačke. Saj je lepo videti, pravi. Seveda se šali. Jaz pa si vseeno poskušam predstavljati, kako bi bilo, če bi maček v koritu pognal korenine. Res me zanima, kakšno drevo bi zraslo iz njega!” Naslov napoveduje iskrivost in humorne note ter tudi ne razočara.

Knjiga prinaša enajst krajših zgodbic, ki slikajo življenje v petčlanski družini s tremi otroki, najstarejši, Tomaž, obiskuje sedmi razred, Janez tretjega, najmlajša Mojca pa drugega, na koncu knjige se mladeži pridruži še sestra. Zanimiv je pripovedovalski pristop z “izmuzljivim” prvooseb-nim pripovedovalcem; prvo in zadnjo zgodbico pripoveduje Mojca, pri vmesnih se izmenjujeta fanta, s tem da v dveh primerih ni povsem jasno, kateri od fantičev nas nagovarja, saj je glas vsakič pronicljivo nagajiv. Presenetljivo je, da vsakokratni prvoosebni pripovedovalec zmore tudi malenkosten odkik od dogajanja, njegovo (oziroma njeno) pripoved bogati marsikatera domislica, dogodke pa včasih zmore tudi pokomentirati. Avtorica to vedno znova izpelje spretno in prepričljivo, v ozadju pa marsikdaj začutimo nejasno prisotnost katerega od odraslih.

Medtem ko bodo mladi bralci pomirjeni (znova) ugotovili, da je to, da nočeš narediti domače naloge, tudi v knjigah prisotno in običajno dejstvo, se bodo starejši z začudenim nasmehom poigravali z mislijo, ali je prikazani "vzgojni" pristop res učinkovit in ali bi ga kazalo kdaj preizkusiti tudi v praksi (*Delo je lahko veselo*). Pisateljica ob tej epizodi z redkimi besedami in stopnjevanjem glasnosti maminih izrečenih besed prikaže stopnjevanje čustev, ki vznikajo v mami, nekako od začudenja do jeze, v ozadju pa tiči blaga zavest, da barvanje slikic vendarle ni usodno. In da je morda pomembnejše, da se otrok nauči tudi pomiti stranišče in odkrije zadovoljstvo ob dobro opravljenem delu. In ko mora Janez napisati spis (*Rad bi, pa ne morem*), smo na koncu ob njegovi samostojni zmagi skoraj tako zadovoljni kot fantič sam. Ob iskrenem priznanju "pametnega fanta" (sklepamo sicer, da gre za starejšega Tomaža, vendar svojih sumov ne moremo potrditi), da se ne uči zaradi sebe, ampak zaradi ocen, bo prikimala marsikatera otroška glava, a na koncu sledi nevsiljiv nauk. Ta je edino v tej zgodbi (*Kam pelje pot čez polje*) izrazit, druge modrosti se pritikajo bolj neopazno. Spretno poigravanje z besedami razkriva tudi naslov *S krompirjem nimamo krompirja*, med meni najljubšimi pa je *Voščilo na silo*. Ste kdaj pomislili na to, kako se za materinski dan v šoli pri izdelovanju obvezne voščilnice z rožico počutijo fantje? Medtem ko dekleta kar tekmujejo, katera bo izdelala bolj všečno (in, priznajmo si pošteno, včasih že kičasto) voščilnico, Janez pri sebi razglablja o tem, da bi raje narisal orla (in zakaj že ne?) ter da bo hvaljenje čestitke njegove sestrice, ki bo iz šole prišla prej, mamo utrudilo, še preden bo prišel tudi on. Ko pride domov, ga res ponosno "napade" sestrice, v Janezu pa raste slaba volja, zato se izogne maminemu objemu in se umakne v sobo. Mama vendarle dobi, kar je naredil zanjo, rožico in zmečkan listek z napisom *Tralala, hopsasa, hahaha za materinski dan, tvoj Janez*, pod slednjim pa je še majčkena risbica fantiča na rolki (in ker sta zmečkani karirasti listek z očitno otroškim rokopisom in risbica videti izjemno avtentično, celo pomislimo, da je izvirno sporočilce res kdaj priromalo pisateljici/mami v roke). Ko se mu mama iskreno zahvali in ga poljubi na lase, se mu odvali kamen s srca, zato prešerno zaključí: "Aja, mami. Še mandarino sem ti prinesel. Mi je ostala od malice. Ti jo moram hitro dati, da mi ne zgine v torbi kakor zadnjič, saj veš!" Ob tem se lahko samo iskreno nasmejimo, saj iz citiranih vrstic zasijeta otroška iskrenost in neposrednost. Istočasno se seveda razkriva pisateljčin smisel za humor, avtorica pa se – skozi to zgodbico in preostale – razkriva kot pretanjena poznavalka otroške duše, ki ji predvsem resnični vzgibi za otrokovo delovanje niso tuji, rekli bi lahko celo, da jih dobro pozna. In da razume otroško dušo. Slednje bo blago

pobožalo mlade bralce, njihovim staršem pa bo mimogrede sporočilo, da ključ do uspešne vzgoje velikokrat predstavlja prav posluš za drugega.

Malce presenetljivo se zbirka konča z zgodbo o preganjanju lasnih uši (*Kako živijo uši*), saj bi bilo vendar veliko bolj "romantično", če bi se knjiga končala s prihodom novega člana in povečanjem družinske sreče ob tem dogodku (čast za pripovedovanje o tem pripade srednjemu otroku, Janezu; *Biti starejši brat*). Že po kratkem premisleku pa ugotovimo, da knjiga zato deluje veliko bolj avtentično. Zgodb(ic)e osvetljujejo dogajanje v neki družini, ki ga zaznamujejo večji in manjši dogodki, življenje pa valovi ob spoznavanju okolice, bratov in sester ter samega sebe ob najrazličnejših dogodkih, bolj in manj prijetnih, in zgolj naključje je hotelo, da se začne z nadležno domačo nalogo in prihodom mačka ter konča s prihodom dojenčice in – uši. In če si zvedav otrok, so tudi uši priložnost za novo dogodivščino.

Matej Bogataj

Pretočnost in rezervat

***Gremo vsi!* Režija Mare Bulc. Otvoritev festivala Exodos, Stara elektrarna, 14. april 2013.**

Režiser in koordinator Mare Bulc in skupina šestih glasbenikov – Jaka Berger, Miha Blažič N'Toko, Matija Dolenc, Polona Janežič, Irena Preda in Tina Perić –, ki pripadajo različnim glasbenim usmeritvam, gledališko premišljajo današnjo odprtost trga, tudi tistega z delovno silo, ob predpostavki, da je glasbenikovo pretikanje med različnimi skupinami lahko model za tisto mešanico odprtosti in zaveze (vsakokratnemu) projektu, ki naj služi kot analogija za vzpostavitev vsakršne skupnosti. Tudi provizorične, ki naj pripelje sodelovanje in skupni vložek v nekaj, kar presega vsak partikularen prispevek. Že uvodna razdelitev publike na gledališko in glasbeno, pri čemer je kriterij za pripadanje slednji vsaj približno ukvarjanje z glasbo, priskrbi inicialno scenografsko razdelitev. Ne samo oder, tudi nastopajoči v eni uvodnih točk sta dvoglavo telo, v skupnem kostumu, na domovino dveh stisnjenem in zreduciranem teritoriju, z dvema umoma; včasih se zrcalita, drugič komentirata. Potem se uprizoritev počasi izvije, z nekaj prekinjenimi začetki, ki ji dajejo poprth poskusov in tipanja, iskanja skupnega jezika in najmanjšega skupnega imenovalca. S ponavljanjem očitno v procesu dela izluščenih fraz, glasbenih in verbalnih, s predstavitvijo od prej nabranega materiala. Od razmišljanja o tem, da je morda bolj smotrno in ekološko ozaveščeno, če ne tudi bolj zanimivo, turistične destinacije izbirati v bližini in ne divjati v oddaljene kotičke planeta ter jih konfekcijsko uživati, do takšnih, ki se nanašajo na odnos med domom in svetom. Med njimi je tista, da ni najbolj logična možnost, čeprav nanjo najprej pomislimo, ko se zavemo domače jebe in odprtosti trga, tudi trga delovne sile, zaradi česar je menda lani Slovenijo zapustilo skoraj 9000 “kadrov”, predvsem visoko šolanih, da bi kar vse

pustili in šli; enako, če ne celo bolj utemeljena je tista kronška izjava, ki jo izreče ena od performerk, naj grejo raje tisti, ki so vse skupaj spravili tako daleč, v svojo prostopretočnost. Ne mi, oni naj grejo, na deklarativni ravni zaznamuje in zameji stališče generacije nastopajočih do migracij in udinjanja na široko razprtem področju nekakšne širše domovine. Ne mi, on in oni naj jokajo, če lahko parafraziram.

Ker je v predstavi kar nekaj paralel med naselitvijo v tej – ali kakšni drugi – *ad hoc* (glasbeni) skupini kot provizoričnem domu, je tudi sama predstava komponirana kot niz zrcaljenj in ponovitev, pri čemer ves čas išče svojo strukturo oziroma opozarja na proces dela; recimo N'Tokova odločitev za lokalno namesto globalnega se dogaja enkrat v Tokiu, drugič v Ljubljani, z istimi besedami, ponavljajo se nekateri vzorci in gesla, enako na glasbeni ravni. Soli, dueti in postopno vse večje vstopanje in sodelovanje glasbenikov je tisto, kar priskrbi ne samo nekaj duhovitih in posrečenih srečevanj med glasbenimi žanri, temveč na koncu pripelje do udarnega in porušenega komada, v katerem se plodno srečajo rep in opera, nekakšen metal v meni nedoločljivi podzvrsti – vsi skupaj, vsak za vsakega, eden za vse. Brez zunanje uniformiranosti ali poenotenja od zgoraj. Ravno ta gradacija od znotraj osmišlja pestrost in razkrivanje vmesnih korakov pri poskusih ujeti skupno vižo, v kateri, paradoksalno, vsi polno zaživijo, čeprav z delnim odrekanjem izhodiščnim usmeritvam.

Na vsak način model, ki bi ga morali prenesti na državo ali na katerega od njenih podsistemov, če je že, paradoksalno, v gledališču dobil svojo polno in učinkovito artikulacijo.

Duda Paiva: *Bestiaires*. Duda Paiva Company in Laswerk, Nizozemska, Kilden Teater in Riksteatret, Norveška, Lutkovno gledališče Ljubljana, Oder pod zvezdami, 20. april 2013.

Glavno osišče in predmet raziskovanja gledališča mednarodnega režiserja Duda Paive, brazilskega plesalca in koreografa, ki večinoma ustvarja na Nizozemskem, je odnos med lutko in animatorjem, med telesom in plesom, med lutko kot drugim telesom animatorja; strasten in zagaten odnos glede na to, kar smo videli v tej predstavi – *Love Dolls*, ki je bila koprodukcijska predstava z Lutkovnim gledališčem pred nekaj leti, sem verjetno zaradi študijske zadržanosti, ko sem se predajal proučevanju vplivov lenarjenja na utrujen material v majhnih morskih okoljih globoko po letni sezoni, zamudil. Lutke, narejene iz, khm, penaste gume oziroma podobnega materiala, nisem noben tehnolog za gnetljive upogibne

porozne umetne mase, so izrazito mimetične, z očmi in vsem, enkrat bolj v navezavi na starogrško in sploh arhaično kiparstvo, drugič skoraj preveč žive in so kot takšne spravile blizu joka tudi mlajšega odrasčarika, ki je verjetno do tedaj videl že vse pokole z motoriko in telefonska prekletstva s prstani in kar gre še danes k predpuberteti. V lutke naravne velikosti animator tako rekoč 'zleze' in si jih podredi, kolikor si lutko sploh lahko, pri čemer je z lutko pogosto v napetem odnosu: Iztok Lužar, recimo, kot slovenski reprezentant v zasedbi ustvarjalcev, pri čemer se plesni del zasedbe menja in je večinoma sestavljen iz klasičnih plesalcev, se tako najprej pojavi kot Amor, kot Kupid, ki strelja svoje puščice sem ter tja, seveda tudi malo neodgovorno, kar je pokazala naša lastna praksa, in nas v kabaretnem nagovoru v angleščini seznanj, kako in kaj. On je najprej vodja ceremonije, uvajalec, povezovalac.

Potem imamo prizor oživiljanja in zaljubljanja Persefone; izvije se iz gmote, kot iztrgana iz kamna, vizualno spominja na antične kipe, animirana je tudi skozi številne, skoraj nevidne gube in zareze v zadnji strani scenskega elementa, nekakšne prometejevske stene, in animator se začne z njo intenzivno pripraviti; je hkrati Amor in Persefona, z menjavo glasu in ob intenzivnem konfliktu odigra prizor. Učinek je podoben kot pri ventrilokvistih, samo da je tam lutka lutka, tokrat pa sta oba v klinču, v nedeljivi celoti, ki zahteva gladko prehajanje med različnimi glasovnimi registri in sploh. Po tem z vrhunskima igralcema, Ester Nadzijl iz Nizozemske in Ilijo Šurevom iz Srbije, preigrata zaljubljenost med Persefono in Hadom, rojstvo Atene iz Zevsove glave in podobno, vse v kombinaciji vrhunsko izvedenega plesa, koreografije, animacije in igre, pri čemer so tehnično brezhibni in predvsem v plesnem segmentu perfektni. Kobacanje iz Zevsove glave, ki jo od znotraj 'animira' Nadzijleva ali njeni prizori z (Minervino?) sovo, ki se izvije iz kepice gume, uvihnjene navznoter, kot bi šlo za tisto famozno obrnjeno rokavico iz psihoanalitskih primerjav, pa rojstvo gorgone Meduze, so fascinantni; predvsem slednji je prepričljivo strahoten, Meduza s svojimi možnostmi spominja na tiste trike, ki smo jih videli v filmu *Izganjalec hudiča*, njene oči in glasovna artikulacija so srhljivi, k čemur pripomore tudi visoko artikulirana odrska svetloba, enkrat atmosferska, drugič s projekcijo recimo rožic in podobnega. Vznik Atene je bolj komedijski žanr, vrhovni šef Panteona je star godrnjač, malo tudi senilen, kot se za vrhovnega šefa spodobi.

Predstava nam je pokazala zmožnosti drugačnih in redko uporabljenih tehnologij pri ustvarjanju odrske iluzije; spet odprla vprašanje o razmerju med animatorjem in lutko, in to na način, ki je kar najbolj shizoiden, animator ves čas proti lutki, kot proti nekakšni lastni senčni podobi, kot proti

izrinjevanemu, v konfliktu, ki proizvajata osupljive in tudi prav humorne koreografske možnosti.

Edina pripomba je pravzaprav občutek, da uprizoritev izhaja iz apriorne podobe; da predhodno besedilo, v tem primeru bogat nabor iz grške mitologije s svojo prepoznavno ikonografijo, nima svoje notranje zgradbe, to priskrbi naslomba na kabaretno fragmentarnost, ampak – kot pri sovi – odskoči od v osnovi zastavljenega animiranega trika, od fascinantnosti meduze kačjelaske ali grimase izdvojene glave in imamo potem skoraj spotovsko izbrana poglavja kot pregleden (s)prehod.

Peter Handke: *Še vedno vihar*. Režija Ivica Buljan. SNG Drama Ljubljana, SSG Trst, premiera 11. maj 2013 v Drami.

Handkeja smo že skoraj odpisali, bolj po človeški plati, ne toliko kot ustvarjalca, kar pa ni bilo brez posledic za njegovo ustvarjanje in našo recepcijo. Ko sem ravno po njeni nobelovski počastitvi pisal o Elfride Jelinek in njenem romanu *Naslada*, v katerem se kar počez spravi na vse in vsakršne spolne prakse, ki so itak samo odraz vsesplošnega materializma in gospodstva, gospodovanja moškega nad žensko in kapitala nad obema, sem – ne da bi ji odrekel verjetno dovršen formalizem, kaj pa je forma brez stališča in zato pri tem nisem nič tvegala – zraven namočil še Handkeja. Da sta epigona Thomasa Bernharda, ki se v hipu, ko ni več fronte, z nepotrebno silo in prav ihtavo zaletavata tja, kjer ni več nobenega odpora. Ne toliko zaradi sanjačeve izgube devete dežele, posebne in Handkeju ljube krajine, ki bi jo očitno poselil z mitskimi bitji, nekakšnimi škrateljci Slovincji, s katerimi si deli narojenost po materini plati, ne, takrat sem ga na neki PEN-ovski prireditvi celo javno branil, ko se je nanj usul gnev pravičnikov tipa Igor Torkar. In mu moram v marsičem dati kar prav zdaj, ko se končujeta mit in pravljica o osamosvojitvenem uspehu, ko prihaja do mačka, tudi čisto moralnega, dvajset let po začetni evforiji in slavu; bolj me je motila njegova proti proti drža, ko je branil lokalnega balkanskega mogočnega, prepričan, da se upira, čeprav je ravno Handkejeva drža močno spominjala na tisto pri nižjih birokratih v State Departmentu oziroma kateri od njihovih lokalnih izpostav, ki so imeli raje enoglavega diktatorja kot sedmeroglavo demokracijo. Vendar je ravno z besedilom *Še vedno vihar*, s to čudno in nedoločljivo, z nižje dramatično in polifono monološko pripovedjo pokazal, da se je medtem spet orientiral; da so časi, ki zahtevajo premolk, tudi političen, in takšni za angažma ter da je njegova napaka predvsem ta, da takrat, ko bi moral premolkniti, ni mogel iz svoje provokatorske kože.

Na klopci v podjunski resavi, kamor se usede "Jaz", zelo tipično zapi- san z narekovaji, da ga ne bi preveč poistovetili s kakim avtorjem, se mu začnejo prikazovati podobe prednikov: starih staršev, njunih hčera, torej "Jazove" matere in sestre, njunih treh bratov; ne gleda jih kot najmlajši, ne, temveč kot nekdo, ki je že v letih, starejši celo od svojih starih staršev, gleda jih iz perspektive, ki je brezčasna in onstranska, v kateri so vsa jabolka prešteta, v kateri je jezik, kakršnega govorijo samo oni in nihče drug, jezik koroških Slovencev, temelj njihove identitete, izgubil svoje govorce. In ravno za jezik in za tisto sloterdijkovsko rojeni v svet, rojeni v jezik Handkeju gre, čeprav se ne ogiba nujnih političnih konsekvenc; kot večinec z deloma manjšinsko provenienco, kot manjšina celo med svojimi manjšinci, saj je mati, ko je bilo tega najmanj treba, zanosila z nemškim vojakom. S pripadnikom sovražne vojske. Iz te dvakrat izločene in dvakrat obstranske pozicije se potem izvijajo monologi. Poslovenil jih je Brane Čop, ki je ohranil nekaj sintakse koroških Slovencev in s tem nadaljeval tam, kjer je že nastavil Handke; ta je namreč ohranil nekaj besed v slovenščini, tudi glede zgodovinske preverljivosti se je naslonil na nekaj pričevanj o boju koroških partizanov in se glede usode manjšine posvetoval s Florjanom Lipušem. To orkestracijo glasov zaznamuje fu- gasto prepletanje različnih govoric, od katerih je najprej "Jazeva" splošna pripoved, avtoritarna in drseča čez čase, prekinjana s pripovedjo ostalih, ki so vendarle tudi izhodišče za vsako dramatičnost pri uprizoritvi; izgublje- nemu in zdaj najdenemu sinu, ki so ga zaradi porekla zasmehovali, zaradi dvakratnega pankrtstva, zdaj ostali odigrajo sebe, kot v sliki iz kmečkega življenja in obenem orkestrirani freski. O medsebojnih odnosih v času okoli priključitve Avstrije Reichu 1936, o usodi treh sinov, ki se nekje med Rusijo, Balkanom in Skandinavijo borijo za Reich in o njihovih povsem različnih pogledih na novopridobljeno metropolo; o enem od njih, ki gre za svojo sestro v hribe nad Podjuno in se pridruži oboroženemu boju proti nacizmu, zaradi katerega je Avstrija sploh obdržala svojo državnost in si postavila temelj za povojni obstoj; o dokončno izgubljeni svobodi in pre- kinjenem sanjanem pričakovanjem o državnosti in novi slavi Slovencev manjšincev nekje v letih po drugi vojni. Vznikajo njegovi predniki, pa spet ne, bolj nekakšni prividi, vsak s svojo usodo; malo trda in mestoma tudi premalo občutljiva stara starša, njun štorasti najmlajši sin, ki je prvi padel; drugi, ki se je nekje na Norveškem med prisluškovanjem navdušil nad vsem angleškim ter sta mu koroška zatohlost in zamejenost z gorami kar naenkrat čisto odveč; tretji, ki gre v Handkejevem besedilu potem med t. i. zeleni kader, ki postane po tem, pod vodstvom slovenske Osvobodil- ne fronte, kar naenkrat del mednarodnega upora proti nacizmu in doživi

poraz s politiko, zaveznikov, pa tudi lokalnih brambovskih in domačijskih zvez. Kar vse zdaj proslavljajo pod prapori veteranskih organizacij, raznih SS divizij in podobno. Je to presenetilo že Kevina Vennemana, mladega nemškega zgodovinarja, ki je ugotovil, da na Vrhu oziroma na Ulrichsbergu vsakoletno druženje tistih, ki bi jih denacifikacijski zakon v Nemčiji spravil na smetišče, če že ne v zapor, spremljajo govori politikov in redne straže avstrijske garde; vse to je Venneman napisal v svojem romanu *Mara Kogoj*, ki smo ga dobili tudi v slovenskem prevodu.

Ivica Buljan je ob dramaturškem sodelovanju Mojce Kranjc besedilo oklestil in skrajšal predvsem v njegovem zaledju, pravzaprav so ga prekrižali tako, da polno pride do izraza njegovo politično sporočilo; za nas seveda manj protiavtrijskost in zadrta domačijskost, zato pa toliko bolj tisto, kar se tiče naših rojakov in s tem morda vseh nas, kolikor smo manjšina v neki širši domovini, ali kako že. Političnost in zavest poudarja tudi dopisana oziroma, bolje, dorežirana vloge Koroške, v narodni noši, ki komentira vse skupaj, pretežno nemo in z nekakšnim sramežljivim, pa obenem tudi grenkim nasmehom, in koketira z dogajanjem, nanjo naslavljajo svoje tožbe in obljube, obup in bes; odigra jo Nikla Petruška Panizon. Drugi močan domačijski poudarek priskrbita scenografija in kostumografija, prispevek Aleksandarja Denića in Ane Savić Gecan; prizorišče je namreč kozolec oziroma skedenj, lesen, s streho in vsem, predvsem pa z letvami ob strani, da tisti, ki sedimo krožno okoli njega, postavljenega na veliki oder Drame, pogosto ne vidimo, vsaj ne brez pretikanja in telogibnosti, ključnih izrazil igralcev, mimike, pogledov, in je potem mestoma vse skupaj že skoraj kot radijska igra. Kostumi so postarani, firtahi, stare suknje in kamižole, rute in podobno, da ja vemo, da gre za napol etnologijo in rezervat, za muzej tistih, ki so tako rekoč izginili kot kolektiv, če so že kot posamezniki nepreklicno. Razen pripovedovalca, "Jaza", Ivo Ban ga odigra kot sodobnika v usnjenih škornjih in suknjiču, zgovornega in kozmopolitskega, on je hkrati v in izven, nekakšen vrinek v tem skupinskem portretu, predvsem pa garač, v obeh smislih; tisti, ki je še zadnji pričevalec o mrtvih in obujevalec okruškov njihovega jezika, tisti, ki poganja celotno Handkejevo pripoved, garač pa tudi Ban kot igralec, ki mora pregovoriti ogromno besedila in se zraven še nahoditi, v krogih, zaprtih krogih po tem skednju ali kozolcu. Etnološkost poudarja tudi glasba Mitje Vrhovnika Smrekarja, koroške ljudske, enkrat v vokalni izvedbi, kot popevanje ob skupnih opravilih, na koncu pa kot črna maša jezika, ki je zapisan izbrisu in bolj stvar rezervata, tokrat odra, ter vse manj stvar folklore in živih običajev. Etnologija torej, pa vendar tudi spomin na ljudsko igro, kljub orkestraciji glasov in jezični senzibilnosti.

Buljan se rad ukvarja s stiliziranimi vzorci gledališča, se spomnim neke njegove angažirane sodobne ljudske igre, in tudi v tem *Viharju* so sledovi opravil, je spomin na skupnost, in nekaj podobnega je bilo prisotno tudi v Pasolinijevem *Svinjaku*, ki ga kot festival plesa in folklore režira v Trstu.

Kot iz glave "Jaza" potem vznikne najprej podoba družine, ki se vse bolj individualizira; pridejo skupaj, grejo, ven padajo pa posamezno. Stara starša, Saša Pavček in Matjaž Tribušon, ona s čudno robotostjo in ostrino, ki je pri današnjih nismo več vajeni, pa tudi v zaklinjevalskem plesu ob novici o smrti sinov, on stiliziran očak z naprej potisnjeno brado in hoteno okoren pri gibanju, malo tudi upognjen in prepognjen, s klubukom in semiš škornji. Potem trije sinovi; Luka Cimprič Benjamina, najmlajšega, zastavi kot malo štorastega in ne morda ne najbolj brihtnega, bolj je predmet posmeha kot pravi akter, Aljaž Jovanović kot Valentin je plejboj in navdušenec nad svetom, to je perspektiva ekonomsko preseljenega slovenstva, ki pravi, da je dom tam, kjer so denar in veselje, akcija in punce; že pri tej vlogi se nakaže tista telesnost, včasih celo pretirana, ko gre za evforičnega použivalca sveta z medenico kot centrom mišljenja, Jovanović ga zastavi skoraj kot protoelvisa, še bolj pa se fizičnost razvije pri Marku Mandiću, ki Gregorja, enookega, zastavi kot trdnega očaka, enkrat blizu svojemu klenemu očetu, še bolj pa podobnega zljahanemu in razhajkanemu partizanu. Sestrski oziroma hčerinski par odigrata Veronika Drolc in Nina Ivanišin kot "Jazeva" mati; prva izkriči svojo obtožbo na svet, ki ji je dodelil vlogo ibržnice in deklet, potem pa partizanke Snežene, ki jo ob koncu vojne mučijo do smrti. Njena izrazila so iz drugega sveta, to ni starožitni svet ritualov, temveč je svet upora in obupa, svet ponižanih in razžaljenih, ona je tista, ki je od dogajanja enako distancirana kot "Jaz", vendar očitno zaradi svoje spolne in socialne vloge, nehvaležne, njen upor pa je zveden na ostro verbalno kritiko in distancirano držo, vse dokler ne nastopi trenutek, ko tudi ženske lahko pridejo v prve vrste in umirajo hkrati z moškimi in ob moških. Nina Ivanišin je "Jazeva" mati; lahkomiselna, kadar gre za zadeve ljubezni, kar se kaže v telesni frfravosti, kadar jo Handke dehistorizira in govori o njej kot o mitski figuri, sestavljeni iz mnogoterih ženskih podob tistega časa, predvsem filmskih, Nina Ivanišin preigra širok spekter zapeljivk in fatalk, hkrati pa se je razvil njen drugi, nekako hladen in distanciran igralski del, ki smo ga prvič videli v *Treh sestrah*, kjer mestoma spregovori s trdim, desentimentaliziranim glasom, z upornostjo in odločnostjo, s trdoto, ki nedvomno leže v težke čase, o katerih govori Handkejeva igra.

Če je že zemlja čez Karavanke zdrava in lega nje njim najprava, ali kako že, in se ob koncu te dolge predstave vprašamo, ali se nam je ob gledanju

zgodbe o usihanju koroških rojakov samo po naključju porodila paralela, ki je nismo detektirali ob branju; da niso samo severnoameriški Indijanci, s katerih usodo primerja Korošce zamejce Handke, temveč tudi mi vsi, ki govorimo majhne jezike, ki niso podprti z nikakršno ekonomijo več, z nikakršno vojsko več in je tudi kultura, ki je temelj in skala, vse bolj odrinjana in drobiž v igri za pomembnejše cilje, v položaju, kakršnega slika Handke. In kdaj bomo lahko začeli govoriti, da nas je nekdo nategnil in izdal, kdaj se bo prebudil občutek, da zdaj ali nikoli, da moramo nekaj narediti vsi skupaj in se vsaj še enkrat zbrati na trgih in pred parlamentom, da nas vsaj preštejejo, kot so pred desetletji Korošce zamejce, preden nas nepovratno strpajo v kozolce in v noše na skednje in v muzeje manjšinske etnologije. /Fak; zmeraj se mi je gnusilo domoljubje in sem bil skeptičen do vseh lokalnih domovinskih gesel, samo odkar je domoljubje samo še predmet zlorab in manipulacij, se pa včasih počutim prav kot zgoraj./

Sodelavcem svetujemo, da občasno pokukajo na našo spletno stran www.sodobnost.com. Tam bodo našli koristne napotke.

Hkrati naprošamo vse tiste, ki ne izstavljajo računov kot samostojni podjetniki oziroma niso vpisani v razvid samozaposlenih v kulturi in ne plačujejo akontacije dohodnine, da svoje osebne in bančne podatke sporočijo gospe Marjani Šket na Avtorski agenciji za Slovenijo, na e-naslov marjana.sket@aas.si.

